

Katedra: Historie

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Historie se zaměřením na vzdělávání
Český jazyk se zaměřením na vzdělávání

JABLONEC NAD NISOU A ŽELEZNÝ BROD
1880–1921, PROMĚNY PRŮMYSLOVÝCH
MĚST

JABLONEC NAD NISOU AND ŽELEZNÝ BROD
1880–1921, THE TRANSFORMATIONS OF
INDUSTRIAL CITIES

Bakalářská práce: 13 – FP – KHI – 0047

Autor:

Petr Staněk

Podpis:

Vedoucí práce: PhDr. Miloslava Melanová

Konzultant: Mgr. Anna Kašparová

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
136	37	1	42	0	0

V Liberci dne: 8. července 2013

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra historie

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(pro bakalářský studijní program)

pro (kandidát): Petra Staňka

adresa: 28. října 42, 466 01 Jablonec nad Nisou

studijní obor (kombinace): Specializace v pedagogice, Historie - Český jazyk pro vzdělávání

Název BP: **Jablonec nad Nisou a Železný Brod 1880 - 1921, proměny
průmyslových měst**

Název BP v angličtině: **Jablonec n.N. and Železný Brod 1880-1921, the
Transformations of industrial Cities**

Vedoucí práce: PhDr. M. Melanová

Konzultant: Mgr. Jan Kašpar

Termín odevzdání: 1.5.2010

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování BP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 14.4.2009

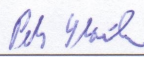
děkan

vedoucí katedry

Převzal (kandidát): PETR STANĚK

Datum: 7.12.2010

Podpis:

Název BP: JABLONEC NAD NISOU A ŽELEZNÝ BROD 1880 - 1921, PROMĚNY PRŮMYSLUVÝCH MĚST

Vedoucí práce: PhDr. M. Melanová

Cíl: Cílem bakalářské práce je komparace vývoje dvou národnostně odlišných průmyslových center, jejichž rozvoj je spjat s příznivými (či kolísavými) podmínkami sklářské a bižuterní výroby na konci 19. a počátku 20.století.

Požadavky: Autor se seznámí se základními faktory a proměnami vývoje obou měst i s dosud publikovanými pracemi o změnách, městské společnosti. Na základě statistických materiálů, především ze sčítání obyvatelstva, prováděného v desetiletích od r. 1880, se pokusí zachytit vývoj obou měst z hlediska územního, demografického i hospodářského.

Metody: Statistika, analýza, komparace, syntéza.

Literatura: Seznam pramenů a literatury v příloze.

Čestné prohlášení

Název práce: Jablonec nad Nisou a Železný Brod 1880–1921, proměny
průmyslových měst
Jméno a příjmení autora: Petr Staněk
Osobní číslo: P07000545

Byl jsem seznámen s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 8. 7. 2013

Petr Staněk

Poděkování

Na prvním místě bych rád poděkoval vedoucí bakalářské práce PhDr. Miloslavě Melanové za čas, který věnovala mému tématu, za odborné vedení a za podnětné připomínky, které mi pomáhaly určovat další směr práce během badatelského šetření i během psaní textu. Dále děkuji pracovnícům Ústřední statistické knihovny v Praze za jejich ochotu a pomoc při hledání všech dostupných pramenů k vymezenému období. A v neposlední řadě děkuji své rodině, především mamince a bratru Pavlovi, za vytrvalou podporu, která mi dopomohla tuto práci dokončit.

Anotace

Bakalářská práce je zaměřena na proměnu průmyslových měst Jablonec nad Nisou a Železný Brod v letech 1880–1921. Na základě statistických pramenů sleduje ve vymezeném období vývoj počtu obyvatel, jejich národnostní složení, náboženské vyznání a další demografické parametry, které umožňují obě města vzájemně porovnat. Všímá si vztahu obou měst, který byl po celé sledované období ovlivňován vzájemnou konkurencí ve sklářském průmyslu a také soužitím české a německé populace.

Klíčová slova

Jablonec nad Nisou, Železný Brod, sklářský průmysl, sčítání lidu, historická demografie, národnostní menšina, národnostní většina.

Annotation

This bachelor theses is focused on the transformation of industrial cities Jablonec nad Nisou and Železný Brod during the years 1880–1921. On the basis of statistical sources it is monitoring population quantity development, the composition of nationalities, religion affiliation and other demographical parameters, which are allowing to compare both cities. It is considering the relationship between these two cities, which was during the whole monitored period influenced by mutual competition in glass industry and also rivalry between czech and german population.

Key words

Jablonec nad Nisou, Železný Brod, glass industry, census, historical demography, national minority, national majority.

Die Zusammenfassung

Die Bachelorarbeit ist auf die Verwandlung der Industriestädten Gablonz an der Neiße und Eisenbrod in Jahren 1880–1921 orientiert. Aufgrund der statistischen Quellen beobachtet sie im begrenzten Zeitraum die Populationsentwicklung, Nationalstruktur, Religionsbekenntnis und andere demografischen Parameters aufgrund der statistischen Quellen, die beide Städte einander vergleichen ermöglichen. Man betrachtet in der Arbeit die Beziehung beider Städte während des gesamten Zeitraums, die durch wechselseitigen Wettbewerb in Glasindustrie und auch durch die Zusammenleben tschechische und deutsche Population beeinflusst worden.

Die Schlüsselwörter

Gablonz an der Neiße, Eisenbrod, die Glasindustrie, die Volkszählung, die historische Demografie, die nationale Minderheit, die nationale Mehrheit.

Obsah

Úvod.....	14
1 Rozbor pramenů a literatury.....	15
1.1 Prameny.....	15
1.2 Literatura.....	26
2 Charakteristika sledovaných měst a okresů.....	30
2.1 Jablonec nad Nisou na přelomu 19. a 20. století.....	32
2.2 Železný Brod na přelomu 19. a 20. století.....	36
3 Průmysl a jeho územní rozložení.....	38
3.1 Průmysl textilní.....	38
3.2 Průmysl sklářský.....	40
3.3 Ostatní odvětví.....	44
3.4 Komunikace a doprava.....	46
4 Sociální situace obyvatelstva průmyslových měst	49
5 Odborné školství v Jablonci a v Železném Brodě v letech 1880–1921.....	53
6 Vývoj počtu obyvatel podle náboženského vyznání.....	58
7 Srovnání měst podle jednotlivých parametrů.....	67
7.1 Vývoj celkového počtu obyvatel.....	67
7.1.1 Věkové složení obyvatel v roce 1921.....	69
7.1.2 Přirozená měna obyvatelstva za rok 1921.....	70
7.1.3 Domácnosti podle počtu dětí v roce 1921.....	72
7.1.4 Domácnosti podle domácích služebníků v roce 1921.....	72
7.1.5 Obyvatelé podle rodiště v roce 1921.....	73
7.1.6 Gramotnost obyvatel v roce 1921.....	73
7.2 Vývoj počtu obyvatel podle obcovací řeči a národnosti.....	74
7.3 Srovnání soudních okresů podle výrobních odvětvích v roce 1921.....	81
8 Tabulky.....	84
9 Grafy.....	106
Závěr.....	125
10 Použité prameny a literatura.....	128
10.1 Prameny.....	128
10.2 Literatura.....	132
10.3 Elektronické zdroje.....	134

Seznam tabulek a grafů

Seznam tabulek

- **Tabulka č. 1:** Počet obyvatel ve městě Jablonec nad Nisou v letech 1880–1921
- **Tabulka č. 2:** Počet obyvatel ve městě Železný Brod v letech 1880–1921
- **Tabulka č. 3:** Počet obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou v letech 1880–1921
- **Tabulka č. 4:** Počet obyvatel v soudním okrese Železný Brod v letech 1880–1921
- **Tabulka č. 5:** Počet domů v Jablonci nad Nisou v letech 1880–1921
- **Tabulka č. 6:** Počet domů v Železném Brodě v letech 1880–1921
- **Tabulka č. 7:** Počet domů, bytových stran a obcí v soudním okrese Jablonec nad Nisou v letech 1880–1921
- **Tabulka č. 8:** Počet domů, bytových stran a obcí v soudním okrese Železný Brod v letech 1880–1921
- **Tabulka č. 9:** Obyvatelstvo Jablonce nad Nisou podle obcovací řeči (1880–1910) a podle národnosti (1921)
- **Tabulka č. 10:** Obyvatelstvo Železného Brodu podle obcovací řeči (1880–1910) a podle národnosti (1921)
- **Tabulka č. 11:** Obyvatelstvo soudního okresu Jablonec nad Nisou podle obcovací řeči (1880–1910) a podle národnosti (1921)
- **Tabulka č. 12:** Obyvatelstvo soudního okresu Železný Brod podle obcovací řeči (1880–1910) a podle národnosti (1921)
- **Tabulka č. 13:** Obyvatelstvo Jablonce nad Nisou podle náboženského vyznání (1890–1921)
- **Tabulka č. 14:** Obyvatelstvo Železného Brodu podle náboženského vyznání (1890–1921)
- **Tabulka č. 15:** Obyvatelstvo soudního okresu Jablonec nad Nisou podle náboženského vyznání (1880–1921)
- **Tabulka č. 16:** Obyvatelstvo soudního okresu Železný Brod podle náboženského vyznání (1880–1921)
- **Tabulka č. 17:** Počet žen podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou
- **Tabulka č. 18:** Počet mužů podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou

- **Tabulka č. 19:** Obyvatelstvo příslušející k odvětvím (1921)
- **Tabulka č. 20:** Počet obyvatel podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou
- **Tabulka č. 21:** Obyvatelstvo činné v odvětvích (1921)
- **Tabulka č. 22:** Obyvatelstvo Čech podle obcovací řeči (1880–1910) a národnosti (1921)
- **Tabulka č. 23:** Rozdělení obyvatelstva soudních okresů Jablonec nad Nisou, Železný Brod a města Jablonec nad Nisou podle charakteristických věkových skupin v roce 1921
- **Tabulka č. 24:** Rozdělení obyvatelstva soudních okresů Jablonec nad Nisou, Železný Brod a města Jablonec nad Nisou podle charakteristických věkových skupin v roce 1921 (poměrné zastoupení z 1000 obyvatel)
- **Tabulka č. 25:** Počet obyvatel podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou (poměrné zastoupení z 1000 obyvatel)
- **Tabulka č. 26:** Počet mužů podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou (poměrné zastoupení z 1000 mužů)
- **Tabulka č. 27:** Počet žen podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou (poměrné zastoupení z 1000 žen)
- **Tabulka č. 28:** Poměrné zastoupení obyvatel podle víry v roce 1900 v soudních okresech Jablonec nad Nisou, Železný Brod a v Čechách
- **Tabulka č. 29:** Poměrné zastoupení obyvatel podle obcovací řeči (1880–1910) a národnosti (1921) v soudních okresech Jablonec nad Nisou, Železný Brod a ve městě Jablonec nad Nisou
- **Tabulka č. 30:** Poměrné zastoupení na 1000 obyvatel podle náboženského vyznání v soudním okrese Jablonec nad Nisou (1880–1921)
- **Tabulka č. 31:** Poměrné zastoupení na 1000 obyvatel podle náboženského vyznání v soudním okrese Železný Brod (1880–1921)
- **Tabulka č. 32:** Poměrný vývoj národnostních menšin v soudních okresech Železný Brod a Jablonec nad Nisou (1880–1921)
- **Tabulka č. 33:** Přirozená měna obyvatelstva za rok 1921 pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou
- **Tabulka č. 34:** Poměrná čísla přirozené měny obyvatelstva na 1000 obyvatel za rok 1921 pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou

- **Tabulka č. 35:** Počet domácností podle počtu dětí připadajících na domácnost za rok 1921 pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou
- **Tabulka č. 36:** Počet domácností podle počtu domácích služebníků připadajících na domácnost za rok 1921 pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou
- **Tabulka č. 37:** Počet dětí na domácnost v poměrných číslech z jednoho tisíce domácností pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou
- **Tabulka č. 38:** Počet domácích služebníků na domácnost v poměrných číslech z jednoho tisíce domácností pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou v roce 1921
- **Tabulka č. 39:** Vybraná rodná města přítomného obyvatelstva při sčítání lidu v roce 1921
- **Tabulka č. 40:** Rodiště přítomného obyvatelstva podle správních celků při sčítání lidu za rok 1921
- **Tabulka č. 41:** Rodiště přítomného obyvatelstva podle správních celků při sčítání lidu za rok 1921 v procentním zastoupením
- **Tabulka č. 42:** Poměrný počet negramotných obyvatel (neumělo číst ani psát) z 1000 obyvatel roku 1921

Seznam grafů

- **Graf č. 1:** Odvětví s nejvyšším počtem příslušejících obyvatel v soudním okrese Železný Brod (1921)
- **Graf č. 2:** Odvětví s nejvyšším počtem příslušejících obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou (1921)
- **Graf č. 3:** Odvětví s nejvyšším počtem příslušejících obyvatel ve městě Jablonec nad Nisou (1921)
- **Graf č. 4:** Odvětví s nejvyšším počtem činných obyvatel v soudním okrese Železný Brod (1921)
- **Graf č. 5:** Odvětví s nejvyšším počtem činných obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou (1921)
- **Graf č. 6:** Odvětví s nejvyšším počtem činných obyvatel ve městě Jablonec nad Nisou (1921)
- **Graf č. 7:** Vývoj počtu obyvatel Čech podle obcovací řeči a národnosti 1880–1921
- **Graf č. 8:** Vývoj počtu obyvatel v soudním okrese Železný Brod podle obcovací řeči a národnosti 1880–1921
- **Graf č. 9:** Vývoj počtu obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou podle obcovací řeči a národnosti 1880–1921

- **Graf č. 10:** Vývoj zastoupení jazykových a národnostních menšin v soudních okresech Jablonec nad Nisou a Železný Brod
- **Graf č. 11:** Vývoj zastoupení jazykových a národnostních většin v soudních okresech Jablonec nad Nisou a Železný Brod
- **Graf č. 12:** Vývoj poměrného počtu věřících římskokatolické církve v soudních okresech Jablonec nad Nisou a Železný Brod 1880–1921
- **Graf č. 13:** Vývoj poměrného počtu věřících evangelických církví v soudních okresech Jablonec nad Nisou a Železný Brod 1880–1921
- **Graf č. 14:** Vývoj počtu věřících starokatolického náboženského vyznání v soudním okrese Jablonec nad Nisou
- **Graf č. 15:** Rozdělení obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou v roce 1921 podle náboženského vyznání
- **Graf č. 16:** Vývoj rozdělení obyvatel podle náboženského vyznání bez zastoupení římskokatolické církve v letech 1900–1921 v soudním okrese Jablonec nad Nisou
- **Graf č. 17:** Vývoj počtu věřících římskokatolického náboženského vyznání v soudním okrese Železný Brod
- **Graf č. 18:** Rozdělení obyvatel v soudním okrese Železný Brod v roce 1921 podle náboženského vyznání
- **Graf č. 19:** Vývoj počtu domů v soudních okresech Jablonec nad Nisou a Železný Brod (1880–1921)
- **Graf č. 20:** Poměrné zastoupení žen podle věku v soudních okresech Jablonec nad Nisou, Železný Brod a ve městě Jablonec nad Nisou (1921)
- **Graf č. 21:** Poměrné zastoupení mužů podle věku v soudních okresech Jablonec nad Nisou, Železný Brod a ve městě Jablonec nad Nisou (1921)
- **Graf č. 22:** Poměrné zastoupení obyvatel podle věku v soudních okresech Jablonec nad Nisou, Železný Brod a ve městě Jablonec nad Nisou (1921)
- **Graf č. 23:** Poměrné zastoupení ve společnosti podle věkových skupin 6 až 13 let (1921)
- **Graf č. 24:** Poměrné zastoupení ve společnosti podle věkových skupin 21 a více let (1921)
- **Graf č. 25:** Poměrné zastoupení ve společnosti podle věkových skupin – osoby způsobilé uzavřít sňatek ve věku 14 a více (1921)
- **Graf č. 26:** Poměrné zastoupení ve společnosti podle věkových skupin – ženy způsobilé родити ve věku 14 až 44 let (1921)
- **Graf č. 27:** Poměrné zastoupení ve společnosti podle věkových skupin – muži podléhající vojenské povinnosti (1921)

- **Graf č. 28:** Vývoj počtu obyvatel v soudním okrese Železný Brod v letech 1880–1921
- **Graf č. 29:** Vývoj počtu obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou v letech 1880–1921
- **Graf č. 30:** Vývoj počtu obyvatel ve městě Železný Brod v letech 1880–1921
- **Graf č. 31:** Vývoj počtu obyvatel ve městě Jablonec nad Nisou v letech 1880–1921
- **Graf č. 32:** Údaje přirozené měny obyvatelstva pro rok 1921 v poměrných číslech na 1 000 obyvatel pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou
- **Graf č. 33:** Počet dětí na jednu domácnost v soudním okrese Železný Brod za rok 1921
- **Graf č. 34:** Počet dětí na jednu domácnost ve městě Jablonec nad Nisou za rok 1921
- **Graf č. 35:** Rodiště přítomného obyvatelstva podle správních celků při sčítání lidu za rok 1921 v soudním okrese Železný Brod
- **Graf č. 36:** Rodiště přítomného obyvatelstva podle správních celků při sčítání lidu za rok 1921 v soudním okrese Jablonec nad Nisou
- **Graf č. 37:** Poměrný počet negramotných z 1 000 obyvatel, kteří neuměli číst ani psát podle sčítání lidu 1921 pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou, pro město Jablonec nad Nisou, pro Čechy a pro Československou republiku

Úvod

Tématem této bakalářské práce je proměna Jablonce nad Nisou a Železného Brodu v letech 1880–1921. Obě města ve vymezeném období reprezentují rychle se rozvíjející průmyslovou část Čech a zároveň obě zastupují rozdílné národnostní složení obyvatel, proto se nabízí srovnání těchto dvou měst v mnoha oblastech jejich vývoje.

V práci bych se rád pokusil zodpovědět otázku, do jaké míry souvisel vývoj sledovaných měst s rozvojem průmyslu a jakou, pokud nějakou, roli sehrála národnost většinové společnosti. Vedle hlavních demografických ukazatelů bych se rád zaměřil na proměnu náboženského vyznání obyvatel Jablonce a Železného Brodu ve sledovaném období, především pak na to, jakým způsobem souvisely tendence konfesního života s národností obyvatel. Dalším cílem mého textu je popsat vzájemný vztah obou měst a jejich konkurenční chování.

Pro téma práce jsou hlavním pramenem výsledky sčítání v letech 1880, 1890, 1900, 1910 a 1921, tomu je také podřízen sledovaný časový úsek, který nám umožňuje podrobněji popsat demografické a společenské změny po roce 1918.

Prací bych rád přispěl k poznání charakteru společnosti na přelomu 19. a 20. století v konkrétně vymezeném geografickém prostoru.

1 Rozbor pramenů a literatury

Hlavními prameny pro tuto práci byla vydání statistických výsledků jednotlivých sčítání lidu. Ta ve sledovaném období probíhala pravidelně vždy po deseti letech. Pro zachycení vývoje společnosti bylo důležité, aby se od sebe jednotlivá sčítání lidu příliš nelišila a aby co největší počet sledovaných ukazatelů zůstal stejný. Přesto se podoba sčítacích formulářů postupně vyvíjela a i výsledné pramenné edice rakouské a v roce 1921 československé statistiky měnily svoji podobu. Svazky těchto edic jsou v nejucelenější formě ve fondu Ústřední statistické knihovny v Praze.

Další údaje pro práci jsem čerpal z odborné literatury regionálního zaměření, z literatury o náboženských hnutích na přelomu 19. a 20. století, z literatury o soužití české a německé populace na území Čech v 19. a 20. století a z literatury o vývoji jednotlivých průmyslových odvětví v regionu Jablonecka a Železnobrodská.

1.1 Prameny

Za počátek a první provedené sčítání lidu na území českých zemí můžeme považovat konskripci z roku 1754. Demografie se touto státně organizovanou akcí posunula z protostatistického období, o němž se hovoří od počátku 16. století, do období statistického.¹ Způsob sběru dat a podrobnost zjišťovaných informací první rakouské konskripce byly světově unikátní. Ani sčítání prováděná v dalších letech nebyla organizačně tak dobře zvládnutá jako konskripce z roku 1754.

1 FIALOVÁ, Ludmila – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, 1. vyd. Praha, Mladá fronta 1996, s. 75. ISBN 80-204-0283-7. (dále pouze L. Fialová: *Dějiny obyvatelstva*)

Další etapou na cestě ke sčítání obyvatel v moderním slova smyslu byl populační census v roce 1857. Sčítání proběhlo podle nového zákona 31. října 1857 a mělo být opakováno po šesti letech.² Metodika byla založena na jednotlivých sčítacích přiznáních pro každý dům či byt, které vyplňoval majitel bytu. Majitel tyto součty odevzdával na obecním úřadě, které je předávaly na krajské úřady, odkud putovaly na ministerstvo vnitra.³ Jednalo se o první sčítání v moderním pojetí, což spočívalo především v tom, že probíhalo v jeden konkrétní den a bylo vykonáváno jediným orgánem.⁴

Jako první moderní sčítání je označováno sčítání podle zákona z 29. března 1869 proběhlé 31. prosince 1869.⁵ Zákon stanovil, že se sčítání lidu budou konat vždy po deseti letech. Následující sčítání v letech 1880, 1890, 1900 a 1910 proběhla podle tohoto zákona.⁶ Od roku 1890 se výsledky sčítání zpracovávaly strojově.⁷ Byly použity elektrické třídící stroje systému Hollerith pracující na děrnoštítkové metodě.⁸ To umožnilo rychlejší a přesnější zpracování statistických údajů.

Na předchozí sčítání navázal Československý statistický úřad, který organizoval první sčítání v Československé republice v roce 1921. Oproti předchozím sčítáním se rozhodný den změnil na 15. února. Nevhodnost 31. prosince spočívala ve velké fluktuaci obyvatelstva v tento den. Mnoho obyvatel se v rozhodný den nenacházelo v místě svého bydliště.⁹ První

2 *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918: díl 1. 1754–1865*, SEKERA, Václav (ed.), Praha, Český statistický úřad 1978, s. 32. (dále pouze *Obyvatelstvo 1754–1918, díl 1.*)

3 Tamtéž s. 32.

4 SRB, *Vladimír: 1000 let obyvatelstva českých zemí*, 1. vyd. Praha, Karolinum 2004, s. 17. ISBN 80-246-0712-3. (dále pouze V. Srb: *1000 let obyvatelstva*)

5 Tamtéž s. 18.

6 Tamtéž s. 18.

7 Tamtéž s. 18.

8 *Statistika od historie po současnost*, 1. vyd. Praha, Český statistický úřad 2006, s. 17.

9 *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy*, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. – Sčítání lidu; sešit 1), 1. vyd. Praha, Státní úřad statistický 1924, s. 9. (dále pouze *Sčítání lidu 1921*)

československé sčítání proběhlo podle zákona č. 256 Sb. z 8. dubna 1920. Ve svých základech navázalo na předchozí sčítání. K změnám došlo především v otázce obcovacího jazyka, která byla nahrazena otázkou národnosti. Byly vynechány otázky o počtu hluchoněmých a slepých a rovněž byla ze sčítání lidu vypuštěna kategorie vedlejšího zaměstnání. Naopak poprvé byly zaznamenávané družky a druhové zastávající místo manželek (resp. manželů).¹⁰

Statistická data pro roky 1828–1865 byla vydána v pramenném díle rakouské statistiky *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*. Na tuto sbírku navázala od roku 1881 pravidelně vycházející *Oesterreichische Statistik*, která přinesla podrobnější tabulky než předcházející publikace a podobně jako předcházející edice obsahovala i vitální statistiku neboli statistiku přirozené měny obyvatelstva zahrnující počty narozených a zemřelých. Období od roku 1865, kdy přestal vycházet soubor *Tafeln*, do roku 1881, kdy začala vycházet nová řada rakouské statistiky, je vyplněno pouze ročenkou *Statistisches Jahrbuch* vycházejí od roku 1863.¹¹

Výsledky z provedeného sčítání byly vždy zpracovány do několika svazků. Vycházely přitom až po celkovém zpracování údajů, zpravidla to byly dva až tři roky po sčítání. První předběžné výsledky se základními údaji byly publikované rok po sčítání. Obsahovaly základní údaje především o počtu obyvatel v jednotlivých městech.

V roce 1882 byl vydán *Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach dem Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1880. 2. Aufl., 2. Abdruck*, který na 403 stranách obsahuje seznam všech obcí království a zemí v říšské radě

¹⁰ Tamtéž s. 32.

¹¹ *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918: díl 2. 1866–1918*, SEKERA, Václav (ed.), Praha, Český statistický úřad 1978, s. 3. (dále pouze *Obyvatelstvo 1754–1918, díl 2.*)

zastoupených. Vedle každé obce je uveden počet obyvatel bez dalšího rozdělení.

V roce 1882 vyšel *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Aufenthalt und Zuständigkeit: 1. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 1. Heft)*, kde jsou na 231 stranách podle jednotlivých zemí monarchie informace o počtech domů, počtech bytových stran a počtech obyvatel rozdělených na muže a ženy. Informace se týkají správních celků politických a soudních okresů, podrobnější rozdělení chybí.

Podobné členění má i v roce 1882 vyšlý *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen: 2. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 2. Heft)*. I zde je nejpodrobnější údaj pro politické a soudní okresy. Na 121 stranách obsahuje údaje náboženského vyznání, gramotnosti a postižení obyvatel.

V roce 1883 vyšel pod vedením redaktora Adolfa Srba krátký spisek *Obyvatelstvo Rakouska dle všeobecného sčítání lidu z roku 1880 se zvláštním ohledem na Čechy a Moravu*. Zde jsou na 51 stranách uvedeny základní údaje vycházející ze sčítání lidu pro velká města. Jablonec mezi těmito městy zahrnut je, Železný Brod nikoliv. K tabulkové části je připojen krátký komentář, který se také zabývá národnostní skladbou obyvatel.

Dalším pramenem vycházejícím z výsledků sčítání z roku 1880 je publikace *Ergebnisse der mit der Volkszählung vom 31. December 1880 verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere in den im Reichsrathe*

vertretenen Königreichen und Ländern: 5. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 2. Band; 2. Heft) přinášející informace o hospodářských zvířatech a počtu včel v politických a soudních okresech.

Mezi díla rakouské statistiky přinášející výsledky sčítání z 31. prosince 1880 patří i *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1880 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern in analytischer Bearbeitung: 6. Heft "Der Ergebnisse der Volkszählung und der mit Derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880". Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 5. Band; 3. Heft)*, kde jsou na 81 stranách v poměrných číslech informace o pohybu obyvatel, počtu obyvatel v říši v závislosti na velikosti obce a poměrné zastoupení náboženského vyznání a obcovací řeči v politických okresech.

Dalším svazkem rakouské statistiky byl v roce 1882 *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Beruf und Erwerb: 3. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik, K. k. statistische Central-Commission (Österreichische Statistik; 1. Band; 3. Heft)* obsahující údaje o povolání obyvatel. Nejmenší správní jednotkou zde byl politický okres a údaje na 357 stranách se týkaly celého území rakouské monarchie.

Rovněž k politickým okresům jsou vztaženy údaje ze svazku *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Alter und Stand: 4. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik, K. k. statistische Central-Commission (Österreichische Statistik; 2. Band; 1. Heft)* z roku 1882, kde jsou

informace o ročníku narození přítomných obyvatel a o jejich rodinném stavu. Tato publikace má 565 stran.

Pro rok 1890 je edice vydaných pramenných děl podobná jako v roce 1880. V roce 1893 vyšel ve Vídni *Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission*. Publikace je psaná v německém i českém jazyce a na 957 stranách jsou zde podrobné údaje za každý okres, obec a místní část, které obsahují počet domů, počet obyvatel rozdělených podle pohlaví, náboženské vyznání obyvatel shrnuté do čtyř základních kategorií (katolické, evangelické, židovské a jiné) a ve třech základních kategoriích informace o obcovací řeči (jazyk německý, česko-moravsko-slov. a jiný).

V roce 1891 vyšla v Kutné Hoře publikace *Obyvatelstvo měst a městeček v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, kterou sestavil Antonín Zavadil. Vzhledem k tomu, že v době psaní této publikace neměl autor k dispozici oficiální výsledky sčítání vydané v pramenném díle rakouské statistiky až v roce 1892, jsou údaje týkající se čísel pro rok 1890 hrubě nepřesné a od oficiálních výsledků se většinou liší. Sám autor v závěru knihy upozorňuje na nesnadnost získávání některých údajů, které mu poskytovaly jednotlivé obce a dodává: „*Tolik na omluvu, kdyby dáta nesprávnými byla.*“ Publikace přináší informace o jednotlivých obcích, které obsahují počty domů, počty obyvatel, srovnání výsledků s předcházejícím sčítáním z roku 1880 a seznam škol a peněžních ústavů v obci. Kniha má 106 stran.

V roce 1892 vyšla publikace z řady pramenného díla rakouské statistiky *Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1890. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission*

(*Österreichische Statistik; 31. Band; 3. Heft*), která pro rok 1890 přináší údaje o pohybu obyvatelstva a o přírůstku obyvatel politických okresů v tomto roce. Kniha má 169 stran.

Povolání obyvatel politických okresů je uvedeno v publikaci z roku 1894 *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 8. Heft: Böhmen. 9. Heft: Mähren, 10. Heft: Schlesien, Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 33. Band; 8.–10. Heft)*. U povolání člení obyvatele podle druhu práce a podle postavení v zaměstnání.

Údaje o počtu narozených a počtu zemřelých v roce 1890 obsahuje i kniha zdravotnických zařízení *Das österreichische Sanitätswesen 1890: Organ für die Publicationen des K. k. obersten Sanitätsrathes: 2. Jahrgang* vydaná v roce 1890.

V publikaci z roku 1893 *Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1890–91: Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Oesterreichische Statistik; 35. Band; 4. Heft)* jsou uvedena školská zařízení rakouské monarchie ve školním roce 1890–91.

Základní výsledky ze sčítání pro rok 1900 přináší pramenné dílo rakouské statistiky *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft)*. Jsou zde uvedeny změny oproti předchozímu sčítání v počtu obyvatel, poměr mužů a žen v jednotlivých soudních okresech, náboženské vyznání a obcovací řeč v soudních okresech, přítomnost vojska v soudních okresech a počty domů a bytových stran.

Dalším pramenem údajů ze sčítání roku 1900 vydaným v roce 1904 ve Vídni je publikace *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern: 4. Heft: die Zählung der Arbeitslosen in den Gemeinden der erweiterten Wohnungsaufnahme. Bureau der k. k. statistische Zentral-Kommission (Österreichische Statistik; 65. Band; 4. Heft)*, která pro politické okresy rozděluje obyvatele do skupin zaměstnání.

Údaje o stěhování a pohybu obyvatelstva vyplývající ze sčítání roku 1900 obsahuje svazek *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 2. Band: 1. Heft: die anwesende Bevölkerung nach ihrer Heimatsberechtigung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 64. Band; 1. Heft)*.

Podrobné statistiky k politickým okresům, poměrná čísla pro srovnání jednotlivých správních celků a počet obyvatel podle velikosti měst obsahuje svazek rakouské statistiky *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 2. Band., 2. Heft: die Bevölkerung nach Grössenkatégorien der Ortschaften, nach der Gebürtigkeit, nach der Confession und Umgangssprache in Verbindung mit dem Geschlechte, nach dem Bildungsgrade Innerhalb der Grössenkatégorien der Ortschaften und dem Familienstande. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 2. Heft)* z roku 1903.

Informace o gramotnosti obyvatel a o rodinném stavu obsahuje publikace *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern: 2. Band., 3. Heft: die Alters- und Familienstandsgliederung, die Bevölkerung nach Altersklassen und der Aufenthaltsdauer Innerhalb der Grössenkatégorien der Ortschaften, die*

Umgangssprache in Verbindung mit der sozialen Gliederung der Wohnparteien, mit der Alters- und Familienstandschliederung, mit dem Bildungsgrade nach Altersklassen, mit der Konfession. Bureau der k. k. statistischen Zentral-Kommission (Österreichische Statistik; 63. Band; 3. Heft) z roku 1903.

Podrobné souhrnné výsledky o povolání obyvatel a rozdělení do skupin povolání obsahuje *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: analytische Bearbeitung und Reichsübersicht. Bureau der k.k. statistischen Zentralkommission, (Österreichische Statistik; 66. Band; 1. Heft)*, chybí zde ovšem rozdělení do menších správních celků. Jedná se o hodnotný zdroj k situaci v povolání obyvatel v celé monarchii.

Výsledky sčítání z roku 1910 jsou k dispozici v *Podrobném seznamu míst zemí Rakouských, 9. Čechy, zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910* z roku 1916. Text je v češtině a obsahuje základní informace o počtu obyvatel, náboženském vyznání a obcovací řeči. Údaje jsou velmi detailní, protože nejmenší celky, o kterých *Podrobný seznam míst* informuje, jsou místní osady.

Údaje o obcovací řeči a o náboženském vyznání přináší z rakouské statistiky pro rok 1910 svazek *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung mit 6 Kartogrammen. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 1. Heft)*.

Podrobná statistická data pro rok 1910 obsahuje publikace rakouské statistiky *Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1910. Bureau der k. k. statistischen*

Zentralkommission (Österreichische Statistik; 92. Band; 1. Heft). Je zde uvedeno například i konfesní dělení mužů a žen v soudních okresech.

Rozdělení obyvatel podle zaměstnání a podle tříd povolání je pro sčítání z roku 1910 uvedeno v publikaci *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in Österreich: 8. Heft des dritten Bandes der Volkszählungsergebnisse: Böhmen: 9. Heft des dritten Bandes der Volkszählungsergebnisse: Mähren und Schlesien. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 3. Band; 8.–9. Heft)*.

Věková struktura obyvatel a jejich vzdělání z výsledků sčítání v roce 1910 jsou uvedeny v *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern: 3. Heft des ersten Bandes: die Alters- und Familienstandsgliederung und Aufenthaltsdauer. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 3. Heft)*.

Pohyb a stěhování obyvatel pro rok 1910 nalezneme v pramenném díle *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft – Die Heimatrechtsverhältnisse. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 2. Band; 1. Heft)*.

Přítomnost a hlavní kritéria u cizinců v říši uvádí *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern: 2. Heft – Die Ausländer in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 2. Band; 2. Heft)* a o počtu rakouských občanů v zahraničí informuje publikace *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in Österreich: 3. Heft – Die*

Österreicher im Auslande. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 2. Band; 3. Heft).

Pohyb obyvatel zaznamenaný při sčítání pro rok 1910 je publikován v pramenném díle *Die Wanderbewegung der Bevölkerung des Königreiches Böhmen, dargestellt auf Grund der bei der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 ermittelten Gebürtigkeits- und Aufenthaltsdaten und die Saisonauswanderung aus den Gemeinden Böhmens nach den Erhebungen v. J. 1913.*

Pro rok 1921, kdy proběhlo první sčítání lidu v samostatné Československé republice, byly vydány tři svazky pramenného díla *Československá statistika* a tři svazky *Statistického lexikonu obcí*. Pro tuto práci jsem využil *Statistického lexikonu* s pořadovým číslem jedna, který obsahuje údaje za celé území Čech. Přináší informace o počtu obyvatel, o jejich náboženském vyznání a národnosti v jednotlivých obcích. Pomocí poměrných čísel srovnává jednotlivé soudní okresy a jejich vývoj z předchozích sčítání. Tato srovnání jsou v rámci soudních okresů, nejsou zde uvedeny údaje pro jednotlivé obce a města.

Z pramene *Československé statistiky* se hledaných údajů týká první díl z roku 1924 *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy*. Textovou část, která přináší komentář k tabulkové části, napsal Antonín Boháč, významný československý statistik, který se na organizaci sčítání lidu podílel i v následujících letech. V tabulkové části jsou počty obyvatel dělené podle náboženství, národnosti a věku.

V druhém díle *Československé statistiky* jsou podrobné informace o zaměstnáních a o pracovních odvětvích podle rozmístění v Československu. Z nich jasně vyplývá charakteristika severu Čech jako průmyslové oblasti.

Mezi další dva prameny pro rok 1921 patří *Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1921–1922* (*Československá statistika*; sv.

59. Řada XIV. – *Pohyb obyvatelstva; sešit 2*), v kterém lze vyhledat stěhování obyvatel podle jejich rodiště, a *Sčítání bytů ve větších městech republiky Československé ze dne 15. února 1921 (Československá statistika; sv. 40. Řada XIII. - Statistika domů a bytů; sešit 1)*, kde nalezneme údaje o počtu domů a bytů v roce 1921.

Vedle pramenů obsahujících výsledky sčítání jsem do své práce zahrnul i několik dobových publikací, které se vyjadřovaly k situaci národnostních menšin v Čechách. Autorem dvou z nich byl statistik Antonín Boháč, jedná se o *Boj o české menšiny v zemích českých v posledních dvou letech* z roku 1909 a druhou publikací je *O české otázce menšinové* z roku 1910. Dalším autorem, který se věnoval problému národnostních menšin, byl politik a novinář Ignát Hořica, v roce 1898 napsal krátké pojednání *O poměrech Čechů a Němců v zemích českých i v Rakousku se zřetelem k událostem v roce 1897*.

Jaká byla situace na Jablonecku a Železnobrodsku po roce 1918 dokreslují i záznamy z půdy Národního shromáždění dostupné v elektronické podobě. V textu jsem využil interpelace poslanců a dále dobové sněmovní tisky, které řešily několik témat týkajících se Jablonce nad Nisou a Železného Brodu.

1.2 Literatura

Základní literaturou pro toto téma byly tituly, které se zabývají obyvatelstvem a demografickým vývojem. Řadí se sem zejména kniha *Dějiny obyvatelstva českých zemí* od trojice autorů Ludmily Fialové, Milana Kučery a Eduarda Maura z roku 1998. Jednotlivé kapitoly popisují etapy vývoje statistického sběru dat, kterému předcházelo období protostatické, a popisují, jak se z hlediska demografického vývoje měnilo chování obyvatel českých zemí. Další knihou informující o stavu obyvatel na našem území v průběhu několika posledních staletí z pohledu demografického vývoje je *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914* od Ludmily Kárníkové.

Důležité informace jsou uváděny i ve vydaných statistikách. Charakteristiku demografického vývoje popisuje dvoudílná publikace zpracovaná Václavem Sekerou *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918* z roku 1978. V tabulkách jsou zde údaje pro Čechy, Moravu a Slezsko. Jsou zde údaje z prvních konskripcí, především přirozená měna obyvatelstva (sňatky, narození, úmrtí). Úvod v publikaci napsal ředitel demografického odboru Českého statistického úřadu Ota Ullmann. Hodnotné informace obsahuje také kniha Vladimíra Srba *1000 let obyvatelstva českých zemí* z roku 2004. Údaje o počtu obyvatel z jednotlivých let jsou zde opatřeny odborným komentářem. Historie samotného sčítání lidu a statistiky na našem území je stručně popsána v brožuře *Statistika od historie po současnost* vydané Statistickým úřadem v roce 2006. Publikace je určena pro širokou veřejnost, u textu není uveden autor a je přístupná také v elektronické podobě na stránkách Statistického úřadu.

Mnoho základních dat a údajů nalezneme v souborné práci Karla Kučí *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Údaje o Jablonci nad Nisou přináší 2. díl, o Železném Brodě díl 8. Ke každému z měst je zde krátká historie, vývoj počtu obyvatel a katastrálního území.

Nejdůležitější charakteristiku obou měst z hlediska významu nacházíme ve vydaných regionálních pracích. Pro Jablonec nad Nisou je to zejména kniha *Jablonec nad Nisou: stručný průvodce sedmi stoletími města* od Jana Kašpara, v které autor přináší celkový pohled na historii města od prvních písemných záznamů až po rok 1990. Kniha je opatřena mnoha dobovými ilustracemi a fotografiemi, které vedle textu dokreslují představu o vývoji a podobě města v jednotlivých letech. Pro mé téma je město Jablonec nad Nisou částečně popsáno také prostřednictvím medailónků významných mužů, kteří se zasloužili o rozvoj města, v knize Jany Nové a Petra Nového *Otcové města Jablonce*.

Železný Brod je samostatně popsán v publikaci fotografií *Železný Brod: Pohlednice, fotografie, tiskoviny a jiné sběratelské zajímavosti* od autorů Jana Uhlíře, Jaroslava Maška, Bohuslava Kacálka a Jana Strnada. Snahu města stát se v 19. a 20. století správním centrem pro své okolí popisuje příspěvek Jana Kašpara *Ve vichru správních reforem* uveřejněný ve sborníku *Z Českého ráje a Podkrkonoší* z roku 1999. A samotné odborné sklářské škole v Železném Brodě je věnována kniha *Sklářská škola v Železném Brodě 1920–2010*, jejíž autory jsou Antonín Langhamer a Milan Hlaveš. Kniha mimo jiné popisuje, co předcházelo založení školy i jaké byly první roky její existence.

Pro obě města, ale i okresy je důležitá práce *Historie a současnost podnikání na Jablonecku, Tanvaldsku a Železnobrodsku*. Tuto práci vytvořili Petr Nový, Jaroslav Lubas a Zbyněk Černý. Svým tématem je zaměřena především na průmysl a jeho rozvoj, ale věnuje se i celkovému historickému vývoji regionu. Od autora Petra Nového jsem pro práci použil i další tři knihy, které popisují historii hlavního výrobního odvětví v oblasti Jizerských hor, jedná se o publikace *Soumrak perličkového kraje*, *Jablonecká bižuterie* a *Kristiánov: klíč k srdci Jizerských hor*.

S průmyslovým vývojem a s rozvojem měst souviselo i rozšiřování železniční sítě. Pro oblast Jablonce a Železného Brodu se jednotlivým tratím věnují publikace *100 let železnice Jablonec nad Nisou – Smržovka – Tanvald – Smržovka – Josefův Důl* a *130 let pardubicko-liberecké dráhy 1859–1989* od Pavla Vursta.

O náboženských poměrech v severních Čechách píše v knize *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století* Kristina Kaiserová. Údaje o podobě církví v Československu po roce 1918 jsem našel v knize *Příručka českých církevních dějin VII., Doba československého katolicismu (1918–1949)* od Bohumila Zlámala. Jablonce nad Nisou a starokatolického hnutí se týká

práce *Vznik a vývoj starokatolického hnutí na území severních Čech do roku 1946* od Karla Kolářka.

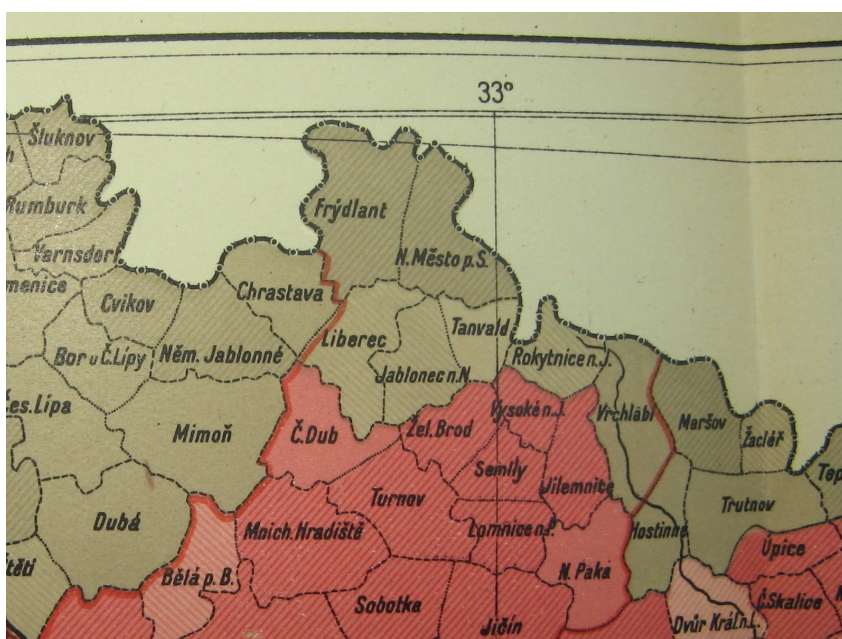
Vztahu mezi náboženstvím a národností na přelomu 19. a 20. století u českých Němců se věnuje příspěvek *Hnutí Los-von-Rom a čeští Němci* Kristiny Kaiserové ve sborníku *Bůh a bohové: církve, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, dále příspěvek *Evangelické slavnosti v Liberci v osmdesátých letech 19. století – svátky náboženské tolerance a němectví* Miloslavy Melanové ve sborníku *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století* a také kniha *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918* od Jana Křena.

Českou podobu náboženského vyznání spojeného s národní identifikací přibližuje příspěvek *Sloužili čeští bratři svému národu? Svobodná církev reformovaná – tedy „netečná“ jednota českobratrská* Tomáše W. Pavlíčka ve sborníku *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století* a stať *Vyznání a národ v českých zemích* ve sborníku *Češi a Němci: dějiny – kultura – politika*, jejíž autorem je Martin Schulze Wessel.

2 Charakteristika sledovaných měst a okresů

Města Jablonec nad Nisou a Železný Brod leží v severních Čechách v oblasti Jizerských hor. Hornatý charakter krajiny a nepříznivé klimatické podmínky nedovolovaly rozvíjet zemědělství, obyvatelé se proto vždy orientovali na jinou výrobní činnost. V druhé polovině 19. století začala v oblasti dominovat průmyslová výroba.

Obě města od sebe leží přibližně deset kilometrů, pozemní komunikací je vzdálenost mezi nimi 16 kilometrů. Dělí je přírodní hranice tvořící jizerskohorský Černostudniční hřeben. Tato přírodní hranice byla ve sledovaném období i hranicí jazykovou, kterou do velké míry opisovala i hranice správního uspořádání. Od roku 1850 byla obě města sídlem soudních okresů. Soudní okres zahrnoval okolí města, které se podílelo na jeho rozvoji.

Obrázek 1: Mapa části severních Čech se soudními okresy Jablonec nad Nisou a Železný Brod s vyznačenou národnostní většinou (červená česká, šedá německá) podle výsledků sčítání lidu 1921, mapa je použita z publikace Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl z roku 1924

Oběma městy protéká vodní tok, který měl souvislost s prvním osídlením těchto míst. Jablonec nad Nisou protéká Lužická Nisa, Železným Brodem řeka Jizera. Tyto řeky byly v 19. století využívány průmyslovými podniky jako zdroj energie.

Jablonec nad Nisou leží v průměrné nadmořské výšce 475 m. n. m., průměrná nadmořská výška Železného Brodu je 305 m. n. m., do obou soudních okresů ale patřilo značně kopcovité okolí s mnoha vzdálenými usedlostmi. Mezi roky 1880–1921 zůstaly celky soudních okresů prakticky nezměněny. V soudním okrese Jablonec bylo v roce 1880 celkem 16 obcí (tab. 7 a 8) a v roce 1921 zde bylo 23 obcí. Soudní okres Železný Brod měl v roce 1880 17 obcí a v roce 1921 jejich počet byl 19. Soudní okres Jablonec měl jednou tolik obyvatel než Železný Brod. I počtem hektarů byl soudní okres Jablonec (11 348 ha) větší než Železný Brod (9 830 ha v roce 1921). Do jabloneckého soudního okresu v roce 1921 patřila čtyři města (Jablonec nad Nisou, Lučany nad Nisou, Janov nad Nisou a Rychnov) a tři městysy (Josefodol, Kokonín a Mšeno nad Nisou). Železnobrodský soudní okres měl jedno město (Železný Brod) a jeden městys (Držkov).¹² Z tohoto srovnání je patrné, že oslabené pozice Železného Brodu v konkurenci s Jablonce nad Nisou nevycházely jen z jeho rozdílného národnostního složení, ale z jeho velikosti. Obě města měla pro své okolí úlohu hospodářského centra.

¹² *Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921.* Praha, 1923, s. 142 a 149. (dále pouze *Statistický lexikon 1921*)

2.1 Jablonec nad Nisou na přelomu 19. a 20. století

První zmínka o obci Jablonec je z roku 1356.¹³ Jednalo se o chudou vesnici v málo úrodném kraji, kde se sbíhaly cesty z okolí, a proto zde postupně vyrůstala malá stavení. V průběhu let se měnil název obce až k podobě Gablonz. Z podoby názvu lze usuzovat, že se měnilo i národnostní osídlení¹⁴ a začalo převažovat německé obyvatelstvo. V roce 1469 byly Jablonec i Železný Brod vydrancovány žoldáky ve službách lužického Šestiměstí, kteří bojovali proti českému králi Jiřímu z Poděbrad. Jablonec poté zůstal pustý až do poloviny 16. století.¹⁵ Oživení města mělo souviset se vznikem sklářské hutě v nedalekém Mšeně v roce 1548.¹⁶ Dalšímu plenění nebyly Železný Brod s Jabloncem ušetřeny ani v době třicetileté války, především v roce 1643, kdy je postihl švédský vpád.¹⁷ Význam Jablonce se zvyšoval v druhé polovině 17. století rozvojem sklářské výroby,¹⁸ v té době byl také postaven kamenný kostel zasvěcený svaté Anně. Léta prosperity byla střídána roky válečných konfliktů, na Jablonec měla negativní vliv především válka sedmiletá v letech 1756–1763 a válka o bavorské dědictví v letech 1778–1779.¹⁹

Jablonec nad Nisou patřil správním uspořádáním pod panství Malá Skála,²⁰ na kterém se v průběhu staletí vystřídalo mnoho majitelů, postupně zde byli Markvarticové, Vartemberkové, Valdštejnové, Smiřičtí ze Smiřic, dále

13 NOVÝ, Petr – LUBAS, Jaroslav – ČERNÝ, Zbyněk: *Historie a současnost podnikání na Jablonecku, Tanvaldsku a Železnobrodsku*, 1. vyd. Žehušice, Městské knihy 2007, s. 12.

ISBN 978-80-86699-49-3. (dále pouze P. Nový: *Historie a současnost podnikání*) a

KAŠPAR, Jan: *Jablonec nad Nisou: stručný průvodce sedmi stoletími města*, 1. vyd.

Jablonec nad Nisou, IC Jablonec nad Nisou – SOKA Jablonec nad Nisou 2006, s. 10. (dále pouze J. Kašpar: *Průvodce sedmi stoletími města*)

14 J. Kašpar: *Průvodce sedmi stoletími města*, s. 13.

15 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 13.

16 J. Kašpar: *Průvodce sedmi stoletími města*, s. 13.

17 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 13.

18 J. Kašpar: *Průvodce sedmi stoletími města*, s. 16.

19 Tamtéž s. 17–18.

20 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 14.

Redernové a po bitvě na Bílé hoře Albrecht z Valdštejna, Gallasové, Clam-Gallasové, Desfoursové, Desfours-Walderode, Lamottové z Frintropu a Ehrenburgové. V 19. století zde vlastnily půdu rody nobilitovaných podnikatelů. Majitelem panství se stal podnikatel v textilním průmyslu František Zachariáš Römisch. Dalšími majiteli byli Oppenheimerové a Medingerové.²¹

Jablonec získal v roce 1808 status městyse s právem konání trhů. Pro tento účel bylo vybudováno jablonecké náměstí Starý trh. Díky trhům se mohl rozvíjet obchod, který vedle sklářství zahrnoval i narůstající textilní výrobu.²² Jablonec se vyznačoval liberálnějším přístupem k náboženskému vyznání, proto byl vyhledáván evangelíky i z nedalekého Liberce, kteří přicházeli na evangelické bohoslužby.²³ Ty se roku 1820 kolaly dokonce v místnosti na katolické faře, což bylo v té době velice neobvyklé.²⁴ V roce 1839 byl postaven dřevěný evangelický kostel, který sloužil jabloneckým i libereckým evangelíkům.²⁵ K osamostatnění liberecké obce evangelíků došlo až v roce 1862.²⁶ Správním centrem se Jablonec stal po zrušení vrchnostenské správy po roce 1848.²⁷ V roce 1850 vznikl soudní okres Jablonec a od roku 1855 zde sídlil i okresní úřad.²⁸ Prvním starostou byl v letech 1850–1867 Josef Pfeiffer.²⁹ Území soudního okresu opisovalo hranice působnosti Jablonce coby hospodářského centra. Při rozdělení na soudní okresy bylo v Čechách 131 okresů s českou většinou a 86 okresů s německou většinou. Jablonec patřil k několika málo okresům, kde česká menšina měla méně než jednorozhodovací

21 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 14.

22 J. Kašpar: *Průvodce sedmi stoletími města*, s. 19.

23 Tamtéž s. 19.

24 Tamtéž s. 21.

25 Tamtéž s. 22.

26 Tamtéž s. 23.

27 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 12.

28 Tamtéž s. 14.

29 J. Kašpar: *Průvodce sedmi stoletími města*, s. 34.

zastoupení.³⁰ Od roku 1864 získaly okresy samosprávnost. V roce 1866 byl Jablonec povýšen na město³¹ a následně byl v tomto roce obsazen pruskými vojsky během prusko-rakouské války.³² Rozvoj města nadále pokračoval a v roce 1867 byla postavena první jablonecká radnice. V roce 1868 vznikla okresní hejtmanství, jejichž působnost měla rozsah politického okresu. Jablonec patřil pod politický okres Jablonec. Všeobecně používanému názvu Gablonz an der Neiße, tedy Jablonec nad Nisou, se v roce 1906 přizpůsobil i oficiální název. V tomto roce dne 24. června Jablonec navštívil císař František Josef I., který zavítal na mnohá místa ve městě, mimo jiné i na jabloneckou uměleckoprůmyslovou školu.³³ Jablonec se prostřednictvím svých výrobků stával celosvětovou značkou, speciální bižuterie se nazývala jabloneckým zbožím, jeden ze zaoceánských parníků Rakouska-Uherska nesl jméno Gablonz.³⁴ Na začátku 20. století zažíval Jablonec nebývalý rozkvět. S úspěchem místního průmyslu nepřímo souvisel rozkvět bohatého spolkového života, vedle celé řady německých spolků se veřejného života účastnila i česká menšina, která měla od roku 1870 svoji Českou besedu a od roku 1909 český Národní dům.³⁵ Od roku 1894 působila v Jablonci tělovýchovná jednota Sokol.³⁶ Stavební rozvoj města dokládají reprezentativní veřejné stavby z prvního desetiletí 20. století jako městské divadlo, poštovní úřad, sokolovna nebo městské lázně, stejně jako odvážně honosné exportní domy. Proti povodním ve městě měla sloužit stavba přehradní nádrže Mšeno z roku 1908.³⁷ O bohatém náboženském životě města svědčí stavby kostelů a synagogy.

30 SRB, Adolf: *Obyvatelstvo Rakouska dle všeobecného sčítání lidu z roku 1880 se zvláštním ohledem na Čechy a Moravu*, 1. vyd. Praha, Alois Hynek 1883, s. 6.

31 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 12.

32 J. Kašpar: *Průvodce sedmi stoletími města*, s. 25.

33 Tamtéž s. 29 – 30.

34 Tamtéž s. 27.

35 Tamtéž s. 33.

36 Tamtéž s. 33.

37 Tamtéž s. 28.

Rozvoj podnikání vyžadoval i rozvoj dopravy, především železniční, ale pro jablonecké prostředí byla typická i tramvajová doprava.

Po téměř celé období vymezené pro tuto práci byl starostou Jablonce Adolf Heinrich Posselt, který úřad zastával od roku 1881 do června roku 1918.³⁸ Poté se úřadu ujal až do roku 1933 Karl Richard Fischer.³⁹ Oba nejenže byli v úřadu v době prosperity místního průmyslu, ale sami se velkým dílem o rozvoj města zasloužili.

Vznik samostatného Československa v roce 1918 vnesl do většinově německého jabloneckého prostředí tendence o vlastní sebeurčení, které by bylo nezávislé na nově vzniklém státu. Tyto kroky přerušil až příjezd asi 300 československých vojáků do města, kteří s vedením města dohodli způsob řízení samosprávy. Na řízení města měli mít vliv i zástupci českých obyvatel, čímž bylo zajištěno setrvání Jablonce i okolí v novém státním útvaru.

V roce 1920 se okresní hejtmanství začala nazývat okresní politickou správou.⁴⁰ Jablonec byl nadále správním centrem pro široké okolí. Stále více zde začala nabírat na síle česká menšina, což se projevilo například vznikem české obchodní akademie v roce 1920. I v roce 1921 ale skladba obyvatelstva byla nadále většinově německá.

38 Tamtéž s. 34.

39 Tamtéž s. 34.

40 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 14.

2.2 Železný Brod na přelomu 19. a 20. století

První osídlení Železnobrodského proběhlo ve 13. století jako součást kolonizace cisterciáků z kláštera v Mnichově Hradišti.⁴¹ Železný Brod, zpočátku nazývaný pouze Brodec nebo Brod, ležel na tehdejší zemské stezce procházející z vnitrozemí do Lužice a do Slezska.⁴² Původní osada vyrostla u brodu přes řeku Jizeru. První písemná zmínka o Železném Brodě pochází z církevního pramene dokládajícího příjmy pražské diecéze z let 1344–1350.⁴³ Mezi roky 1356–1386 byl pravděpodobně povýšen na město. Potvrzuje to královské privilegium z roku 1501.⁴⁴ Je tak nejstarším městem na území dnešního okresu Jablonec nad Nisou.⁴⁵ Mezi majiteli zdejšího panství se vystříдалo několik rodů, mimo jiné Valdštejnové, Vartenberkové a Desfoursové.⁴⁶

V polovině 16. století mělo město tržní a pivovárské právo.⁴⁷ Město se nadále rozvíjelo v oblasti řemesel. V roce 1761 byla postavena dřevěná zvonice, o dva roky později byl přestavěn dřevěný kostel. V roce 1827 město postavilo kašnu na Velkém náměstí.⁴⁸ V polovině 19. století začínají ve městě první známky průmyslového podnikání. Postupně je ve městě zřízena přádelna lnu, barvírna látek a další textilní provozy.

Správním uspořádáním po roce 1850 patřil Železný Brod do soudního okresu Železný Brod. V únoru 1850 začal ve městě fungovat berní úřad.

41 UHLÍŘ, Jan – MAŠEK, Jaroslav – KACÁLEK, Bohuslav – STRNAD, Jan: *Železný Brod: Pohlednice, fotodrafie, tiskoviny a jiné sběratelské zajímavosti*, 1. vyd. Železný Brod, Městský úřad 2001, s. 5. (dále pouze J. Uhlíř: *Železný Brod*)

42 Tamtéž s. 5.

43 Tamtéž s. 5.

44 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 12.

45 KAŠPAR, Jan: Ve vichru správních reforem: Emancipační úsilí Železného Brodu v letech 1850–1950, in: *Z Českého ráje a Podkrkonoší 12*, NAVRÁTIL, Ivo (edd.), Semily, SOkA Semily 1999, ISBN 80-86254-01, s. 37 – 64, zde s. 37. (dále pouze J. Kašpar: *Ve vichru*)

46 J. Uhlíř: *Železný Brod*, s. 6.

47 Tamtéž s. 6.

48 Tamtéž s. 8.

V prosinci 1852 zprovoznili novou budovu pro okresní soud.⁴⁹ Město Železný Brod si uvědomovalo důležitost správních úřadů, proto usilovalo také o získání statusu politického okresu. Ten byl ale po roce 1868 přidělen hejtmanství Semily, pod které se zařadil i Železný Brod.⁵⁰ I přes vytrvalou a dlouholetou snahu se Železný Brod centrem politického okresu nikdy nestal.

Na rozdíl od Jablonce se ale Železný Brod dočkal železničního spojení prostřednictvím tratě z Liberce do Pardubic, po které v roce 1858 přijel do Železného Brodu první vlak. Železnice značně pomohla místnímu průmyslu, do oblasti přilákala množství podnikatelů, kteří tak lidem v Železném Brodě nabídli práci.

V Železném Brodě existoval i bohatý spolkový život, v roce 1861 byl založen pěvecký spolek a v červenci 1862 vznikl místní spolek Sokola. V dalších letech se zde několikrát konaly župní sokolské slety. V druhé polovině 19. století v Železném Brodě působili mužský a ženský pěvecký sbor, divadelní ochotnický spolek Tyl, dámský spolek Vesna nebo mládežnický spolek a mnoho dalších.⁵¹

K rozvoji obchodu bylo třeba finančních ústavů, proto byla v roce 1898 založena Spořitelna města Železného Brodu.

Opačného přijetí než v Jablonci se v Železném Brodě dočkalo vyhlášení samostatného Československa v říjnu 1918. Zatímco v Jablonci se objevovaly myšlenky na odtržení od Čech a tyto myšlenky překazila až intervence československých vojáků, v Železném Brodě se lidé radovali a konali na Velkém náměstí oslavy.⁵² Po tomto datu se odehrály velké změny ve společnosti Železného Brodu, které se projeví v následujícím sčítání lidu v roce 1921.

49 Tamtéž s. 8.

50 J. Kašpar: *Ve vichru*, s. 40.

51 J. Uhlíř: *Železný Brod*, s. 9.

52 Tamtéž s. 12.

3 Průmysl a jeho územní rozložení

3.1 Průmysl textilní

Ačkoliv se obě města ve sledovaném období vyznačovala především sklářskou výrobou a s ní souvisejícími obory, podstatnou úlohu měl také průmysl textilní. Velké textilní podniky dokonce předcházely sklářskou tovární výrobu.

Již v letech 1798–1800 vybudoval Philipp Vater z Liberce ve Mšeně první textilní továrnu v kraji.⁵³ V roce 1808 přišlo do Jablonce několik tovaryšů soukeníků z Liberce, kteří v roce 1810 založili jablonecký soukenický cech.⁵⁴ Z původního počtu 14 mistrů jich o rok později, v roce 1811, bylo 55, v tomto roce byla v Brandlu postavena valcha na plstění sukna, dále byla zřízena barevna, úpravna sukna a soukenické lisy.⁵⁵ V Jablonci v následujících letech probíhalo vedle výroby ve vlnářských a soukenických továrnách i zpracování lnu a bavlny. Hospodářské výsledky podniků výrazně měnila mezinárodní situace, která ovlivňovala zásobování výrobním materiálem, ale i odbyt, 60 % výroby textilu bylo po vzniku Československa určeno pro zahraniční export.⁵⁶ Dalším vlivným činitelem byly opakující se hospodářské krize. Pro textilní průmysl přišla první hospodářská krize v roce 1857⁵⁷ a dále v letech 1873–1879.⁵⁸ Mnoho pracujících s textilem se v těchto letech přeorientovalo na výrobu a zpracování skla.⁵⁹ I zde se ale odrážely hospodářské krize a zájem o konkrétní výrobky na světových trzích. Odbyt textilu byl některými zeměmi regulován ochrannými cly.⁶⁰ Poptávka po dělnících se řešila nábory v jiných

53 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 65.

54 Tamtéž s. 63.

55 Tamtéž s. 63.

56 Tamtéž s. 70.

57 Tamtéž s. 66.

58 Tamtéž s. 67.

59 Tamtéž s. 68.

60 Tamtéž s. 70.

politických okresech.⁶¹

V roce 1921 zaměstnával textilní průmysl v soudním okrese Železný Brod 2 764 lidí, tedy 12,07 % všech obyvatel, a včetně nepracujících rodinných příslušníků zaměstnanců k němu příslušelo 17,72 % obyvatel. Mnohem méně procent obyvatel pracovalo v textilním průmyslu v Jablonci nad Nisou, v samotném městě pouze 1,08 % (290 osob) a v jabloneckém soudním okrese 2,40 % (1 436 osob).

Výroba v továrnách se na přelomu 19. a 20. století mechanizovala. Textilní podniky zaměstnávaly několik tisíc dělníků, kteří obsluhovali velké množství textilních strojů. Ty byly náročné na pohon, mnoho podniků proto zavádělo do provozu vodní a parní turbíny. Později přecházely na elektrický proud. Ve své době nejmodernější turbíny v kraji provozovala firma Gustava Hoffmanna, která v roce 1891 stála za založením jablonecké elektrárny⁶² a později za zavedením tramvajové dopravy.

Mezi nejvýznamnější podnikatele v kraji patřil Johann Liebieg působící zejména v Liberci. V Železném Brodě provozoval textilní přádelnu s 800 dělníky postavenou současně se stavbou železniční tratě Liberec – Pardubice,⁶³ na které zřídil tovární vlečku včetně železničního mostu přes Jizeru. I jeho další aktivity korespondovaly s provozem a stavbou železnice. Dále provozoval břidlicový lom v Radčicích na Železnobrodsku, přádelnu bavlny ve Svárově nebo mlýn v Haraticích na Železnobrodsku. Na stavbu budov svých továren pálila firma Johanna Liebiega v Železném Brodě vlastní cihly.⁶⁴

Součástí velkých textilních továren byl často i přilehlý přírodní park ve francouzském stylu doplněný vodními fontánami, což dokládá i estetické

61 KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, 1. vyd. Praha, Nakl. ČSAV 1965, s. 168. (dále pouze L. Kárníková: *Vývoj obyvatelstva*)

62 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 79.

63 Tamtéž s. 82.

64 Tamtéž s. 139.

cítění podnikatelů.

3.2 Průmysl sklářský

Nejvýznamnější úlohu v obou sledovaných městech zaujímal sklářský průmysl. V roce 1921 podle výsledků ze sčítání lidu zaměstnával sklářský průmysl v celém státě 57 830 osob a celkem k němu příslušelo 117 155 osob. V tomto údaji jsou obsaženi rodinní příslušníci, pomocníci v domácnosti a jiní závislí na příjmech z tohoto odvětví, celkově to činilo 0,84 % všech obyvatel Československa a pouze v Čechách příslušelo ke sklářství 99 391 obyvatel, což znamená, že podíl sklářského průmyslu v Čechách byl 1,49 % obyvatel. Z celého Československa připadalo 84,8 % obyvatel sklářského průmyslu do Čech.⁶⁵

Sklářský průmysl se ve statistických tabulkách dělil do tří druhů. Nejvíce lidí zaměstnávala výroba skla a skleněného zboží. Zde činných bylo 35 564 osob a příslušelo sem 74 859 osob. Dále se ve sklářském průmyslu zvlášť počítalo malířství, brusičství a rytectví skla, kam příslušelo 32 148 osob, a výroba drobného bižuterního zboží, které se označovalo jako jablonecké, kam připadalo 10 148 osob.

V komentáři k pramennému dílu *Československá statistika* z roku 1925 se píše: „*Průmysl sklářský soustřeďuje se jen na několika místech; ve velké většině okresů sklářského obyvatelstva vůbec není. Nejvíce rozkvetlo sklářství v severních Čechách, kde se vytvořila tři velká střediska. Z nich nejrozsáhlejší leží na horní Jizeře a na Nise; náleží k němu okresy Tanvald s 32,20 % obyv., Jablonec n. N. s 24,01 % obyv., Žel. Brod s 23,39 %, k nimž se ještě druží Rokytnice n. Jiz. (8,86 %), Turnov (6,34 %) a se sklářským průmyslem již slabým Vysoké n. J. (4,21 %), Semily (3,44 %) a Lomnice n. Pop. (3,40 %).*

⁶⁵ Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 2. díl: 1. část: Čechy (Československá statistika; sv. 20. Řada VI. – Sčítání lidu; sešit 2), Praha 1925, s. 24. (dále pouze Sčítání lidu ze dne 15. února 1921: Čechy)

Druhé centrum sklářství leží na sever od České Lípy a tvoří je okresy Bor u Čes. Lípy, který má největší procento sklářského obyvatelstva v celém státě vůbec (34,71 %), Česká Kamenice (20 %) a Cvikov (6,11 %) a jen s malým procentem ještě Varnsdorf (3,02 %). Třetí, mnohem slabší, nachází se v Rudohoří, kde má nejvíce sklářů okres Teplice-Šanov (11,25 %), Duchcov (5,25 %) a menší procento Bilina (4,72 %) a Ústí n. L. (3,21 %). Jinde v Čechách vyskytují se již jen malé ostrovy sklářské; významnější z nich jsou na západě v okrese falknovském (5,04 %) a loketském (4,81 %), na jihozápadě v okrese horšovotýnském (6,49 %), stodském (3,77 %) a stříbrském (3,91 %); východně od Plzně v rokycanském (3,34 %), na Šumavě v hartmanickém (4,35 %) a vimperském (3,67 %), na jihu v okrese třeboňském (5,50 %) a na českomoravské vysočině v okrese štockém (8,79 %).⁶⁶

Na Jablonecku a Železnobrodsku se skleněné zboží začalo vyrábět od 16. století. V roce 1548 byla založena sklárna ve Mšeně.⁶⁷ Již tehdy nepodléhala produkce v huti cechovním omezením, přesto musela výroba pružně reagovat na poptávku a možnosti odbytu. Od 18. století se začíná s výrobou bižuterie, která částečně nahrazuje výrobu dutého skla⁶⁸ a postupně se dále pracovní postupy specializují. Objevují se odvětví jako krystalerie, výroba skleněných náramků, tzv. banglí, jež byly určeny zejména pro Britskou Indii, broušení bižuterních kamenů, pasířství, vyrábějící kovovou bižuterii, výroba skleněných knoflíků, které měly svůj boom v šedesátých letech 19. století,⁶⁹ brusírny, mačkárny, malířské dílny a další rozmanité profese. Mnohé výrobní postupy se dělníci naučili od výrobců ze zahraničí, především z Itálie, kteří do Čech zavítali při stavbě železnice, ale i zdejší výrobci přicházeli s inovacemi. Někteří odborníci byli ze zahraničí zváni přímo

⁶⁶ Sčítání lidu ze dne 15. února 1921: Čechy, s. 24–25.

⁶⁷ P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 13 a 33. a J. Kašpar: *průvodce sedmi stoletími města*, s. 13.

⁶⁸ P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 11 a 25.

⁶⁹ NOVÝ, Petr: *Kristiánov: klíč k srdci Jizerských hor*, 1. vyd. Jablonec nad Nisou, Muzeum skla a bižuterie 2002, s. 23.

podnikateli, například Philip Pfeiffer pozval v roce 1817 do Jablonce devět pasířů z Porýní.⁷⁰

Odvětví se sdružovala do profesních společenstev. Jednotlivé oblasti v kraji se vyznačovaly zvýšenou koncentrací té které profese, na Železnobrodsku tak byl největší počet sekáčů skleněných perliček a mačkáren s charakteristickými stavbami s dýmníkem a komínem.⁷¹ V Jablonci byla oproti tomu nejdynamičtějším oborem kovová bižuterie⁷² a kompoziční palírny.⁷³

Podobně jako textilní průmysl i průmysl sklářský významně ovlivnily výrazné podnikatelské osobnosti. Ve sklářství v polovině 18. století na Jablonecku to byl huťmistr Johann Josef Kittel, který provozoval huť v Bedřichově a v Antonínově, a dále Johann Leopold Riedel a jeho potomci, kteří působili na Nové Louce v Kristiánově a v dalších sklárnách.⁷⁴ Na české straně byli na začátku 20. století úspěšní Háskové z Těpeř s brusírnou skleněných kroužků. První českou sklárnu provozoval od roku 1902 Josef Bachtík v Jesenném.⁷⁵ Od roku 1911 byla sklárna postavena i v samotném Jablonci.⁷⁶ O národnostním rozložení sklářského průmyslu na Jablonecku se na půdě Národního shromáždění 12. prosince 1919 zmínil v interpelaci agrární poslanec Jan Dubický: „*Jest zajímavo, slavné Národní shromáždění, že Němci mají několik velkých tavíren skla, jako: Riedl u Tanwaldu, Šikrtanc v Žaclěři, Zimmermann v Jablonci – kdežto v českých rukou je pouze jedna menší tavírna skla v Jeseném. Je tudíž žádoucí, aby vláda zapodpořila akci pro postavení sklářské hutě v okresu železnobrodském, čímž by se domácí skláři značně hospodářsky osamostatnili.*“⁷⁷ Roztroušená domácí výroba se na přelomu 19. a

70 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 26.

71 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 45.

72 Tamtéž s. 30.

73 Tamtéž s. 43.

74 Tamtéž s. 35.

75 Tamtéž s. 40.

76 Tamtéž s. 41.

77 *Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince*

20. století i ve sklářském průmyslu stále více koncentrovala do továrních prostor. Na Jablonecku na konci 19. století měly sklářské a bižuterní továrny 6 500 zaměstnanců.⁷⁸ V roce 1919 při projednávání zákona o domácí práci z úst poslance Aloise Tučného zaznělo: „*Na druhé straně ale máme taková průmyslová odvětví, kde bych si zase nepřál, aby práce po domácku vyráběná vymizela a aby byla soustředěna na dílny a továrny. A tu mám na mysli zejména práci perletářskou a výrobu sklářských předmětů. To, vážené Národní shromáždění, není již nijaká mechanická domácká výroba, nýbrž jest to v pravém slova smyslu kus lidového umění, na kterou může býti naše republika opravdu hrda.*“⁷⁹ A vedle tohoto komplimentu sklářským dělníkům zmiňuje i hlavní problém odvětví: „*Domáctí skláři na př., kteří dovedou vyráběti takovéto umělecké předměty, sami nedovedou obchodovati a obchodu s těmito předměty zmocnili se spekulanti, v tomto případě zejména jsou to i národnostní naši nepřátelé, tak zv. jablonečtí exportéři, kteří skoupi všechny tyto výrobky a sami teprve za hranicemi s nimi výhodně obchodují.*“⁸⁰ A podobně vyhraněně hovořil i poslanec Jan Dubický: „*Postupem doby získali export sklářský němečtí podnikatelé v Jablonci, a od těch časů český domácí dělník vyrábí sice spoustu cenných originelních předmětů, ale tučné zisky mají němečtí exportéři v Jablonci.*“⁸¹

Centrem obchodu se skleněným zbožím byl již od druhé poloviny 17. století Jablonec, na přelomu 19. a 20. století vyrostlo v Jablonci mnoho

1919 [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:

<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098003.htm>

78 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 49.

79 Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: *Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince 1919* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:

<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098002.htm>

80 Tamtéž.

81 Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: *Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince 1919* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:

<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098003.htm>

exportních domů, které měly svým vzhledem dokládat úspěch firmy. Na české straně měl obchod se skleněným zbožím jiný charakter, centrem obchodu se stala obec Zásada, jejíž obyvatelé se z velké většiny věnovali této činnosti. Obchodníci s nakoupeným zbožím vyjížděli do Německa, Itálie, Francie, Ruska, ale jejich cílem byla i severní Afrika, Amerika nebo Britská Indie.⁸² Na konci 19. století dosahoval roční objem vývozu z Jablonce 20–30 miliónů rakouských zlatých,⁸³ v roce 1921 dosáhl objem vývozu 1,8 miliardy korun, což představovalo 8 % exportu z celého Československa.⁸⁴ Od roku 1896 byli vývozci sdružení v Grémiu exportérů se sídlem v Jablonci.⁸⁵

Ve sklářském oboru vzniklo v druhé polovině 19. století v kraji několik profesních společenstev, u některých činností, jako bylo například pasířství, i více společenstev (sídlily v Jablonci, Kokoníně a ve Smržovce). Jablonecké společenství pasířů bylo nejvýznamnějším společenstvím v kraji (v roce 1911 mělo 3 107 zaměstnanců) a podporovalo například i oddělení bižuterie, které bylo roku 1885 zřízeno na jablonecké státní odborné škole.⁸⁶ Dále v Jablonci a okolí sídlilo Společenstvo rytců, Výrobní společenstvo zhotovitelů dutých perlí, Společenstvo průmyslových malířů, Společenstvo similizérů (zvyšovali lesk bižuterních kamenů), Společenstvo rafinérů a dodavatelů křišťálového skla a další.⁸⁷ Až v roce 1922 vznikl v Železném Brodě český Pojizerský vývozní ústav, který měl zajistit snadnější obchodování pro místní výrobce.⁸⁸

3.3 Ostatní odvětví

Na rozvoj sklářského a textilního průmyslu navazoval i rozvoj ostatních souvisejících odvětví. Stavební boom, který vyvolaly úspěšné podnikatelské

82 P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 50.

83 Tamtéž s. 53.

84 Tamtéž s. 54.

85 Tamtéž s. 53.

86 Tamtéž s. 55.

87 Tamtéž s. 55–58.

88 Tamtéž s. 58.

aktivitu, si vyžádal i množství surovin a materiálu. Pro tento účel byly kameníky zpracovávány tzv. bludné kameny na jižním svahu Černostudničního hřebene, častým materiálem byla břidlice z několika místních lomů. Na Jablonecku bylo v roce 1892 na stavbách 6 112 zedníků a působilo zde 78 truhláren.⁸⁹ Na Železnobrodsku bylo 31 truhláren.⁹⁰ Cihly se v kraji pálily v Rýnovicích, v Rádle, v Zásadě, Plavech a Velkých Hamrech. Firma Johanna Liebiega pálila v Železném Brodě cihly na stavbu vlastní továrny.⁹¹ V Jablonci působilo několik stavitelů a architektů, především jablonecký rodák Josef Zasche, který projektoval stavby dvou jabloneckých kostelů.⁹² Poptávka po továrních strojích stála za vznikem hned několika strojíren v Jablonci, podniky si stroje nejen kupovaly, ale začaly si je i samy vyrábět a opravovat. Jako první v roce 1828 ve Mšeně firma Josefa Herziga.⁹³

Jablonecký průmysl byl náročný i na potřebu papíru v nejrůznější podobě, papírny a kartonážky byly v okolí Jablonce. V Jablonci v roce 1886 byly tři tiskárny, které tiskly knihy, adresáře, ale i jablonecké noviny.⁹⁴

Jablonec se poměrně brzy elektrifikoval, zasloužila se o to firma Karla Hoffmanna, která iniciovala stavbu jablonecké elektrárny. První žárovka se v této továrně rozsvítila v roce 1885.⁹⁵ V Železném Brodě zásobila město elektřinou hydroelektrárna při továrně Johanna Liebiega.⁹⁶

Dále bylo v Jablonci množství pekařů, řezníků, kteří od roku 1888 měli v Jablonci městská jatka,⁹⁷ pivovar, jež na začátku 20. století patřil mezi největší v monarchii⁹⁸ a další stravovací a ubytovací zařízení.

⁸⁹ Tamtéž s. 135.

⁹⁰ Tamtéž s. 136.

⁹¹ P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 139.

⁹² Tamtéž s. 141.

⁹³ Tamtéž s. 145.

⁹⁴ Tamtéž s. 151–152.

⁹⁵ Tamtéž s. 158.

⁹⁶ Tamtéž s. 160.

⁹⁷ Tamtéž s. 119.

⁹⁸ Tamtéž s. 122.

Důležitou součástí podnikatelských aktivit bylo jejich financování. V roce 1883 byla v Jablonci zřízena pobočka první velké banky, ještě před tím byla v Jablonci v roce 1867 otevřena spořitelna a následně v roce 1874 jablonecký spořitelní a záložní spolek. Před první světovou válkou byly v Jablonci tři místní spořitelny a čtyři pobočky významných bankovních ústavů.⁹⁹ V Železném Brodě byla Spořitelna města Železného Brodu založena v roce 1898, ještě před tím byla v Železném Brodě otevřena Okresní hospodářská záložna.¹⁰⁰

Proti následkům častých požárů ve výrobních prostorách byl v roce 1905 v Jablonci zřízen *Vzájemný pojišťovací spolek proti škodám způsobeným ohněm*. Pro potřeby dělníků byla v roce 1883 založena nemocenská pokladna jabloneckých pasířů, ale i ostatní obory zakládaly podpůrné spolky pro své zaměstnance.¹⁰¹ V roce 1877 byla v Jablonci postavena budova Okresní nemocnice.¹⁰²

3.4 Komunikace a doprava

Důležitou úlohu pro rozvoj průmyslu hrála doprava, především železniční. Průmyslový sever Čech byl napojen na železniční síť v roce 1859, kdy byla 1. května slavnostně otevřena celá trať z Liberce do Pardubic.¹⁰³ Ta umožnila snadnější přepravu výrobního materiálu a distribuci hotových výrobků na hlavní trhy, především spojení s Vídní. Trať vedla přes Železný Brod, ale i přes snahu mnoha vlivných osob, například Johanna Liebiega,¹⁰⁴ nebyla realizována varianta vedoucí přes Jablonec. Nejbližší zastávkou pro

99 Tamtéž s. 173.

100P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 174.

101Tamtéž s. 177.

102Tamtéž s. 181.

103P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 102. a L. Kárníková: *Vývoj obyvatelstva*, s.167.

104VURSTA, Pavel: *100 let železnice Jablonec nad Nisou – Smržovka – Tanvald – Smržovka – Josefův Důl*, 1. vyd. Smržovka, RD Atelier 1994, s. 4. (dále pouze P. Vursta: *100 let železnice*)

jablonecký průmysl se stal Rychnov, ke kterému byla v roce 1883 zřízena omnibusová doprava z Jablonce¹⁰⁵ a v roce 1900 zavedena tramvajová linka pro osobní i nákladní dopravu, včetně přepravy poštovních zásilek.¹⁰⁶ V roce 1900 bylo v Jablonci v provozu vedle tramvajových vozů pro osobní dopravu i 14 vozů nákladních, které rozvážely zboží po Jablonci.¹⁰⁷

K propojení pardubicko-liberecké dráhy přímo s Jabloncem došlo v roce 1888,¹⁰⁸ kdy byl otevřen železniční úsek z Jablonce do Liberce, a v roce 1894, kdy došlo k napojení přes Tanvald, kam od roku 1875 ústila odbočná trať z Železného Brodu.¹⁰⁹ Železniční síť tak propojila obě sledovaná města a jejich okolí.

Při budování železničních tratí dostalo práci mnoho tisíc lidí, na pardubicko-liberecké dráze se jednalo o 17 tisíc dělníků různé národnosti.¹¹⁰ Specializovanou činností při budování tratě ve složitých terénech byla ražba tunelů, na kterou byli odborníci zejména Italové.¹¹¹ Ti svými znalostmi obohatili v kraji i výrobu ve sklářském průmyslu, jelikož mezi dělníky byli i někteří italští skláři, pomohli například zlepšit kvalitu broušených perliček.¹¹²

V roce 1910 byla trať dovedena k Harrachovu, kde byla napojena na německé dráhy. Tento úsek sloužil především pro zásobování průmyslových podniků uhlím ze Saska.¹¹³

105P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 100.

106P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 104. a P. Vursta: *100 let železnice*, s. 5.

107P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 104.

108P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 103. Úsek z Jablonce do Liberce byl slavnostně otevřen 26. listopadu 1888, v čele dozorcí rady pro tuto železnici, kterou provozovala akciová společnost, stál Willy Ginzkey.

109P. Vursta: *100 let železnice*, s. 12.

110P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 102.

111P. Vursta: *100 let železnice*, s. 12.

112NOVÝ, Petr: *Soumrak perličkového kraje*, 1. vyd. Jablonec nad Nisou, Muzeum skla a bižuterie 2011, s. 10. ISBN 978-80-87100-14-1. (Dále pouze P. Nový: *Soumrak perličkového kraje*)

113P. Vursta: *100 let železnice*, s. 12.

Jak trať z Liberce do Pardubic, tak trať do Tanvaldu přes Jablonec byly zpočátku v soukromém vlastnictví a provozovaly je akciové společnosti, v kterých měly důležitou roli osoby ze soukromého sektoru. Od roku 1902 převzaly provoz Rakouské státní dráhy a později dráhy Československé.¹¹⁴

Pozoruhodný vývoj se odehrál v poštovních službách. V roce 1831 byla v Jablonci zřízena pobočka, která až v roce 1850 začala doručovat i objemnější balíky. Na konci 80. let 19. století byla už jablonecká pošta hned po Praze druhou nejvytíženější poštou v Čechách,¹¹⁵ což na půdě Národního shromáždění připomněl i poslanec Václav Rebš: „*A tu, kdo chce se přesvědčiti o vývozu z Jablonce, může si dáti předložiti jenom obrat pošty, který dělá pošta jablonecká. Myslím, že jablonecká pošta jest snad po Praze jedna z největších, pokud se týče obratu a drobných zásilek.*“¹¹⁶ V roce 1862 byla v Jablonci zřízena telegrafní stanice a v roce 1894 byla postavena nová budova Poštovního úřadu.¹¹⁷

V Železném Brodě byla první pošta zřízena v roce 1850 a až do vybudování železnice byly zásilky dopravovány do Turnova.¹¹⁸ Nositelem pokroku a nových technologií byli mnohdy sami podnikatelé a majitelé továren. V roce 1883 polubenská firma Josefa Riedela propojila své provozy telefonním spojením a patřila tak mezi první provozovatele telefonního spojení v Čechách. O Vánocích 1890 již bylo telefonní spojení zřízeno i na jablonecké poště.¹¹⁹ Na Železnobrodsku bylo telefonní spojení zřízeno až ve 20. letech 20. století.¹²⁰

114Tamtéž 39.

115P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 108.

116Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: *Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince 1919* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098004.htm>

117P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 108.

118Tamtéž s. 108.

119Tamtéž s. 108.

120Tamtéž s. 108.

4 Sociální situace obyvatelstva průmyslových měst

Velká koncentrace obyvatel, kteří svými příjmy v naprosté většině příslušeli k některému z průmyslů, které podléhaly odbytovým krizím, znamenala nebezpečí pro stabilní sociální situaci. K zemědělství příslušelo v roce 1921 pouze 16 % obyvatel soudního okresu Železný Brod, 4 % soudního okresu Jablonec nad Nisou a pouze 1 % obyvatel v samotném Jablonci. Oblast byla pasivní, tedy plně závislá na dovozu potravin z úrodnějších krajů. Tato skutečnost se několikrát projednávala i na půdě Národního shromáždění. V březnu roku 1920 směřoval od poslanců dotaz na ministra pro zásobování lidu *o nedostatečném přidělu potravin pro města a okolí Semil, Železného Brodu, Tanvaldu, Velkého Hamru, Planu a celého Podkrkonoší*¹²¹, kde se píše: „*Z měst našeho Podkrkonoší docházejí zoufalé výkřiky nejen o nedostatečném přidělu, ale dokonce o nouzi. Jde o okresy docela pasivní a při tom průmyslové, takže musí na tyto okresy býti vzat zvláštní zřetel. Vyzýváme proto pana ministra zásobování, aby ihned, ještě o těchto velikonočních svátcích ze své moci zařídil, aby zásobování těchto krajín bylo doplněno. Kraje tyto jsou bohatě posety exportním průmyslem a je proto nejen v zájmu řádného zásobování, ale i v zájmu řádné a nerušené výroby, a tedy v zájmu republiky, aby krajiny tyto řádně byly zásobovány.*“¹²² Situace se odrazila i na sousedním Turnovsku, které bylo nejbližší úrodnou krajinou pro Jablonecko. V Národním shromáždění se v únoru 1920 objevil návrh na zařazení Turnova do vyšší třídy přídavků pro úředníky: „*Překupníci z Liberce, Jablonce a Tanvaldu skupují za každou cenu potraviny a jiné potřeby životní*

¹²¹Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2727, Dotaz členů Národního shromáždění Dra Matouška, Rebše a soudruhů na ministra pro zásobování lidu o nedostatečném přidělu potravin pro města a okolí Semil, Železného Brodu, Tanvaldu, Velkého Hamru, Planu a celého Podkrkonoší, 30. března 1920 [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2727_00.htm

¹²²Tamtéž.

v okrese turnovském, čehož následek jest, že vždycky bylo a jest živobyť v Turnově mnohem dražší, než-li v jiných daleko větších městech na př. Ml. Boleslavi, Hradci Králové a j.¹²³ A podobné argumenty byly použity pro zařazení do vyšší třídy přídavků pro úředníky i v Železném Brodě a v Semilech: „Tak velmi zle dolehá drahota životních potřeb a bytů na město Semily a Železný Brod. V těchto městech ani za drahé peníze nelze dostat byt, nelze slušně žít. Obě města jsou v pasivním okrese, kam nutno z úrodnějších krajů dovážet, aby obyvatelstvo se uživilo.“¹²⁴

Jablonecko bylo po uhelných revírech populačně nejrychleji rostoucím územím českých zemí¹²⁵ a stalo se výraznou imigrační oblastí severu. Sociální situaci ovlivňoval nejen odbyt výrobků, ale i zavádění strojní výroby. Od roku 1886 se začaly v podniku Josefa Riedela na Příchovicích strojně sekat perličky, 25 strojů nahradilo práci dvou tisíc dělníků.¹²⁶ Tyto změny vedly k sociálním nepokojům. V roce 1888 požádal český místodržitel Alfred von Kraus semilského hejtmána Karla Rotkého o vypracování zprávy k situaci mezi dělníky po zavedení sekacích strojů, ten upozornil, že perlařská branže patří mezi hlavní obživu obyvatel celého okresu.¹²⁷

V kraji se v 19. a na začátku 20. století odehrálo několik stávek dělníků. Nejzávažnější byla stávka 1 200 dělníků v Liebiegově textilní továrně ve Svárově. Při střetu dělníků s přivolanými vojáky a četníky zde 31. března 1870

123Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2352, Návrh člena Národního shromáždění Dra Matouška spol., aby město Turnov zařaděno bylo do vyšší třídy místních přídavků, 5. února 1920 [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2352_00.htm

124Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2435, Návrh člena Národního Shromáždění Dra Matouška a soudruhů na zařadění města Semil a Železného Brodu do vyšší třídy aktivních přídavků, 18. února 1920 [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2435_00.htm

125L. Kárníková: *Vývoj obyvatelstva*, s. 242.

126P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 30 a 48.

127P. Nový: *Soumrak perličkového kraje*, s. 17.

zemřelo pět lidí.¹²⁸ Stávky se nevyhnuly ani sklářství, 29. května 1890 se v Lučanech nad Nisou odehrála Lučanská pozdvižka, kdy měli dělníci v úmyslu rozbít sekací stroje pro výrobu perliček.¹²⁹ Další vlna stávek se v kraji odehrála na podzim v roce 1911. Odbytové krize pro sklářský průmysl trvaly v letech 1901–1903 a 1908–1910.¹³⁰

Celý průmysl postihla první velká hospodářská krize v roce 1857,¹³¹ zejména vlnářská výroba byla postižena krizí v letech 1873–1879, stát proto musel zavést celní ochrannou politiku.¹³² Dalším faktorem, který ovlivňoval textilní výrobu, byl nedostatek bavlny při občanské válce v Americe.¹³³

I po skončení války zůstávaly problémy se zásobováním, což se promítlo při diskuzích v Národním shromáždění o nedostatku uhlí pro průmysl. Na význam výroby v kraji zde upozorňoval poslanec Jan Dubický: „(...) *kdyby sklářský průmysl měl uhlí, dostávalo by se vládě pouze od jedné sklářské firmy na Jablonecku 1 mil. až 1,200.000 peněz v cizích valutách týdně. Takových firem jest na Jablonecku 28, takže stát získal by tím ročně asi 1.650 mil. valuty, odváděné přímo a výhradně devisové ústředně, což jest jistě pro finanční postup státu moment neobyčejně významný. Bohužel, není uhlí.*“¹³⁴ Poslanec Václav Rebš v prosinci 1919 upozorňoval: „*Dostal jsem, vážené shromáždění, několik dopisů hlavně od vzpomenuté zde firmy Josefa Riedla, jednoho to z největších průmyslových závodů, který dodává sklo, kde dělníci sami nejen že byli s deputací u ministra Hampla, který jim slíbil uhlí, ale kde vypisují, že továrna ráda by vyráběla sklo, ráda by je zaměstnávala více, ale že nemůže,*

128P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 17.

129P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 18.

130Tamtéž s. 22.

131Tamtéž s. 66.

132Tamtéž s. 67.

133Tamtéž s. 68.

134Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: *Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince 1919* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098003.htm>

poněvadž nemá dostatečného přidělu uhlí, a tím se stává, že dělnictvo tam zůstává bez práce.“¹³⁵ V únoru 1920 k situaci nedostatku uhlí pro sklářský průmyslu vydali ministři železnic, veřejných prací, sociální péče a obchodu společné prohlášení: „Výroba, uvedená pod čís. 2., činí převážnou část domácího průmyslu sklářského na Jablonecku. Rozsah, ba též existence této průmyslové výroby jest závislou na tom, zda-li a v jakém rozsahu jsou v činnosti ony sklárny, od nichž domácí průmysl potřebný materiál jako sklo rourkové, tyčinkové atd. odebírá. Je-li těmto sklárnám umožněna výroba, je tím zajištěno také dodávání potřebného materiálu pro průmysl domácí. Tak jako v jiných odvětvích bylo i průmyslu sklářskému zápasiti v různých obdobích s nedostatkem jednak pomocných výrobních prostředků (sody a potaše) jednak s nedostatkem uhlí. V obojím směru snažila se vláda zjednati nápravu a tomuto úsilí se podařilo, že jak průmysl sklářský vůbec, tak i domácí průmysl na Jablonecku výrobu, byť i prozatím jen v obmezeném rozsahu mohl zahájit a udržeti. Výnosem ze dne 5. července 1919, číslo 24.970 zřídilo ministerstvo obchodu stálý poradní sbor pro průmysl sklářský, skládající se ze zaměstnavatelův a dělníků, který má podávati ministerstvu obchodu různá dobrá zdání ke zlepšení poválečné situace průmyslu sklářského a pečovati též o zajištění uhlí a sody pro sklárny.“¹³⁶ Dále v textu konstatují, že pro jablonecký průmysl, kterému je věnována zvláštní péče, bylo přiděleno 70,5 % požadovaného uhlí a končí příslibem: „Ministerstvo obchodu jsouc si vědomo velkého národohospodářského významu průmyslu sklářského vůbec, bude i na dále všemi prostředky zvláště domácí průmysl sklářský na Jablonecku a Železnobrodsku usilovně podporovati.“¹³⁷

135Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince 1919 [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098004.htm>

136Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2377, Odpověď ministrů: veřejných prací, obchodu, sociální péče a železnic na dotaz člena Národního shromáždění V. Rebše a soudr. (tisk č. 1958) o katastrofálních poměrech výrobních v jabloneckém průmyslu sklářském, zaviněných nedostatkem uhlí, 4. února 1920 [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2377_00.htm

137Tamtéž.

5 Odborné školství v Jablonci a v Železném Brodě v letech 1880–1921

Důležitou složkou pro další rozvoj průmyslu a hospodářství v kraji byly odborné školy. I v této otázce měly česká a německá národnost rozdílné zájmy, a proto i zde docházelo k národnostním svárům.

V Jablonci nad Nisou v roce 1855 byla na obecné škole ve třetím ročníku zřízena třída s výukou kreslení.¹³⁸ Výuku odborných předmětů ve školách vítali i místní podnikatelé, díky jejichž podpoře fungovala v letech 1870–1874 městská pokračovací bižuterní škola.¹³⁹

Průmyslová škola byla v Jablonci založena v roce 1880, vedle denního studia nabízela i externí odborné kurzy. Vyučovacím jazykem byla němčina. V roce 1885 bylo na škole zřízeno oddělení bižuterie, které bylo podporováno profesním společenstvím pasířů.¹⁴⁰ Ve školním roce 1890/91 probíhala výuka ve čtyřech oborech, rytec, malování na sklo, bižuterie a pasířství, které podle statistiky vzdělávacích ústavů v monarchii navštěvovalo v tomto roce 92 studentů, z nichž byla jedna dívka. Zajímavé jsou údaje o mateřském jazyce studentů, pouze dva měli uvedený český jazyk, a podle náboženského kritéria zde bylo šest evangelíků a zbytek byli katolíci.¹⁴¹ Pokračovací odborná škola měla 231 žáků, z nichž bylo 12 žáků s českým obcovacím jazykem vedle 219 žáků s německým a pouze 2 evangelíci a jeden žid vedle většiny katolíků.¹⁴² Pro srovnání, ve šperkařské škole v Turnově, která se v roce 1920 na krátkou dobu stala řídicí školou pro nově vzniklou odbornou školu v Železném Brodě, bylo ve školním roce 1890/91 zapsáno 47 žáků, z toho byl mezi Čechy pouze

138P.Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 59.

139Tamtéž s. 59.

140Tamtéž s. 55.

141Statistik der Unterrichts – Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1890/91, Vídeň, 1893, s. 106–107. (dále pouze Statistik der Unterrichts)

142Tamtéž s. 240–241.

jeden Němec a podle konfesí dva židé na 45 katolíků. Vyučovacím jazykem byla čeština.¹⁴³

V roce 1891 byla založena jablonecká městská obchodní akademie. Ta měla z většiny německý ráz, což vadilo rostoucí české menšině, a proto byla v Jablonci v roce 1920 zřízena i česká obchodní akademie. V návrhu na její zřízení se v tisku 2726 Národního shromáždění ze dne 31. března 1920 píše: „V Jablonci n./N. soustřeďuje se obchodní život celého tamního českého okolí. Jablonec je sice z většiny město německé, ale okolí: Turnov, Zásada, Hamry, Železný Brod ... je české. Celé toto okolí je poseto velmi čilým průmyslem sklářským, který vzhledem k velkému exportu vyžaduje na podnikatelích značné obchodní vzdělání. Němečtí podnikatelé v Jablonci velmi neradi berou české pracovníky a tak omezují tuto výrobu na německé obyvatelstvo. Přes to svou přirozenou silou dostal se český živel do oboru sklářské výroby. Chybí mu však dnes obchodní učiliště. Nejbližší obchodní akademie je v Hořicích. Je tedy v zájmu nejen obchodního pokroku Jablonecké menšiny a českého okolí, ale v zájmu našeho státního sklářského exportu, aby v Jablonci zřízena byla česká obchodní akademie.

Z těch důvodů žádají podepsaní, aby ministerstvo školství a národní osvěty přistoupilo ke zřízení české obchod. akademie v Jablonci nad Nisou.“¹⁴⁴

V Železném Brodě na školu se sklářskými a bižutérními obory čekali déle než v Jablonci. Od roku 1889 existovala v Železném Brodě pokračovací průmyslová škola pro řemeslníky.¹⁴⁵ I zde skladba žáků odrážela většinovou společnost města. Školu navštěvovalo na začátku školního roku 1890/91

¹⁴³Statistik der Unterrichts, s. 110–111.

¹⁴⁴Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2726, Návrh člena Národního shromáždění Dra Matouška a soudruhů na zřízení české obchodní akademie v Jablonci n. N., 31. března 1920 [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2726_00.htm

¹⁴⁵P. Nový: *Historie a současnost podnikání*, s. 60.

celkem 58 chlapců, kteří všichni měli za svůj mateřský jazyk češtinu a hlásili se ke katolíkům.¹⁴⁶

Na české straně bylo významnou událostí založení odborné sklářské školy v Železném Brodě v roce 1920. Předcházela tomu několikaletá snaha místních, proti kterým stály zájmy Jabloneckých. První pokus o založení sklářské školy v Železném Brodě se odehrál v roce 1905, kdy o založení školy usilovala ve Vídni delegace společně s Karlem Kramářem.¹⁴⁷ Proti těmto snahám zněl ale silný hlas jabloneckých podnikatelů a proti byla i liberecká Obchodní a živnostenská komora. Železnobrodští se museli spokojit pouze s několikátýdenním pasířským kurzem, který se uskutečnil v roce 1909. Znemožnit snahy o odborné školství v Železném Brodě se pokusil i Spolek německých pasířů v Jablonci, který se k tomu snažil využít vliv textilní firmy Liebig v Železném Brodě. Řediteli železnobrodské továrny se ovšem nelíbilo vnášení dalších národnostních svárů do soužití Čechů a Němců.¹⁴⁸

Vedle znalostí v oboru měli absolventi školy konkurovat německým obchodníkům z Jablonce. To potvrzuje i debata na půdě Národního shromáždění dne 12. prosince 1919, kdy byla podána rezoluce k zřízení české odborné školy pro průmysl sklářský v Železném Brodě.¹⁴⁹ Z úst poslance Aloise Tučného za Československou stranu národně socialistickou zaznělo: „*Kdyby ministerstvo obchodu na př. zřídilo ve spojení s ministerstvem Národní osvěty takovou průmyslovou školu sklářskou v Železném Brodě a zavedlo na ní také praktickou obchodní nauku, domnívám se, že by z těchto našich výrobců stali se i dokonalí obchodníci a že by se mohli vymaniti z vlivů jabloneckých kapitalistických a německých vykořisťovatelů.*“¹⁵⁰

¹⁴⁶Statistik der Unterrichts, s. 140–141.

¹⁴⁷LANGHAMER, Antonín – HLAVEŠ, Milan: *Sklářská škola v Železném Brodě 1920–2010*, 1. vyd. Praha – Železný Brod, Uměleckoprůmyslové museum v Praze – Střední uměleckoprůmyslová škola sklářská v Železném Brodě 2010, s. 11.

ISBN 978-80-7101-086-9. (dále pouze A. Langhamer: *Sklářská škola*)

¹⁴⁸A. Langhamer: *Sklářská škola*, s. 13.

¹⁴⁹Tamtéž s. 13.

¹⁵⁰Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: *Národní*

A Jan Dubický za agrárníky k tomu dodal: „*Němci – to je pravda – starali se již dříve o to, aby pro výrobu a obchod sklářského průmyslu, který reprezentuje ročně tisíce milionů korun – vyzbrojeni byli náležitě po stránce odborné. Mají v Jablonci odbornou školu pasířskou, školu brusičskou, do které před válkou čeští lidé vůbec přijímáni nebyli (Slyšte!), kdežto v českých krajích není odborné školy sklářské vůbec.*

Je proto nutno, aby co nejdříve bylo zřízeno odborné učiliště pro skláře v Železném Brodě nebo v Turnově, kdež by se dorost připravoval nejen po stránce odborné, ale také obchodně, poněvadž domácí práce sklářská je v první řadě problémem obchodnické zdatnosti.“¹⁵¹

Návrh na zřízení české školy sklářské v Železném Brodě byl podán 13. února 1920¹⁵² a předcházela mu rezoluce z 12. prosince 1919 ve znění: „*Poněvadž určitá odvětví domácí práce, zejména sklářství v podkrkonošských krajích, jsou vzácnými typy lidového umění v naší republice, ukládá se ministerstvu vyučování a nář. osvěty, aby za cílem povznesení výroby zřizovalo pro taková odvětví domácí práce odborné školy průmyslové a pro odbor sklářský aby v nejkratší době zřídilo školu sklářsko-pasířsko-rytecko-obchodní ve středisku výroby v Železném Brodě.*“¹⁵³

shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince 1919 [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:

<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098002.htm>

¹⁵¹*Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince 1919 [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:*

<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098003.htm>

¹⁵²*Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2407, Návrh členů Národního shromáždění Emila Špatného, Josefa Svozila, V. Sladkého, Dra Fr. Rambouska, Kopečka a soudruhů na sloučení, po případě zrušení zbytečných německých středních a odborných škol a na rozšíření českého středního a odborného školství, 13. února 1920 [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2407_00.htm*

¹⁵³*Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince 1919 [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098002.htm>*

Sklářská škola v Železném Brodě se ve svých začátcích potýkala s mnohými problémy. Toho chtěli do poslední chvíle využít její jablonečtí odpůrci. Jeden z posledních jejich kroků proti sklářské škole v Železném Brodě byla nabídka, že sami postaví budovu sklářské školy, ale ve Smržovce, pokud se od záměru v Železném Brodě upustí.¹⁵⁴ Nevraživost mezi školami v Jablonci a v Železném Brodě trvala i po jejím zřízení.¹⁵⁵ Pro školu chyběly vhodné prostory, v prvních letech byly učebny školy rozmístěny na mnoha místech ve městě a teprve v roce 1925 byla postavena nová budova školy.¹⁵⁶ Další potíž představovalo pedagogické obsazení učitelského sboru v odborných předmětech, bylo nutné pro školu sehnat odborníky, kteří by mohli učit.¹⁵⁷ Vše se v průběhu let vyřešilo.

První oficiální název školy zněl Státní odborná sklářsko-obchodní škola v Železném Brodě, od roku 1925 se škola jmenovala Státní odborná škola pro průmysl sklářský v Železném Brodě. První rok se hlásilo 32 zájemců o studium. Z počátku byla škola řízena jako pobočka šperkařské školy v Turnově se společným ředitelem.¹⁵⁸ V roce 1924 byl řízením školy pověřen architekt Alois Metelák, který se od roku 1925 stal i jejím ředitelem. Vyučovala se jablonecká bižuterie, pasířství, práce s korálky, zdobení skla rytím, broušením a malováním.¹⁵⁹ Obory nabízely uplatnění i pro ženy.¹⁶⁰ Škola v následujících letech převzala v kraji iniciativu rozvoje sklářství, účastnila se mnoha výstav, vnášela do sklářské výroby inovativní prvky a podílela se i na obchodu se sklem.¹⁶¹

154A. Langhamer: *Sklářská škola*, s. 24.

155Tamtéž s. 43.

156Tamtéž s. 18.

157Tamtéž s. 23.

158Tamtéž s. 17.

159Tamtéž s. 39.

160Tamtéž s. 13.

161Tamtéž s. 48.

6 Vývoj počtu obyvatel podle náboženského vyznání

Zajímavé odlišnosti mezi oběma městy přináší rozdělení podle náboženského vyznání. Rozdíly při sčítání v roce 1880 ještě nepatrné se v následujících letech prohlubovaly. Obě města přitom měla z náboženského hlediska svá specifika. Po roce 1861, kdy byl vydán Protestantský patent, mohlo dojít k rozvoji duchovního života nejen katolické církve, ale i evangelických církví a pravoslavných.¹⁶² Této možnosti využili i věřící v Jablonci a v Železném Brodě.

V roce 1880 zcela dominovala v Jablonci nad Nisou i v Železném Brodě Římskokatolická církev. Z tisíce obyvatel se ke katolické církvi hlásilo v soudním okrese Jablonec nad Nisou 982 lidí (tab. 13, 14, 15, 16, 30, 31 a grafy 12, 13, 14, 15, 17) a v soudním okrese Železný Brod dokonce 997,3 lidí z každého tisíce přítomných. Z ostatních církví byla mezi obyvateli zastoupena církev evangelická, jejíž všechny denominace měly v okrese Jablonec 8,6 obyvatel z tisíce a v Železném Brodě 1,6 obyvatele z tisíce. Židovská víra byla zastoupena v Jablonci 9,2 věřícími z tisíce obyvatel, v Železném Brodě pouze jedním člověkem z tisíce. Zcela nepatrné množství obyvatel se v roce 1880 v obou městech prohlásilo za ateisty, v absolutních číslech to bylo v okrese Jablonec 6 obyvatel a v okrese Železný Brod byl pouze jeden nevěřící.

Podobné výsledky při srovnání těchto okresů dostáváme i v následujícím desetiletí. Železný Brod se přitom ve srovnání s Jabloncem jeví jako mnohem konzervativnější z hlediska náboženského smýšlení obyvatel. V roce 1890 se ke katolickému vyznání římského ritu přihlásilo z tisíce obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou 965,5 obyvatel a v Železném Brodě 997,8 obyvatel.

¹⁶²PAVLÍČEK, Tomáš W.: Sloužili čeští bratři svému národu? Svobodná církev reformovaná – tedy „netečná“ jednota českokobratrská, in: *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století*, KAISEROVÁ, Kristina – VESELÝ, Martin (edd.), Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií 2006, ISBN 80-7044-777-X, s. 138.

V Jablonci tak katolická církev zaznamenala mírný pokles věřících oproti nepatrně zvýšenému podílu v Železném Brodě. Téměř na dvojnásobek vzrostl v okrese Jablonec počet evangelíků. Oproti předchozímu sčítání se k tomuto vyznání v poměrných číslech z tisíce obyvatel hlásilo z předchozích 8,6 obyvatel o deset let později už 15,5 obyvatel. Jednalo se především o luteránskou denominaci. V Železném Brodě z pohledu evangelicky věřících nedošlo k žádnému pohybu a předchozí počet 1,6 z tisíce se nepatrně posunul na 1,5 obyvatele z tisíce. Počet obyvatel hlásících se k židovskému náboženství se ani v jednom z okresů výrazně neposunul. V Jablonci nad Nisou se zvýšil z 9,2 na 11,5 obyvatel a v okrese Železný Brod se snížil z 1 obyvatele z tisíce na 0,7 obyvatele. V absolutních číslech to činilo 16 obyvatel hlásících se k židovskému náboženství v soudním okrese Železný Brod a v Jablonci nad Nisou bylo těchto věřících 513.

Výraznou pozici v jabloneckém regionu měla náboženská obec starokatolíků. Jednalo se o církev, která vznikla v roce 1871¹⁶³ jako výsledek výhrad k závěrům prvního vatikánského koncilu v roce 1870, po kterém se část katolické veřejnosti a kléru oddělila od katolické církve.¹⁶⁴ Starokatolická církev v českých zemích vznikla zásluhou duchovního Antona Nittela z Varnsdorfu,¹⁶⁵ kde měla církev od roku 1897 i své biskupství.¹⁶⁶ Členy církev získávala především v severních Čechách mezi německy hovořícími obyvateli.¹⁶⁷ Do jisté míry souvisela s hnutím Los-von-Rom neboli Pryč od

163KAISEROVÁ, Kristina: *Konfesiční myšlení českých Němců: v 19. a počátkem 20. století*, 1. vyd. Úvaly u Prahy, Ve Stráni 2003, ISBN 80-903319-0-4, s. 17.

(dále pouze K. Kaiserová: *Konfesiční myšlení*)

164ZLÁMAL, Bohumil: *Příručka českých církevních dějin VII., Doba československého katolicismu (1918–1949)*, 1. vyd. Olomouc, Matice cyrilometodějská 2010, ISBN 978-80-7266-350-7, s. 415. (dále pouze B. Zlámal: *Příručka církevních dějin VII.*)

165KAISEROVÁ, Kristina: *Hnutí Los-von-Rom a čeští Němci*, in: *Bůh a bohové: církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman (edd.), Praha, KLP 2003, ISBN 80-85917-98-X, s. 212. (dále pouze K. Kaiserová: *Hnutí Los-von-Rom*)

166K. Kaiserová: *Konfesiční myšlení*, s. 28.

167KOLÁČEK, Karel: *Vznik a vývoj starokatolického hnutí na území severních Čech do roku 1946*, 1. vyd. Brno, L. Marek 2006, ISBN 80-86263-80-0, s. 35. (dále pouze K. Koláček:

Říma, jehož představitelé spatřovali chyby v katolické církvi a kladli větší důraz na nacionální povahu víry.¹⁶⁸ Jednotlivé konfese se postupně národnostně a jazykově vymezovaly a představovaly prostředek k etnickým konfliktům.¹⁶⁹ Katolické církvi se vyčítalo spojenectví s Čechy a s vídeňskou vládou, která nedbala německých zájmů.¹⁷⁰ Náboženská otázka se na konci 19. století stávala politickou, ale i nacionální.¹⁷¹ Jak napsala Kristina Kaiserová v knize *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*: „Pokračující nacionalizace společnosti vede k tomu, že i Bůh se často stává nacionálním majetkem.“¹⁷² První významnější kontakt obyvatel Jablonce se Starokatolickou církvi proběhl dne 13. 9. 1883, kdy byla v Jablonci přednáška profesora Michelise z Německa o starokatolickém hnutí.¹⁷³ V srpnu roku 1895 byla odsloužena v Jabloneckých Pasekách první německá bohoslužba.¹⁷⁴ Společenství se považovalo za německou národní církev¹⁷⁵ a z národnostního hlediska tak jejím protipólem byla až po roce 1920 nově vzniklá Církev československá, která měla také národnostní charakter. I Češi totiž viděli v jednání katolické církve zájmy především druhého národa¹⁷⁶ a národní hnutí se vymezovala pomocí konfese. Počet Starokatolíků s českou obcovací řečí byl v Jablonci zcela nepatrný a zahrnoval především rodinné příslušníky ze smíšených manželství. Bohoslužby se konaly výhradně v německém jazyce.¹⁷⁷ Starokatolická církev se původně hlásila ke katolické církvi, ovšem

Vznik a vývoj starokatolického hnutí)

168K. Kaiserová: *Hnutí Los-von-Rom*, s. 208. a KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918*, 1. vyd. Praha, Academia 1990, s. 271. ISBN 80-200-0337-1.

169SCHULZE WESSEL, Martin: Vyznání a národ v českých zemích, in: *Češi a Němci: dějiny – kultura – politika*, KOSCHMAL, Walter – NEKULA, Marek – ROGALL, Joachim (edd.), Praha – Litomyšl, Paseka 2002, ISBN 80-7185-482-4, s. 127. (dále pouze M. Schulze Wessel: *Vyznání a národ v českých zemích*)

170K. Kaiserová: *Hnutí Los-von-Rom*, s. 215.

171K. Kaiserová: *Konfesní myšlení*, s. 63

172Tamtéž s. 158.

173K. Koláček: *Vznik a vývoj starokatolického hnutí*, s. 106.

174Tamtéž s. 107.

175Tamtéž s. 83.

176K. Kaiserová: *Konfesní myšlení*, s. 104.

177K. Koláček: *Vznik a vývoj starokatolického hnutí*, s. 93.

postupnými změnami ve svých stanovách zaváděla prvky, které ji přibližovaly k protestantskému hnutí. Starokatolíci postupně do své liturgie zaváděli mateřský jazyk jako bohoslužebný, zavedli přijímání pod obojí způsobou a povolili sňatek duchovních.¹⁷⁸ V roce 1887 bylo v Jablonci nad Nisou 200 členů Starokatolické církve¹⁷⁹ a v roce 1896 již evidovali 500 členů.¹⁸⁰ Nejednalo se ovšem pouze o obyvatele Jablonce, ale o věřící z širokého okolí. Ke starokatolíkům se hlásilo i několik rodin z nedalekého Liberce, jejich počet byl ovšem menší než v Jablonci.¹⁸¹ Pro svůj charakter národní církve měli starokatolíci značnou podporu i u významných osobností regionu. Jednalo se o členy městských rad nebo o zástupce z rozvíjejícího se průmyslu. Centrem starokatolíků v Jizerských horách byla obec Desná, od které se v roce 1897 oddělilo pastorační území Jablonce nad Nisou. V roce 1900 byl položen základní kámen pro starokatolický kostel v Jablonci. Architektem kostela byl slavný jablonecký rodák Josef Zasche. Kostel v secesním stylu slavnostně otevřeli v listopadu roku 1902.¹⁸² Státní souhlas náboženská obec starokatolíků v Jablonci a v Desné získala až v roce 1907,¹⁸³ do té doby působila obec jako spolek. K církevní obci Jablonec příslušel i Rychnov a Liberec. Od roku 1904 působil v jablonecké církevní obci pěvecký sbor a Starokatolický spolek žen¹⁸⁴, v roce 1916 byl založen starokatolický svaz dívek.¹⁸⁵ V roce 1900 bylo podle sčítání lidu v okrese Jablonec nad Nisou 1 399 starokatolíků, o deset let později jejich počet stoupl na 2 474 a v roce 1921 se k Církvi starokatolické hlásilo v

178K. Koláček: *Vznik a vývoj starokatolického hnutí*, s. 36.

179Tamtéž s. 76.

180Tamtéž s. 119.

181MELANOVÁ, Miloslava: Evangelické slavnosti v Liberci v osmdesátých letech

19. století – svátky náboženské tolerance a německví, in: *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století*, KAISEROVÁ, Kristina – VESELÝ, Martin (edd.), Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií 2006, ISBN 80-7044-777-X, s. 147.

182K. Koláček: *Vznik a vývoj starokatolického hnutí*, s. 109.

183Tamtéž s. 40.

184Tamtéž s. 109.

185Tamtéž s. 111.

soudním okrese Jablonec 2 773 obyvatel. V okrese Železný Brod bylo zastoupení starokatolíků zcela nepatrné, například v roce 1921 měli v celém okrese pouhých 13 členů.

V roce 1900 došlo v soudním okrese Jablonec nad Nisou k poklesu katolických věřících na 938,1 obyvatel z tisíce přítomných (tab. 28 a graf 16), zatímco v okrese Železný Brod ve stejném roce zůstal stav katolíků oproti minulému sčítání téměř nezměněn při počtu 996,6 obyvatel z jednoho tisíce. V okrese Jablonec se nadále zvyšoval počet lidí hlásících se k evangelickému vyznání, jejich poměrný počet stoupl o 50 % na 23,3 obyvatel z jednoho tisíce, a ještě vyšší zastoupení měla Církev starokatolická, ke které se hlásilo 25,3 obyvatel z tisíce. Zastoupení evangelíků a starokatolíků v Železném Brodě bylo nadále oproti Jablonci nepatrné, k evangelickým církvím se hlásil z tisíce 1,9 obyvatel a ke starokatolíkům pouhých 0,2.

Počet obyvatel hlásících se k židovskému náboženství zůstal v obou městech prakticky nezměněn, v okrese Jablonec se k židovství přihlásilo 11,8 obyvatel a v okrese Železný Brod 0,6 obyvatel z tisíce.

Pro rok 1900 je v obou okresech výraznější nárůst obyvatel bez náboženského vyznání v okrese Železný Brod je do této skupiny započítáno 0,4 obyvatel z tisíce a v Jablonci nad Nisou na tisíc obyvatel připadá 1,2 nevěřících.

V následujících desetiletích se již z hlediska náboženského vyznání projevovaly jisté tendence v obou sledovaných správních celcích. Pohyb a přesun obyvatel v otázce víry byl nejdříve zaznamenán v okrese Jablonec, nebyl ovšem tak výrazný jako změny po roce 1918 v Železném Brodě, které se projeví až ve výsledcích sčítání pro rok 1921.

Ve výsledcích sčítání pro rok 1910 pokračoval v okrese Jablonec nad Nisou propad počtu lidí hlásících se ke katolické víře. V poměrném zastoupení bylo sečteno 896,4 věřících z tisíce, což představovalo pokles o 4,5 %. I v

Železném Brodě je zaznamenán půlprocentní propad počtu katolíků, ovšem ve srovnání s výsledky z následujícího sčítání se jednalo o nepatrnou ztrátu. V soudním okrese Železný Brod bylo sečteno 992,6 obyvatel z tisíce, kteří se hlásili ke katolické církvi. Všechny ostatní hlavní sledované církve v okrese Jablonec nad Nisou svoji členskou základnu rozšířily. Na druhé místo se podle počtu věřících dostalo uskupení evangelíků, kteří měli 45,8 obyvatel z tisíce, a za nimi v počtu členů skončili starokatolíci s 36,8 obyvateli. Následovali věřící židovského vyznání, kteří měli z tisíce obyvatel v okrese Jablonec 12,8 členů. V okrese Železný Brod vedle katolické církve zaznamenalo ztrátu i židovské vyznání, kde v absolutních číslech bylo sečteno 12 obyvatel oproti předchozím 15, a starokatolíci, kteří měli v okrese Železný Brod 2 členy z předchozích 4 v absolutních číslech. V obou městech ve srovnání s minulým sčítáním vzrostl počet lidí bez vyznání, v okrese Jablonec nad Nisou se počet nevěřících zvýšil o 441 % na 6,5 obyvatel z tisíce a v Železném Brodě se počet zvýšil o 550 procent, přesto v poměrných číslech měl okres Železný Brod menší zastoupení nevěřících než Jablonec, když se do této skupiny počítali 2,6 obyvatelé z tisíce, což v absolutních číslech pro okres znamenalo 65 lidí.

Významným předělem pro náboženský život v celých Čechách byl vznik Československé republiky v roce 1918. Konec habsburské monarchie byl brán i jako konec dominantního postavení státem preferovaného katolického vyznání. Výrazem národního uvědomění byl chápán přestup k některé z církví hlásící se k české náboženské tradici. Na konci roku 1918 vznikla spojením evangelíků augšpurského vyznání a evangelíků helvetského vyznání Českobratrská církev evangelická.¹⁸⁶ Vedle této církve působily v Československu i evangelické církve německé, polské a slovenské,¹⁸⁷ statistici je ovšem při sčítání lidu nerozlišovali.

186B. Zlámal: *Příručka církevních dějin VII.*, s. 409.

187B. Zlámal: *Příručka církevních dějin VII.*, s. 410.

Ze snah mnoha českých katolíků o reformu v českém katolickém prostředí, kteří se svými požadavky ve Vatikánu nebyli vyslyšeni, vznikla v roce 1920 Církev československá.¹⁸⁸ Do jejího čela byl zvolen Karel Farský.¹⁸⁹ Od ostatních církví se odlišovali národnostním rázem, což napomohlo k tomu, že jejich řady rozšířilo velké procento českých odpadlíků od katolictví. Mezi českými Němci nenašla tato církev téměř žádnou odezvu.¹⁹⁰ Jako národní církev se i prezentovala. Ve většinově českém Železném Brodě byla Církev československá už rok po založení druhou nejpočetnější. Přesto její existence nevzbuzovala vždy jen kladné reakce, a to ani u české veřejnosti. Kriticky se k této církvi postavil i historik Josef Pekař, který hlavní důvody jejího vzniku viděl jinde než v náboženství a upozorňoval, že její vznik může poškodit české zájmy.¹⁹¹

Následujícím sčítáním, které proběhlo v roce 1921, se změnil vývoj rozdělení počtu věřících především v Železném Brodě. V Jablonci nad Nisou nastal propad o 8,4 % v počtu katolíků na 820,7 věřících z tisíce obyvatel. Všechny ostatní sledované skupiny v okrese Jablonec posílily. I přesto si katolická církev udržela v Jablonci velmi silnou pozici. Na druhém místě co do počtu členů se umístily evangelické denominace s 61,9 obyvateli z tisíce. Významného výsledku dosáhla Starokatolická církev, ke které se přihlásilo 46,3 obyvatel z tisíce. Přesto více než starokatolíků bylo lidí bez vyznání, z tisíce 49,8 obyvatel. K židovskému náboženství se hlásilo 14 obyvatel z tisíce a 5 obyvatel z tisíce se přihlásilo k nově vzniklé Církvi československé, která svým výrazně národnostním charakterem plnila podobnou funkci jako Starokatolická církev u německého obyvatelstva, což se projevilo především ve srovnání její obliby u české většiny v Železném Brodě. Zbylých 2,3 obyvatel se přihlásilo k některým ostatním církvím.

188B. Zlámál: *Příručka církevních dějin VII.*, s. 427.

189Tamtéž s. 427.

190M. Schulze Wessel: *Vyznání a národ v českých zemích*, s. 129.

191B. Zlámál: *Příručka církevních dějin VII.*, s. 430.

Zatímco v Jablonci můžeme hovořit o dlouhodobých tendencích ve vývoji věřících a jejich vzájemných poměrech, výsledky z okresu Železný Brod za rok 1921 ukazují množství zásadních změn ve společnosti (graf 18), se kterými korespondovaly i změny v náboženském vyznání obyvatel. Vývoj v náboženském vyznání zaznamenaný ve výsledcích sčítání lidu pro tento rok je pozoruhodný i z celorepublikového pohledu. Při sčítání v roce 1921 měl soudní okres Železný Brod největší úbytek katolíků ve srovnání s výsledky z roku 1910 z celé republiky.¹⁹² Na poměrná čísla mezi lety 1910 a 1921 z jednoho tisíce obyvatel v Železném Brodě odešlo od katolické víry 710,2 obyvatel. Z těchto pomyslných 710 odpadlíků od katolické víry se 396 nepřihlásilo k žádnému náboženství a zůstalo bez vyznání, 175 jich odešlo od katolíků k Československé církvi a 138 našlo své náboženské zázemí u Českobratrské církve evangelické. Katolická církev zaznamenala hluboký propad na 282,4 obyvatel z jednoho tisíce. Nastala tak situace, že v Železném Brodě, kde vždy měla katolická církev větší zastoupení než v Jablonci nad Nisou, ztratili katolíci více jak dvě třetiny svých věřících. Velké množství lidí po opuštění katolických řad nehledalo v otázce víry jinou alternativu. Římskokatolická církev zůstala nejsilnějším náboženským seskupením v okrese Železný Brod, ovšem největší počet obyvatel se nepřihlásil k žádnému náboženství. Lidí bez víry oproti minulému sčítání přibýlo 153násobně. Velkou odezvu našla v okrese Železný Brod v roce 1921 nově vzniklá Československá církev, ke které se přihlásilo 175,1 obyvatel z tisíce a stala se tak druhou nejsilnější církví v regionu, následována evangelickými církvemi všech denominací se 141,4 obyvateli z tisíce. V Železném Brodě posílili pětinasobně i starokatolíci, ke kterým se přihlásilo 0,6 obyvatel z tisíce. Židovské náboženství si udrželo

¹⁹²*Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. – Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 9.*

přibližně stejnou pozici s 0,4 obyvateli z tisíce. Jeden člověk z tisíce se hlásil k některému z ostatních vyznání.

7 Srovnání měst podle jednotlivých parametrů

V průběhu 19. a v prvních desetiletích 20. století se z Jablonce a Železného Brodu stala konkurenční města. Byla to konkurence nejen v průmyslové výrobě, ale i v kulturní a vzdělávací oblasti. Tato konkurence pramenila především v národnostní rozdílnosti dvou geograficky blízkých celků. Ale odrážela se například i v náboženském vyznání obyvatel. I zde lze v letech 1880–1921 vysledovat charakteristiky vlastní pro jednotlivé národnosti průmyslové oblasti severních Čech. Proto se nabízí srovnání těchto měst v mnoha směrech, které mohou ukázat na rozdílné, nebo naopak shodné tendence vývoje a jejich specifičnost.

Obě sledovaná města se lišila svou velikostí, a to způsobilo, že pro Železný Brod máme méně podrobných statistických hodnot než pro Jablonec nad Nisou. U takovýchto parametrů byly srovnány hodnoty za celé soudní okresy.

7.1 Vývoj celkového počtu obyvatel

Obě sledovaná města patřila do oblasti severních Čech. Jednalo se o území s rozsáhlou průmyslovou výrobou, kde převažovalo obyvatelstvo českých Němců. Podle většinově užívaného jazyka vznikala jazyková hranice. V oblasti Jizerských hor jazykovou hranici vytvářel Černostudniční hřeben, který odděloval německou část s Jabloncem a Tanvaldem od jazykově české strany Železnobrodská. Vedle německého jazyka se průmyslová oblast severních Čech od českého vnitrozemí, s převážně zemědělskou výrobou, lišila i hustotou zalidnění. Průmyslové oblasti patřily mezi nejlidnatější místa v Čechách. To bylo způsobeno jak přirozenou měnou obyvatelstva, kdy jistota finančního příjmu ze zaměstnání dávala možnost k založení rodiny, tak především příchodem lidí z vnitrozemí za prací. Ke stěhování je vedly důvody

hospodářské a sociální.¹⁹³ Tímto pohybem vzrůstal počet obyvatel, ale také se měnilo zastoupení národnostních skupin, neboť z vnitrozemí přicházeli především Češi. Zejména v textilních továrnách byla potřeba mnoha pracovních sil, proto byla tato migrace podnikateli vítána a často podporována. Změnou národnostních poměrů ale začalo vznikat jisté napětí. V roce 1921 byla průměrná hustota zalidnění v Československé republice 97 obyvatel na km², soudní okres Železný Brod měl přitom 233 obyvatel na km² a jablonecký soudní okres dokonce 528 obyvatel na km². Tím byl více jak pětikrát překonán celorepublikový průměr.¹⁹⁴

Obě průmyslová města, Železný Brod i Jablonec nad Nisou, hrála významnou roli pro své nejbližší okolí, zejména Železný Brod byl významným centrem pro domácí sklářskou výrobu v přilehlých obcích. Obě města měla svůj soudní okres, jehož působnost se shodovala s dosahem místního obchodu.

Na průmyslová centra moderního charakteru přešla z protoindustriální etapy, průmysl textilní a především průmysl sklářský měl v oblasti obou měst dlouhou historii. S rozvojem podnikání souvisel i rozvoj obchodu, dopravy a ostatních služeb.

V roce 1880 bylo v samotném Jablonci 9 032 obyvatel (tab. 1), při sčítání v roce 1890 již bylo zaznamenáno 14 653 přítomného obyvatelstva, což představovalo nárůst o 62 %. Podobný vývoj v počtu obyvatel následoval i při následujících sčítáních. V roce 1900 bylo sečteno 21 091 obyvatel (nárůst o 44 %), v roce 1910 bylo v Jablonci 29 521 obyvatel (nárůst o 40 %). Až v důsledku situace po první světové válce se zvyšující se počet obyvatel Jablonce zastavil a při sčítání v roce 1921 se projevil pokles počtu obyvatel o téměř 9 % na 26 929. Celkový vývoj počtu obyvatel v letech 1880–1921 v Jablonci ukazuje křivka na grafu 31 v další části této práce.

193BOHÁČ, Antonín: *Boj o české menšiny v zemích českých v posledních dvou letech*, 1. vyd. Praha, Pokrok 1909, s. 7. (dále pouze A. Boháč: *Boj o české menšiny*)

194Sčítání lidu 1921, s. 43.

V Železném Brodě nebyl nárůst obyvatel ve sledovaném období tak výrazný jako v sousedním Jablonci, přesto se i zde ve vývoji přirozené měny obyvatelstva projevovaly některé typické znaky pro průmyslovou část Čech. V roce 1880 zde bylo podle sčítání 2 698 přítomného obyvatelstva (tab. 2), v následujícím sčítání v roce 1890 se jejich počet zvýšil o 12 % na 3 029 obyvatel. V roce 1900 byl v počtu obyvatel zaznamenán pokles o téměř 4 % na 2 921 obyvatel a v roce 1910 lidí opět o 12 % přibylo na stav 3 268 přítomných. V roce 1921 byly ve sčítání zaznamenány změny po první světové válce, které se projevily poklesem počtu obyvatel. Oproti úbytku v Jablonci, který byl 9%, Železný Brod zaznamenal pokles pouze o 5,5 % na 3 089 obyvatel. Celkový vývoj počtu obyvatel v Železném Brodě v letech 1880–1921 sleduje graf číslo 30.

Při srovnání výsledků sčítání z let 1880 a 1921 v Železném Brodě došlo k nárůstu počtu obyvatel o 14,5 % a v Jablonci se počet obyvatel zvýšil o 198 %.

Podobné výsledky vycházejí i z údajů za celé správní celky soudních okresů. V okrese Jablonec byl nárůst obyvatel menší než ve městě. V roce 1880 bylo sečteno 35 130 obyvatel (tab. 3) a v roce 1921 žilo v celém soudním okrese 59 902 obyvatel, což představuje nárůst o 70,5 %. Vývoj počtu obyvatel ukazuje graf 29. Ani v okrese Železný Brod se nárůst počtu obyvatel nerovnal tomu, o kolik stoupl počet lidí v samotném městě Železný Brod. Za rok 1880 bylo sečteno 20 999 obyvatel (tab. 4) a v roce 1921 se počet obyvatel zvýšil na 22 907, což se rovná nárůstu o 9 %. Celý vývoj je znázorněn v grafu 28. Ve všech sledovaných letech a v obou městech i okresech bylo zastoupení žen ve společnosti mírně větší než mužů.

7.1.1 Věkové složení obyvatel v roce 1921

Rozdíly mezi sledovanými oblastmi lze najít i ve věkovém složení společnosti. Pro rok 1921 máme podrobnější statistiku umožňující detailnější

rozbor skladby obyvatel. Z té můžeme zjistit, že v roce 1921 byla ve společnosti obou měst nejvíce zastoupena věková skupina 25–39 let (tab. 20). Mezi muži byla v okrese Železný Brod nejpočetnější skupina chlapeckého věku 5–14 let (tab. 18). V součtu mužů a žen byla ve všech sledovaných celcích nejpočetnější kategorie 40–59 let, ovšem v Jablonci, v okrese a především ve městě, byly tyto ekonomicky aktivní skupiny zastoupeny početněji nežli v soudním okrese Železný Brod. Naopak ve společnosti okresu Železný Brod byl oproti okresu a městu Jablonec největší počet dětí ve věku 0–4 let a 5–14 let na obyvatele (tab. 25 a graf 22).

Osob mladších 21 let bylo v roce 1921 v soudním okrese Železný Brod 394,5 na 1 000 obyvatel (tab. 24), v okrese Jablonec nad Nisou to bylo 326,5 osob na 1 000 obyvatel a nejméně početnou skupinu této kategorie mělo město Jablonec, kde na 1 000 obyvatel připadalo 308,2 osob mladších 21 let.

V kategorii osob starších 21 let ve všech třech sledovaných správních celcích bylo více žen než mužů, přibližně o 60 osob na 1 000 obyvatel (tab. 24). Nejvíce svobodných žen v reprodukčním věku bylo ve městě Jablonec nad Nisou, na tisíc obyvatel připadalo 161,3 žen, v soudním okrese Jablonec nad Nisou bylo takových žen 145,7 z tisíce obyvatel a v okrese Železný Brod 129,2 žen z tisíce obyvatel. Přestože svobodných žen bylo ve městě Jablonec i v soudních okresech více než svobodných mužů, počet svobodných žen v reprodukčním věku byl menší než svobodných mužů.

7.1.2 Přirozená měna obyvatelstva za rok 1921

Přirozenou měnou obyvatelstva se ve statistických číslech rozumí počet a poměr živě narozených a zemřelých. K těmto údajům se někdy přidává i počet sňatků. Z těchto čísel je možné vysledovat nakolik za přírůstek obyvatelstva může přirozená reprodukce a jakou měrou se na ní podílejí nově přistěhovalí obyvatelé.

Podle údajů charakterizujících přirozenou měnu obyvatelstva za rok 1921 měl ve srovnání soudních okresů Jablonec nad Nisou, Železný Brod a města Jablonce nad Nisou největší počet sňatků na 1 000 obyvatel Železný Brod (tab. 33 a 34, graf 32). Na tisíc obyvatel se zde uskutečnilo 15,72 sňatků. V okrese Jablonec proběhlo 13,66 sňatků a v samotném Jablonci 12,39 sňatků na tisíc obyvatel. Stejně pořadí si město a okresy udržely i v počtu živě narozených. Nejvíce dětí v poměru na velikost populace se narodilo v soudním okrese Železný Brod, na tisíc obyvatel se narodilo 25,99 dětí, v soudním okrese Jablonec nad Nisou se na stejný počet obyvatel narodilo 20,01 živých dětí a v samotném Jablonci 15,18 dětí. Ve skutečných číslech to bylo 595 dětí v okrese Železný Brod a 1 198 dětí v okrese Jablonec nad Nisou. Největší počet mrtvě narozených dětí připadal na soudní okres Jablonec nad Nisou, na tisíc obyvatel připadalo 1,09 mrtvě narozené dítě, podobný údaj 1,07 mrtvě narozené dítě připadalo na tisíc obyvatel v Jablonci nad Nisou. V okrese Železný Brod to bylo 0,65 mrtvě narozených dětí na 1 000 obyvatel. Ve srovnání počtu zemřelých je pořadí opačné než pořadí živě narozených. Největší počet úmrtí bylo evidováno ve městě Jablonec nad Nisou, na tisíc obyvatel připadalo 14,19 zemřelých, v soudním okrese Jablonec 13,01 zemřelých a nejmenší počet zemřelých vykazoval soudní okres Železný Brod, na tisíc obyvatel to bylo 11,75 zesnulých.

Všechna tři sledovaná území vykazovala přes mnohé rozdíly za rok 1921 z přirozené měny obyvatelstva přírůstek. Největší přírůstek měl okres Železný Brod, činil 14,24 na 1 000 obyvatel, v soudním okrese Jablonec nad Nisou bylo o 7 živě narozených dětí více než počet zemřelých na 1 000 obyvatel a samotný Jablonec měl pouze 0,99 přírůstku na 1 000 obyvatel, přesto i zde se počet obyvatel přirozenou měnou zvyšoval. Zajímavé je srovnat předchozí údaje, podle kterých měl Jablonec v poměrných číslech největší počet žen v reprodukčním věku, ale zároveň měl nejmenší přirozený přírůstek dětí.

Způsob a míra pracovního vyčerpání nedovolovaly mnoha ženám žijícím v Jablonci zakládat rodinu. V Železném Brodě byla situace podle těchto čísel lepší.

7.1.3 Domácnosti podle počtu dětí v roce 1921

Nejvíce domácností v soudním okrese Železný Brod v roce 1921 bylo s jedním dítětem (tab. 35, 37 a grafy 33, 34), následovaly bezdětné domácnosti a třetí nejpočetnější byly domácnosti s dvěma dětmi. V Jablonci v soudním okrese i v samotném městě bylo nejvíce domácností bezdětných, následovaly domácnosti s jedním a s dvěma dětmi. Na grafech 33 a 34 je zřetelně vidět tendence odlišující v tomto parametru prostředí Železného Brodu a jablonecké prostředí. Čím vícedětná rodina, tím na poměr početnější zastoupení v Železném Brodě. Naopak bezdětné rodiny tvořily v Jablonci více než jednu třetinu celé společnosti. Vedle nejběžnějšího počtu do třech dětí v rodině byly v obou okresech početně zastoupeny i rodiny, které měly až osm dětí. Rodiny s více jak osmi dětmi tvořily výjimku, ale v obou soudních okresech bylo po jedné rodině, která přesahovala deset dětí.

7.1.4 Domácnosti podle domácích služebníků v roce 1921

Zaměstnávat domácí služebníky, tedy služebnictvo, bylo v Jablonci nad Nisou v roce 1921 daleko častější než v Železném Brodě (tab. 36, 38). Na tisíc domácností připadalo v okrese Železný Brod 24,11 domácností, které měly jednoho služebníka, v soudním okrese Jablonec to bylo 54,19 domácností a v samotném Jablonci dokonce 77,1 domácností. Domácnosti s více služebníky byly daleko častější v Jablonci než v Železném Brodě. V soudním okrese Železný Brod byla jedna domácnost, která měla 4 služebníky, v soudním okrese Jablonec nad Nisou bylo takových domácností 6 a 3 domácnosti měly 5

a více domácích služebníků. Na samotný Jablonec připadaly po jedné z těchto domácností.

7.1.5 Obyvatelé podle rodiště v roce 1921

Při sčítání lidu v roce 1921 žilo a bylo sečteno ve svém rodišti v soudním okrese Železný Brod 61,93 % obyvatel (tab. 40, 41 a grafy 35, 36), v soudním okrese Jablonec 41,21 % obyvatel. Odkud přišli ostatní obyvatelé? V soudním okrese Železný Brod bylo nejvíce příchozích z jiné obce v rámci stejného soudního okresu, do této skupiny patřilo 17,58 % a dále přišlo 16,04 % obyvatel z jiného politického okresu v Čechách. V okrese Jablonec bylo nejvíce příchozích z jiného politického okresu v Čechách, 33,21 %, dále 17,48 % z jiné obce v soudním okrese. Oproti Železnému Brodu (0,67 %) bylo velké množství přítomných v Jablonci narozených v cizině, 3,1 % obyvatel. Z toho vyplývá, že Jablonec nad Nisou měl větší potenciál oslovit příchozí obyvatele ze vzdálenějších míst, což souvisí s rozvinutějším světovým obchodem a s významem města.

Z velkých měst v Československu bylo v okrese Železný Brod v roce 1921 520 lidí z Prahy (tab. 39), 310 lidí z Jablonce nad Nisou a 200 lidí z Liberce. V Jablonci nad Nisou bylo 505 lidí z Liberce, 204 lidí z Prahy a 46 lidí z Ústí nad Labem. Při srovnání údajů za soudní okresy vyplývá, že Železný Brod měl v porovnání s Jabloncem výraznější vazbu na Prahu a Hradec Králové, zatímco Jablonec na Liberec a Ústí nad Labem, tedy města s německým obyvatelstvem. I zde se tedy ukazuje jazyková a národnostní vyhraněnost.

7.1.6 Gramotnost obyvatel v roce 1921

Sledovanou oblastí při sčítání lidu byla i gramotnost obyvatel. Zjišťovala se schopnost čtení a psaní. Byly vytvořeny seznamy o počtech negramotných. Ve srovnání soudních okresů Jablonec nad Nisou, Železný Brod a města

Jablonec mělo nejméně negramotných na obyvatele město Jablonec, kde na 1 000 obyvatel připadalo 9,3 negramotných, v okrese Jablonec bylo negramotných na 1 000 obyvatel 16,6 a v okrese Železný Brod bylo na 1 000 obyvatel 26,6 negramotných. To bylo více než v průměru za celé Čechy, kde na tisíc obyvatel připadalo 24,4 negramotných, ale mnohem méně než v průměru za celou Československou republiku, která měla vzhledem k neutěšené situaci ve vzdělání obyvatel na Slovensku a v Podkarpatské Rusi 73,9 negramotných na tisíc obyvatel. Samotná Podkarpatská Rus měla přitom 501,6 negramotných na 1 000 obyvatel.¹⁹⁵

7.2 Vývoj počtu obyvatel podle obcovací řeči a národnosti

Až do roku 1910 se otázka národnosti při sčítání lidu zjišťovala pomocí údajů o obcovací řeči. Tento způsob byl především z české strany značně zpochybňován a mnohými kritiky bylo upozorňováno na to, že se jedná o neobjektivní a zkreslující metodu. Ze strany německého i českého obyvatelstva byly zaznamenány případy nátlaku na jedince, aby svoji obcovací řeč přizpůsobil místní většině. Tyto případy pak v tisku sloužily ke zpochybňování výsledků sčítání. Otázka na obcovací řeč byla kontroverzní, protože mnoho lidí z míst, kde se potkávala kultura česká a německá, ovládalo současně oba jazyky. Zvláště ve smíšených manželstvích bylo těžké takovou otázku správně zodpovědět.

Problém jazykových a národnostních menšin byl politicky velmi ožehavý, neboť výsledky sčítání mohly ovlivnit cíle za lepší postavení minorit ve společnosti a zvýšit jejich práva ve veřejném životě. Snahu na tom měli zástupci české i německé strany. Ovlivňování těchto údajů přitom nemuselo souviset výhradně s podvody při sčítání. Jednalo se o nátlak ze strany většiny, ať české či německé, o zařazení jedince k většině. Problematické bylo už

¹⁹⁵Sčítání lidu 1921, s. 33.

samotné pojetí obcovací řeči. Mělo se jednat o jazyk, který jedinec považoval za svůj vlastní a kterým se dorozumíval doma v neveřejné komunikaci. Český novinář a politik, Ignát Hořica v roce 1898 v publikaci *O poměrech Čechů a Němců v zemích českých i v Rakousku se zřetelem k událostem v roce 1897* napsal: „Sčítání lidu r. 1890 ve příčině národnosti dělo se opět na neblahém základě „řeči obcovací“. Kdo byl jen trochu odvislý, nesměl se v německém území přihlásiti k obcovací řeči české, neboť mu kynula výpověď z bytu a z práce.“¹⁹⁶ Oproti přirozené měně obyvatelstva, která nasvědčovala, že se zvyšuje podíl Čechů v českých zemích, bylo dle oficiálních výsledků rakouské statistiky v roce 1890 napočítáno o 207 068 lidí s českým obcovacím jazykem méně.

Nepřesnosti v otázce národnosti mělo napravit první sčítání v Československé republice, které se odehrálo v roce 1921. V instrukcích k provedení sčítání se přesně stanovilo, za jakých podmínek mohl člověk podle ústavního zákona z dubna 1920 nabýt československou státní příslušnost, tento zákon vycházel z mezinárodních mírových smluv.¹⁹⁷ Bylo přesně stanoveno, za jakých okolností lze získat československé státní občanství.

Sčítání lidu mělo k ochraně menšin přispět přesným zdokumentováním velikosti a postavení národnostních minorit. Mezi odbornou veřejností probíhala diskuze, jak co nejlépe postihnout specifikum národnosti. Nabízelo se hned několik možností. Vedle obcovacího jazyka to byl jazyk mateřský, který měl vyjadřovat první jazyk, kterým jedinec komunikoval. Tento jazyk by byl neměnný, naproti tomu národnost by byla svobodnou volbou občana a v průběhu let by se mohla měnit. K československé národnosti se mohli přihlásit i cizinci, jednalo se většinou o navrátilce z ciziny, kteří tak nabyli cizí občanství. V celém Československu se k československé národnosti přihlásilo

196HOŘICA, Ignát: *O poměrech Čechů a Němců v zemích českých i v Rakousku se zřetelem k událostem v roce 1897*, 1. vyd. Praha, Edv. Beaufort 1898, s. 9.

197Sčítání lidu 1921, s. 53.

58 726 cizinců.¹⁹⁸ Tuto možnost využilo v okrese Jablonec nad Nisou 49 cizinců a v okrese Železný Brod 27 cizinců.¹⁹⁹ Od možnosti zkombinovat navzájem otázku národnosti a otázku mateřského případně obcovacího jazyka se upustilo, protože by zde byly dva velmi podobné údaje a jejich zpracování by bylo přebytečné. Vycházelo se z toho, že národnost obyvatel v zásadě určuje jejich mateřský jazyk.²⁰⁰

Existoval podrobný pokyn pro sčítacího komisaře, jak má postupovat v případě, když objeví zjevně nepravdivé odpovědi u otázky národnosti: *„Sčítací komisař smí měniti údaj o národnosti ve sčítacím archu jen tehdy, když jest zápis zřejmě nesprávný, a to za souhlasu strany, která musí souhlas potvrditi svým podpisem, nesouhlasí-li strana s názorem sčítacího komisaře, předloží sčítací komisař věc k rozhodnutí nadřízenému úřadu politickému, který jest povinen vyslechnouti dotčenou osobu a rozhodnouti do 14 dní.“*²⁰¹

Do evidovaných národností přibyla v roce 1921 národnost židovská. Ze strany statistické komise to byl jeden z řady kroků, které měly naplňovat cíle nově vzniklého státu slibujícího větší péči o práva menšin. Druhým důsledek tohoto kroku byla změna poměru české většiny v neprospěch německé menšiny, neboť způsobem života a místem pobytu se podstatná část občanů židovské národnosti započítávala v minulých sčítání do národnosti německé. Své židovství tak mohli respondenti deklarovat v kategorii náboženského vyznání i v kategorii národnosti. V celém Československu tak učinila slabá nadpoloviční většina obyvatel s židovským vyznáním.²⁰² Problémem národnostních menšin se zabýval i statistik Antonín Boháč, který napsal: *„S námi, až na malou výjimku na východě, sousedí na celé hraniční čáře Němci a z pravidla vnikáme my Čechové, tvoříce menšiny, do německého*

198Tamtéž s. 66.

199Tamtéž s. VIII.

200Sčítání lidu 1921, s. 59.

201Tamtéž s. 9.

202Tamtéž s. 62.

*území, řidčeji obráceně postupují Němci do české oblasti.*²⁰³ Těmito slovy bylo možné charakterizovat i situaci v tehdejších regionech Železného Brodu a Jablonce nad Nisou. Pro zachování českých menšin a zamezení jejich možné asimilace s německou většinou vyzdvihuje důležitost českých škol a pro podporu českého průmyslu v oblasti nutnost českého kapitálu v bankovních ústavech. Na důležitost menšin klade důraz slovy: *„Jest nutno počítati s tím, že ještě dlouho tisíce Čechů budou se stěhovati na půdu německou, že naše menšiny dále porostou a nemáme-li se octnout ve zpětném vývoji, musíme své menšiny udržeti. Zachování českých menšin a sílení jejich jest pro český národ otázkou nejaktuálnější.*²⁰⁴ I přes tato slova Antonín Boháč kritizuje Ústřední matici školskou za matečnickou školu v Jablonci nad Nisou z roku 1889, pokládá ji kvůli malé české menšině za zbytečnou. Podle něj pouze živoří a je udržována většinou dětmi z okolních obcí. Vedle tohoto příkladu uvádí místa s daleko větší potřebou české menšinové školy.²⁰⁵ Jablonec nad Nisou byl podle těchto slov chápán jako zcela německé město, kde se mělo prosazovat práva české menšiny jiným způsobem než zakládáním české školy z prostředků Ústřední matice školské.

V roce 1880 tvořili v okrese Jablonec obyvatelé hlásící se k české obcovací řeči z celkového počtu obyvatel pouze 0,7% menšinu (tab. 11, 12, 29 a grafy 8, 9). Německou obcovací řeč přihlásilo 98,4 % obyvatel a zbytek tvořili cizinci. Ve stejném roce byla v okrese Železný Brod německá menšina zastoupena 1,2 % obyvatel, česká obec disponovala 98,7% většinou. Oba sledované okresy se lišily od výsledků za celé Čechy, zde se k české obcovací řeči přihlásilo 62,8 % obyvatel a německá obcovací řeč byla zastoupena 37,2 % obyvatel (tab. 22 a graf 7).

203A. Boháč: *Boj o české menšiny*, s. 5.

204A. Boháč: *Boj o české menšiny*, s. 62.

205Tamtéž s. 64.

O deset let později v roce 1890 poměr Čechů a Němců zůstal v podobném rozložení. V okrese Jablonec bylo 0,8 % (ve městě 0,6 %) obyvatel s českým obcovacím jazykem a 97,4 % (ve městě 95 %) obyvatel německého obcovacího jazyka. V okrese Železný Brod zůstávala německá menšina s 1,1 % obyvatel a česká většinová společnost měla 98,7 %. Větší zastoupení měli německy hovořící obyvatelé v samotném městě Železný Brod, zde tvořila německá menšina 3,9 % obyvatel. Za celé Čechy byl poměr 62,4 % české řeči a 36,9 % německé řeči (graf 7).

I v roce 1900 zůstal poměr jednotlivých obcovacích řečí v okrese Jablonec na podobné úrovni, když se k českému jazyku přihlásilo 0,7 % obyvatel a k jazyku německému 97,8 % obyvatel. V okrese Železný Brod výrazně ubylo německy hovořících obyvatel, bylo zde 99 % obyvatel hovořících obcovací řečí českou a 0,7 % obyvatel, kteří za svoji obcovací řeč označili němčinu. V Čechách bylo rozložení obcovacích řečí 62,2 % českého jazyka a 37 % německého jazyka, což se prakticky rovnalo výsledkům z předchozího sčítání lidu.

V roce 1910, kdy se naposledy zjišťovala kategorie obcovací řeči, došlo k velkému nárůstu obyvatel, kteří za svoji obcovací řeč při sčítání lidu zvolili češtinu (tab. 32 a grafy 10 a 11). Především česká menšina v okrese a ve městě Jablonec nad Nisou několikanásobně narostla a měla 5 % (téměř 7násobný nárůst podílu ve společnosti) a ve městě dokonce 8 % obyvatel. Německá většina i přes to, že v absolutních číslech zaznamenala oproti předchozímu sčítání zvýšený počet obyvatel hlásících se v okrese Jablonec k němčině, v procentním vyjádření představovala pouze 93,3 % (ve městě 89,2 %) populace. V okrese Železný Brod bylo v tomto roce 98,6 % (ve městě 95,7 %) obyvatel hovořících primárně českým jazykem a 1,2 % (ve městě 4 %) obyvatel, kteří se dorozumívali německy. Zastoupení německé menšiny tak bylo ve městě Železný Brod výraznější než v okolních obcích okresu.

V populaci Čech bylo v tomto roce 67,7 % obyvatel s českou obcovací řečí a 36,4 % obyvatel příslušejících k německé obcovací řeči.

Sčítání za rok 1921 se od ostatních liší změnou klasifikace v otázce národnostní příslušnosti. Zjišťovanou kategorií přestala být obcovací řeč, která byla nahrazena otázkou národnosti, tím mělo dojít k zpřesnění výsledků. Údaje byly touto změnou částečně ovlivněny. Jedná se ovšem o natolik podobné kategorie, že bylo upuštěno od zjišťování otázky obcovací řeči současně s národností.²⁰⁶ Při sledování vývoje v jednotlivých dekadách lze obcovací řeč řadit vedle národnosti.

Z celkového počtu 423 soudních okresů v Československé republice, mělo 270 českou většinu. V menšině byla česká národnost ve 153 okresech. Ve 20 měla česká menšina více jak 35 %, ve 14 měla menšina 20 až 35 %, ve 20, kam patřil i Jablonec, měla česká menšina 10 až 20 %, ve 26 měla 5 až 10 %, ve 26 měla česká menšina 2 až 5 % a méně jak 2 % měla ve 48 soudních okresech.²⁰⁷

K národnosti české se v okrese Jablonec nad Nisou přihlásilo v roce 1921 11,8 % (ve městě 14,6 %) obyvatel, k národnosti německé 85,8 % (ve městě 81,6 %) obyvatel. Česká menšina tak výrazně posílila. Téměř stejné výsledky za rok 1921 jako v roce 1910 vykazalo sčítání lidu v Železném Brodě. Zde se k české národnosti hlásilo 98,6 % (ve městě 96,1 %) obyvatel a k německé 1,1 % (ve městě 3,6 %) obyvatel. Ve výsledcích za tento rok pro celé Čechy československá národnost oproti české obcovací řeči při sčítání v roce 1910 oslabila. Českou národnost nahlásilo při sčítání 65,7 % obyvatel. Procentní pokles zaznamenala i německá národnost, ke které se přihlásilo 32,6 % obyvatel. Vůbec poprvé měli obyvatelé možnost přihlásit se k národnosti židovské, tuto možnost využilo 0,2 % obyvatel Čech. V okrese Jablonec nad Nisou se k židovské národnosti přihlásilo podobně jako v celých Čechách

²⁰⁶Sčítání lidu 1921, s. 53.

²⁰⁷Tamtéž s. 58.

0,2 % obyvatel. Z 95 obyvatel židovské národnosti žilo v samotném Jablonci 94, což pro město představovalo 0,3 % obyvatel. V celém okrese Železný Brod nebyl v roce 1921 žádný obyvatel, který by měl židovskou národnost. Lidé s židovským vyznáním v okrese Železný Brod, jichž bylo 10, se přihlásili k jiné národnosti. Zajímavým srovnáním obou okresů jsou počty cizinců. V celém Československu tvořili v době sčítání cizinci 1,4 % přítomného obyvatelstva. Nad republikovým průměrem v počtu cizinců byl okres Jablonec nad Nisou, kde žilo 1 271 cizinců, což představovalo 2,12 % přítomného obyvatelstva, z nich bylo 515 státní příslušnosti německé, 383 státní příslušnosti rakouské, 113 státní příslušnosti polské a dále 41 maďarské a 45 italské státní příslušnosti. Z těchto cizinců se 1 078 občanů přihlásilo k národnosti německé, 49 k národnosti československé, 34 k národnosti židovské a 12 k národnosti ruské. Naopak pod republikovým průměrem v počtu cizinců byl soudní okres Železný Brod, kde žilo 56 cizinců, kteří zastupovali 0,2 % obyvatel. Z těchto cizinců bylo 15 státní příslušnosti polské, 6 státní příslušnosti německé, 6 státní příslušnosti rakouské a 4 státní příslušnosti maďarské. Za svoji národnost si z nich 27 zvolilo československou, 13 ruskou a 11 německou.²⁰⁸

Z porovnání poměrných čísel národnostních menšin ve sledovaných okresech v letech 1880–1921 vychází zpočátku německá menšina v okrese Železný Brod jako silnější (tab. 32 a graf 10, 11). V letech 1880 a 1890 bylo větší procento obyvatel Železného Brodu, kteří se hlásili k německé obcovací řeči, nežli obyvatel Jablonce, kteří za svoji obcovací řeč označili český jazyk. Stejně zastoupení v majoritní společnosti měly národnostní menšiny v roce 1900, velikost české menšiny v Jablonci se nezměnila, nadále zůstávala na sedmi procentech, ale oslabilo postavení německé menšiny v Železném Brodě. V roce 1910 se německá menšina v Železném Brodě vrátila na svoji původní

²⁰⁸Sčítání lidu 1921, s. VIII.

úroveň v letech 1880 a 1890, ovšem česká menšina několikanásobně zvýšila své zastoupení ve společnosti a téměř pětinasobně přerostla německou menšinu v Železném Brodě. Následující sčítání pouze potvrdilo vývoj z předchozího desetiletí, když česká menšina v Jablonci desetinásobně převýšila německou menšinu v Železném Brodě. Zvýšený počet lidí hlásících se k československé národnosti v roce 1921 lze dávat do souvislosti se vznikem Československé republiky. Mnozí obyvatelé se i ve většinově německém prostředí nově identifikovali s novým státem a českou národnost přijali za vlastní, dalším důvodem narůstající české menšiny je příchod mnoha nových obyvatel z vnitrozemí Čech, kteří přišli za prací v továrnách, v úřadech a školách nebo u železnice. Přesto bylo české obyvatelstvo v Jablonci ve výrazné menšině proti německé majoritní společnosti.

7.3 Srovnání soudních okresů podle výrobních odvětvích v roce 1921

V roce 1921 v Jablonci nad Nisou byla dvě výrobní odvětví, která zaměstnávala výrazně více lidí než ostatní. Na prvním místě byl obchod se zbožím a podobně velký počet lidí zaměstnávalo zpracování kovů, do kterého patřilo především v Jablonci velmi rozšířené pasířství. Je zajímavé, že podle počtu lidí příslušejících k této profesi, tedy vedle zaměstnanců i nepracující členové domácnosti, kteří byli ekonomicky závislí na příjmech z činnosti svých živitelů, je pořadí mezi obchodem se zbožím a zpracováním kovů opačné. Znamená to, že obchodem se zbožím se v Jablonci živilo více lidí, ale včetně rodinných příslušníků bylo více lidí odvislých od příjmů ze zpracování kovů.

V celém soudním okrese se od ostatních počtem zaměstnanců vydělovaly tři obory. Především to byl na prvním místě s velkým odstupem průmysl sklářský, který v samotném městě byl až na třetím místě. V soudním okrese dále následovalo zpracování kovů a obchod se zbožím. Stejně pořadí odvětví bylo i podle příslušejících členů domácností.

V soudním okrese Železný Brod se pořadí třech dominujících oborů výrazně liší od situace na Jablonecku. Podobný počet zaměstnanců měly na prvních dvou místech průmysl sklářský a textilní průmysl. S odstupem na třetím místě bylo podle počtu zaměstnanců zemědělství a chov zvířat.

Za rok 1921 podle počtu obyvatel činných v odvětvích mělo sklářství v soudním okrese Jablonec nad Nisou 24 % ze všech obyvatel činných v některém z odvětví. Následovalo zpracování kovů, ke kterému se hlásilo 16 % činných obyvatel a třetí nejsilnější zastoupení mělo odvětví obchod se zbožím, v kterém pracovalo 12 % činných obyvatel. V těchto třech hlavních odvětvích pracovalo dohromady 51 % všech činných obyvatel v okrese a 52 % všech obyvatel okresu k těmto odvětvím příslušelo.

V Jablonci nad Nisou se obchodu se zbožím věnovalo 19 % pracujících, a na druhém místě obor zpracování kovů zaměstnával 18 % obyvatel. Sklářství na třetím místě mělo oproti předchozím dvěma pouhých 8 % z pracujících obyvatel města Jablonce. Všechna tři odvětví tak zaměstnávala 45 % pracujících obyvatel a příslušelo k nim 46 % všech obyvatel. Z toho vyplývá, že ostatní obory byly v Jablonci nad Nisou zastoupeny ve větší míře, nežli v přilehlých oblastech soudního okresu. Průmysl textilní byl v okrese Jablonec nad Nisou podle počtu zaměstnanců zastoupen pouze 3 % a podobný podíl měl i v samotném Jablonci nad Nisou.

U obyvatel československé národnosti měl největší zastoupení ve městě Jablonec nad Nisou průmysl oděvní s 15 % lidí k povolání příslušejících, následován obchodem se zbožím a zpracováním kovů, které měly oba po 10 %. Sklářský průmysl byl mezi obyvateli v Jablonci nad Nisou, kteří se hlásili k československé národnosti, až na sedmém místě s podílem 5 %.²⁰⁹ Před něj se zařadily živnost stavební, průmysl potravin a poživatin a dřevařský průmysl. Průmysl oděvní se jako obor s velkým podílem Čechů ukazuje i ve

²⁰⁹Sčítání lidu 1921, s. 488.

výsledcích za celý soudní okres Jablonec nad Nisou, po sklářském průmyslu se 14 % je druhý v pořadí s 11 %. Na třetím místě s 10 % bylo zastoupeno zpracování kovů.²¹⁰

Na prvním místě v soudním okrese Železný Brod v roce 1921 průmysl sklářský zaměstnával 24 % pracujících, na druhém místě průmysl textilní představoval zaměstnání pro 22 % pracujících a třetí největší počet zaměstnanců, 14 %, byl v oboru zemědělství, zahradnictví a chov zvířat. Těmto třem odvětvím se v soudním okrese dohromady věnovalo 60 % pracujících a z celkového počtu k nim příslušelo 57 % obyvatel.

²¹⁰Tamtéž s. 518.

8 Tabulky

Tabulky sestavil: Petr Staněk

Jablonec nad Nisou	1880	1890	1900	1910	1921
Mužů	-	7254	-	14082	12570
Žen	-	7399	-	15439	14359
Celkem	9032	14653	21091	29521	26929

Tabulka 1: Počet obyvatel ve městě Jablonec nad Nisou v letech 1880-1921

Železný Brod	1880	1890	1900	1910	1921
Mužů	-	1401	-	1588	1414
Žen	-	1628	-	1680	1675
Celkem	2698	3029	2921	3268	3089

Tabulka 2: Počet obyvatel ve městě Železný Brod v letech 1880 - 1921

-
- 211 Tabulka 1: *Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach dem Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1880. 2. Aufl., 2. Abdruck, Vídeň 1882, s. 199.; Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen : neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 160.; Karel KUČA, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: 2. díl: H – K, Praha 1997, s. 519.; Podrobný seznam míst zemí Rakouských, 9. Čechy, zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910, Vídeň 1916, s. 119.; Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921. Praha, 1923, s. 149.*
- 212 Tabulka 2: *Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach dem Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1880. 2. Aufl., 2. Abdruck, Vídeň 1882, s. 262.; Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 657.; Karel KUČA, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: 8. díl: V – Ž, Praha 2011, s. 824.; Podrobný seznam míst zemí Rakouských, 9. Čechy, zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910, Vídeň 1916, s. 379.; Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921. Praha, 1923, s. 142.*

Jablonec nad Nisou (s.o.)	1880	1890	1900	1910	1921
Mužů	16883	21601	26579	32399	28153
Žen	18247	23159	28739	34910	31749
Celkem	35130	44760	55318	67309	59902

Tabulka 3: Počet obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou v letech 1880 – 1921

Železný Brod (s.o.)	1880	1890	1900	1910	1921
Mužů	9880	10387	11065	12188	10599
Žen	11119	11595	12046	12866	12308
Celkem	20999	21982	23111	25054	22907

Tabulka 4: Počet obyvatel v soudním okrese Železný Brod v letech 1880 – 1921

213 Tabulka 3: *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Aufenthalt und Zuständigkeit: 1. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 1. Heft), Vídeň 1882, s. 96.; Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 162.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft), Vídeň 1902, s. 21.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung mit 6 Kartogrammen. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 1. Heft), Vídeň 1912, s. 14.; Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 3.*

214 Tabulka 4: *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Aufenthalt und Zuständigkeit: 1. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 1. Heft), Vídeň 1882, s. 112.; Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 660.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft), Vídeň*

Jablonec nad Nisou	1880	1890	1900	1910	1921
Domy	-	1122	-	2081	2283
Bytové strany	-	-	-	-	7857

Tabulka 5: Počet domů v Jablonci nad Nisou v letech 1880 – 1921

Železný Brod	1880	1890	1900	1910	1921
Domy	323	350	338	377	409
Bytové strany	-	-	-	-	893

Tabulka 6: Počet domů v Železném Brodě v letech 1880 – 1921

1902, s. 27.; *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung mit 6 Kartogrammen*. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 1. Heft), Vídeň 1912, s. 18.; *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy*, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 3.

- 215 Tabulka 5: *Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission*, Vídeň 1893, s. 160.; *Podrobný seznam míst zemí Rakouských, 9. Čechy, zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910*, Vídeň 1916, s. 119.; *Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921*. Praha, 1923, s. 149.
- 216 Tabulka 6: Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: 8. díl: V – Ž*, Praha 2011, s. 824.; *Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission*, Vídeň 1893, s. 657.; *Podrobný seznam míst zemí Rakouských, 9. Čechy, zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910*, Vídeň 1916, s. 379.; *Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921*. Praha, 1923, s. 142.

Jablonec nad Nisou (s.o.)	1880	1890	1900	1910	1921
Domy	4565	5429	6273	7185	7692
Bytové strany	8036	-	12704	16470	17506
Obce	16	-	19	23	23
Osady	45	-	33	33	33

Tabulka 7: Počet domů, bytových stran a obcí v soudním okrese Jablonec nad Nisou v letech 1880 – 1921

Železný Brod (s.o.)	1880	1890	1900	1910	1921
Domy	2769	2867	3027	3209	3395
Bytové strany	4677	-	4751	5768	5631
Obce	17	-	18	18	19
Osady	55	-	51	53	50

Tabulka 8: Počet domů, bytových stran a obcí v soudním okrese Železný Brod v letech 1880 – 1921

-
- 217 Tabulka 7: *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Aufenthalt und Zuständigkeit: 1. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 1. Heft), Vídeň 1882, s. 96.; Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 162.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft), Vídeň 1902, s. 21.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung mit 6 Kartogrammen. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 1. Heft), Vídeň 1912, s. 14.; Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 3.*
- 218 Tabulka 8: *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Aufenthalt und Zuständigkeit: 1. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 1. Heft), Vídeň 1882, s. 112.; Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 660.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k.*

Jablonec nad Nisou	1880	1890	1900	1910	1921
Československá	-	95	-	2358	3926
Německá	-	13928	-	26343	21982
Židovská	0	0	0	0	94
Jiná	-	0	-	3	11
Cizinci	-	630	-	817	916
Celkem	9032	14653	21091	29521	26929

Tabulka 9: Obyvatelstvo Jablonce nad Nisou podle obcovací řeči (1880 – 1910) a podle národnosti (1921)

Železný Brod	1880	1890	1900	1910	1921
Československá	-	2901	-	3129	2969
Německá	-	119	-	132	111
Židovská	-	0	-	0	0
Jiná	-	1	-	0	0
Cizinci	-	8	-	7	9
Celkem	2698	3029	2921	3268	3089

Tabulka 10: Obyvatelstvo Železného Brodu podle obcovací řeči (1880 – 1910) a podle národnosti (1921)

statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft), Vídeň 1902, s. 27.; *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung mit 6 Kartogrammen*. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 1. Heft), Vídeň 1912, s. 18.; *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy*, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 3.

219 Tabulka 9: *Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach dem Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1880*. 2. Aufl., 2. Abdruck, Vídeň 1882, s. 199.; *Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890*. herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 160.; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: 2. díl: H – K*, Praha 1997, s. 519.; *Podrobný seznam míst zemí Rakouských, 9. Čechy, zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910*, Vídeň 1916, s. 119.; *Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921*. Praha, 1923, s. 149.

220 Tabulka 10: *Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach dem Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1880*.

Jablonec nad Nisou (s.o.)	1880	1890	1900	1910	1921
Československá	243	376	397	3393	7089
Německá	34570	43606	54120	62795	51416
Židovská	0	0	0	0	95
Jiná	4	0	1	3	31
Cizinci	313	778	800	1118	1271
Celkem	35130	44760	55318	67309	59902

Tabulka 11: Obyvatelstvo soudního okresu Jablonec nad Nisou podle obcovací řeči (1880 – 1910) a podle národnosti (1921)

2. Aufl., 2. Abdruck, Vídeň 1882, s. 262.; *Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890* = *Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890*. herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 657.; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: 8. díl: V – Ž*, Praha 2011, s. 824.; *Podrobný seznam míst zemí Rakouských, 9. Čechy, zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910*, Vídeň 1916, s. 379.; *Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921*. Praha, 1923, s. 142.
- 221 *Tabulka 11: Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen: 2. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 2. Heft)*, Vídeň 1882, s. 67.; *Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890* = *Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890*. herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 162.; *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k.k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft)*, Vídeň 1902, s. 83.; *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung mit 6 Kartogrammen. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 1. Heft)*, Vídeň 1912, s. 63.; *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1)*, Praha 1924, s. 30.

Železný Brod (s.o.)	1880	1890	1900	1910	1921
Československá	20729	21696	22891	24700	22584
Německá	244	247	167	297	260
Židovská	0	0	0	0	0
Jiná	1	1	0	0	7
Cizinci	25	38	53	57	56
Celkem	20999	21982	23111	25054	22907

Tabulka 12: Obyvatelstvo soudního okresu Železný Brod podle obcovací řeči (1880 – 1910) a podle národnosti (1921)

Jablonec nad Nisou	1890	1910	1921
Římskokatolické	13507	25083	20698
Evangelické	544	2191	2609
Československé	0	0	159
Israelské	467	826	801
Jiné	135	1421	1297
Bez vyznání	0	0	1365
Celkem	14653	29521	26929

Tabulka 13: Obyvatelstvo Jablonce nad Nisou podle náboženského vyznání (1890 – 1921)

222 Tabulka 12: *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen: 2. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 2. Heft), Vídeň 1882, s. 72.; Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 660.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft), Vídeň 1902, s. 95.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung mit 6 Kartogrammen. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 1. Heft), Vídeň 1912, s. 71.; Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 30.; Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921. Praha, 1923, s. 142.*

223 Tabulka 13: *Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der*

Železný Brod	1890	1910	1921
Římskokatolické	3016	3230	1164
Evangelické	4	22	699
Československé	0	0	193
Israelské	9	6	5
Jiné	0	10	4
Bez vyznání	0	0	1024
Celkem	3029	3268	3089

Tabulka 14: Obyvatelstvo Železného Brodu podle náboženského vyznání (1890 – 1921)

Jablonec nad Nisou (s.o.)	1880	1890	1900	1910	1921
Římskokatolické	34500	43217	51896	60339	49164
Evangelické	301	694	1291	3085	3707
Československé	0	0	0	0	297
Israelské	322	513	650	860	841
Jiné	0	336	18	114	139
Bez vyznání	6		64	437	2981
Starokatolíci	1		1399	2474	2773
Celkem	35130	44760	55318	67309	59902

Tabulka 15: Obyvatelstvo soudního okresu Jablonec nad Nisou podle náboženského vyznání (1880 – 1921)

Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 160.; Podrobný seznam míst zemí Rakouských, 9. Čechy, zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910, Vídeň 1916, s. 119.; Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921. Praha, 1923, s. 149.

224 *Tabulka 14: Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893, s. 657.; Podrobný seznam míst zemí Rakouských, 9. Čechy, zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910, Vídeň 1916, s. 379.; Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921. Praha, 1923, s. 142.*

225 *Tabulka 15: Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen: 2. Heft: der*

Železný Brod (s.o.)	1880	1890	1900	1910	1921
Římskokatolické	20943	21934	23032	24870	6468
Evangelické	34	32	43	84	3240
Československé	0	0	0	0	4012
Israelské	21	16	15	12	10
Jiné	0	0	8	21	23
Bez vyznání	1	0	9	65	9141
Starokatolíci	0	0	4	2	13
Celkem	20999	21982	23111	25054	22907

Tabulka 16: Obyvatelstvo soudního okresu Železný Brod podle náboženského vyznání (1880 – 1921)

Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 2. Heft), Videň 1882, s. 52 – 53.; Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission, Videň 1893, s. 162.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft), Videň 1902, s. 82 – 83.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung mit 6 Kartogrammen. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 1. Heft), Videň 1912, s. 62 – 63.; Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 88 – 89.

226*Tabulka 16: Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen: 2. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 2. Heft), Videň 1882, s. 62 – 63.; Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission, Videň 1893, s. 660.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft), Videň 1902, s. 94 – 95.; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung mit 6 Kartogrammen. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 1. Heft), Videň 1912, s. 70 – 71.; Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv.*

Dosažený věk ženy	Železný Brod (s.o.)	Jablonec nad Nisou (s.o.)	Jablonec (město)
0-4	729	1259	490
5-14	2416	4663	1876
15-24	2433	6572	3023
25-39	2802	8806	4249
40-59	2714	7739	3589
60-79	1125	2571	1075
80 a více	72	124	50
neznámé	17	15	7
Celkem	12308	31749	14359

Tabulka 17: Počet žen podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou

Dosažený věk muži	Železný Brod (s.o.)	Jablonec nad Nisou (s.o.)	Jablonec (město)
0-4	714	1348	521
5-14	2525	4787	1949
15-24	1863	5683	2619
25-39	2419	7334	3476
40-59	2315	6976	3196
60-79	720	1944	768
80 a více	33	66	30
neznámé	10	15	11
Celkem	10599	28153	12570

Tabulka 18: Počet mužů podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou

9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 88 – 89.

227Tabulka 17: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy*, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 210 – 211.

228Tabulka 18: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy*, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 210.

Odvětví	Ž B (s.o.)	JBC (s.o.)	JBC
A.I. Zemědělství, zahradnictví a chov zvířat	3731	2220	239
A.II. Lesnictví, myslivost a rybářství	53	253	32
B.III. Hornictví a hutnictví	0	15	6
B.IV. Zpracování kovů	490	9820	5194
B.V. Průmysl strojů, nástrojů a přístrojů	319	971	435
B.VI. Průmysl kamene a zemin	554	516	218
B.VII. Průmysl sklářský	5359	14380	2300
B.VIII. Průmysl chemický	23	125	67
B.IX. Plynárny, vodárny, elektrárny atd.	7	320	212
B.X. Průmysl dřevařský	499	1922	818
B.XI. Průmysl papírnický	77	713	521
B.XII. Průmysl polygrafický a umělecký	25	663	431
B.XIII. Průmysl textilní	4058	2109	438
B.XIV. Průmysl kožní	40	148	85
B.XV. Průmysl oděvnický	954	2232	1281
B.XVI. Živnosti úpravnické	70	397	257
B.XVII. Průmysl potravin a poživatin	715	1710	796
B.XVIII. Živnosti stavební	1403	1911	973
B.XIX. Průmysl bez bližšího označení	63	143	77
C.XX. Obchod se zbožím	897	6822	4942
C.XXI. Živnost hostinská a výčepnická	348	1288	543
C.XXII. Pomocné živnosti obchodní	27	263	200
C.XXIII. Pěněžnictví	21	501	395
C.XXIV. Pošta, telegraf a telefon	96	569	349
C.XXV. Železnice a jiné dráhy	633	615	285
C.XXVI. Ostatní doprava a pomocné živnosti dopravní	76	1615	1230
D.XXVII. Státní a jiná veřejná správa	157	801	599
D.XXVIII. Školství a výchova	233	706	372
D.XXIX. Ostatní veřejná služba a volná povolání	154	888	674
D.XXX. Vojsko	6	27	23
E.XXXI. Domácí služby a námezdné práce střídavého druhu	150	671	418
E.XXXII. Osoby žijící z rent a podpor. (bez povolání)	983	3145	1741
E.XXXII. Osoby žijící z rent a podpor. (Penzisté)	484	419	182
E.XXXII. Osoby žijící z rent a podpor. (Almužníci)	21	46	17
E.XXXIII. Chovanci ústavů a žáci připravující se k svému povolání	66	179	143
E.XXXIV. Ostatní povolání a bez údaje povolání	115	779	436
Celkem	22907	59902	26929

Tabulka 19: Obyvatelstvo příslušející k odvětvím (1921)

229Tabulka 19: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 2. díl: 1. část: Čechy, (Československá statistika; sv. 20. Řada VI. - Sčítání lidu ; sešit 2), Praha 1925, s. 153 – 169.

Dosažený věk dohromady	Železný Brod (s.o.)	Jablonec nad Nisou (s.o.)	Jablonec (město)
0-4	1443	2607	1011
5-14	4941	9450	3825
15-24	4296	12255	5642
25-39	5221	16140	7725
40-59	5029	14715	6785
60-79	1845	4515	1843
80 a více	105	190	80
neznámé	27	30	18
Celkem	22907	59902	26929

Tabulka 20: Počet obyvatel podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou

Odvětví	Ž B (s.o.)	JBC (s.o.)	JBC
A.I. Zemědělství, zahradnictví a chov zvířat	1727	1069	144
A.II. Lesnictví, myslivost a rybářství	23	109	14
B.III. Hornictví a hutnictví	0	9	4
B.IV. Zpracování kovů	273	5265	2790
B.V. Průmysl strojů, nástrojů a přístrojů	175	555	249
B.VI. Průmysl kamene a zemin	210	259	104
B.VII. Průmysl sklářský	2903	7855	1244
B.VIII. Průmysl chemický	17	77	38
B.IX. Plynárny, vodárny, elektrárny atd.	2	146	97
B.X. Průmysl dřevařský	239	972	410
B.XI. Průmysl papírnický	57	451	333
B.XII. Průmysl polygrafický a umělecký	11	372	254
B.XIII. Průmysl textilní	2764	1436	290
B.XIV. Průmysl kožní	20	92	51
B.XV. Průmysl oděvní	554	1469	847
B.XVI. Živnosti úpravnické	40	229	157
B.XVII. Průmysl potravin a poživatín	339	895	443
B.XVIII. Živnosti stavební	585	888	481
B.XIX. Průmysl bez bližšího označení	43	103	61
C.XX. Obchod se zbožím	428	3959	2885
C.XXI. Živnost hostinská a výčepnická	133	575	286
C.XXII. Pomocné živnosti obchodní	14	136	107
C.XXIII. Pěněžnictví	13	281	216
C.XXIV. Pošta, telegraf a telefon	42	270	167
C.XXV. Železnice a jiné dráhy	203	235	113
C.XXVI. Ostatní doprava a pomocné živnosti dopravní	31	932	701
D.XXVII. Státní a jiná veřejná správa	61	347	264
D.XXVIII. Školství a výchova	121	344	177
D.XXIX. Ostatní veřejná služba a volná povolání	90	548	421
D.XXX. Vojsko	5	14	10
E.XXXI. Domácí služby a námezdné práce střídavého druhu	105	469	288
E.XXXII. Osoby žijící z rent a podpor. (bez povolání)	577	2052	1146
E.XXXII. Osoby žijící z rent a podpor. (Penzisté)	362	249	105
E.XXXII. Osoby žijící z rent a podpor. (Almužníci)	16	45	16
E.XXXIII. Chovanci ústavů a žáci připravující se k svému povolání	66	178	142
E.XXXIV. Ostatní povolání a bez údaje povolání	84	452	263
Celkem	12333	33337	15318

Tabulka 21: Obyvatelstvo činné v odvětvích (1921)

230 Tabulka 20: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 211.

Čechy	1880	1890	1900	1910	1921
Československá	3470252	3644188	3930093	4241918	4382788
Německá	2054174	2159011	2337013	2467724	2173239
Židovská	0	0	0	0	11251
Jiná	2837	866	3906	3302	9547
Cizinci		39029	47685	56604	93757
Celkem	5527263	5843094	6318697	6769548	6670582

Tabulka 22: Obyvatelstvo Čech podle obcovací řeči (1880 – 1910) a národnosti (1921)

231 Tabulka 21: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 211.

232 Tabulka 22: Obyvatelstvo Rakouska dle všeobecného sčítání lidu z roku 1880 se zvláštním ohledem na Čechy a Moravu, Praha 1883, s. 4.; *Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission*, Vídeň 1893, s. 806.; *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft)*, Vídeň 1902, s. 97.; *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung mit 6 Kartogrammen. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 1. Heft)*, Vídeň 1912, s. 95.; *Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921*. Praha, 1923, s. 375.

Charakteristické věkové skupiny	ŽB (s.o.)	JBC (s.o.)	JBC
Děti povinné školou ve věku 6 až 13 let			
Chlapci	2081	3885	1587
Děvčata	2049	3834	1546
Osoby zletilé ve věku 21 let a více			
muži	6181	18374	8393
ženy	7690	21973	10236
Osoby způsobilé uzavřít sňatek ve věku 14 a více			
muži	3227	9748	4675
ženy	4852	13416	6501
Ženy způsobilé roditi ve věku 14 až 44 let			
svobodné	2959	8728	4343
vdané	2875	8258	3739
ovdovělé, rozvedené a rozloučené	384	1263	592
úhrnem	6218	18249	8674
Muži podléhající povinnosti:			
branné ve věku 20 až 50 let	4611	14159	6623
zvláštních úkolů ve válce ve věku 17 až 60 let	6297	18982	8787
odvodu ve věku 20 až 22 let	441	1400	627

Tabulka 23: Rozdělení obyvatelstva soudních okresů Jablonec nad Nisou, Železný Brod a města Jablonec nad Nisou podle charakteristických věkových skupin v roce 1921

233 Tabulka 23: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924, s. 231.*

Charakteristické věkové skupiny	ŽB (s.o.)	JBC (s.o.)	JBC
Děti povinné školou ve věku 6 až 13 let			
Chlapci	90,8	64,8	58,9
Děvčata	89,4	64	57,4
Osoby zletilé ve věku 21 let a více			
muži	269,8	306,7	311,7
ženy	335,7	366,8	380,1
Osoby způsobilé uzavřít sňatek ve věku 14 a více			
muži	140,9	162,7	173,6
ženy	211,8	224	241,4
Ženy způsobilé родiti ve věku 14 až 44 let			
svobodné	129,2	145,7	161,3
vdané	125,5	137,8	138,8
ovdovělé, rozvedené a rozloučené	16,8	21,1	22
úhrnem	271,4	304,6	322,1
Muži podléhající povinnosti:			
branné ve věku 20 až 50 let	201,3	236,4	245,9
zvláštních úkolů ve válce ve věku 17 až 60 let	274,9	316,9	326,3
odvodu ve věku 20 až 22 let	19,2	23,4	23,3

Tabulka 24: Rozdělení obyvatelstva soudních okresů Jablonec nad Nisou, Železný Brod a města Jablonec nad Nisou podle charakteristických věkových skupin v roce 1921 (poměrné zastoupení z 1000 obyvatel)

Dosažený věk dohromady	Železný Brod (s.o.)	Jablonec nad Nisou (s.o.)	Jablonec (město)
0-4	63	43,5	37,5
5-14	215,7	157,8	142
15-24	187,6	204,6	209,5
25-39	227,9	269,4	286,9
40-59	219,5	245,6	252
60-79	80,5	75,4	68,4
80 a více	4,6	3,2	3
neznámé	1,2	0,5	0,7
Celkem	1000	1000	1000

Tabulka 25: Počet obyvatel podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou (poměrné zastoupení z 1000 obyvatel)

234Tabulka 24: Vypočteno a sestaveno dle předchozích hodnot

235Tabulka 25: Vypočteno a sestaveno dle předchozích hodnot

Dosažený věk muži	Železný Brod (s.o.)	Jablonec nad Nisou (s.o.)	Jablonec (město)
0-4	67,4	47,9	41,4
5-14	238,2	170	155,1
15-24	175,8	201,9	208,4
25-39	228,2	260,5	276,5
40-59	218,4	247,8	254,2
60-79	67,9	69,1	61,1
80 a více	3,1	2,3	2,4
neznámé	1	0,5	0,9
Celkem	1000	1000	1000

Tabulka 26: Počet mužů podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou (poměrné zastoupení z 1000 mužů)

Dosažený věk ženy	Železný Brod (s.o.)	Jablonec nad Nisou (s.o.)	Jablonec (město)
0-4	59,2	39,6	34,1
5-14	196,3	146,9	130,6
15-24	197,7	207	210,5
25-39	227,7	277,4	295,9
40-59	220,5	243,7	250
60-79	91,4	81	74,9
80 a více	5,8	3,9	3,5
neznámé	1,4	0,5	0,5
Celkem	1000	1000	1000

Tabulka 27: Počet žen podle dosaženého věku v roce 1921 v soudních okresech Železný Brod, Jablonec nad Nisou a v samotném Jablonci nad Nisou (poměrné zastoupení z 1000 žen)

Z 1000 obyvatel (1900)	Jablonec nad Nisou (s.o.)	Železný Brod (s.o.)	Čechy
Římsko-katolická církev	938,1	996,6	959,9
Starokatolická církev	25,3	0,2	1,6
Evangelická – augsburská	23,1	1	11,5
Evangelická – helvetská	0,3	0,8	11,4
Židé	11,7	0,7	14,7
Jiné	1,5	0,7	0,9
Celkem	1000	1000	1000

Tabulka 28: Poměrné zastoupení obyvatel podle víry v roce 1900 v soudních okresech Jablonec nad Nisou, Železný Brod a v Čechách

236 Tabulka 26: Vypočteno a sestaveno dle předchozích hodnot

237 Tabulka 27: Vypočteno a sestaveno dle předchozích hodnot

238 Tabulka 28: *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft), Vídeň 1902, s. LXXVIII-LXXXII.*

Obcovací řeč		Jablonec nad Nisou (s.o.)	Železný Brod (s.o.)	Čechy
Německá	1880	992,9	11,6	371,7
	1890	991,4	11,3	371,9
	1900	992,7	7,2	372,7
	1910	948,7	11,9	367,6
	1921	876,9	11,4	330,4
Česká	1880	7	988,3	627,8
	1890	8,6	988,7	627,9
	1900	7,3	992,8	626,7
	1910	51,3	988,1	631,9
	1921	120,9	988,3	666,4
Jiná	1880	0,1	0,1	0,5
	1890	0	0	0,2
	1900	0	0	0,6
	1910	0	0	0,5
	1921	2,1	0,3	3,2

Tabulka 29: Poměrné zastoupení obyvatel podle obcovací řeči (1880 – 1910) a národnosti (1921) v soudních okresech Jablonec nad Nisou, Železný Brod a ve městě Jablonec nad Nisou

Jablonec nad Nisou (s.o.)	1880	1890	1900	1910	1921
Římskokatolické	982	965,5	938,1	896,4	820,7
Evangelické	8,6	15,5	23,3	45,8	61,9
Československé	0	0	0	0	5
Israelské	9,2	11,5	11,8	12,8	14
Jiné	0	7,5	0,3	1,7	2,3
Bez vyznání	0,2	0	1,2	6,5	49,8
Starokatolíci	0	0	25,3	36,8	46,3
Celkem	1000	1000	1000	1000	1000

Tabulka 30: Poměrné zastoupení na 1000 obyvatel podle náboženského vyznání v soudním okrese Jablonec nad Nisou (1880 – 1921)

239Tabulka 29: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft), Vídeň 1902, s. C-CIII.; část údajů vypočtena dle předchozích hodnot.

240Tabulka 30: Vypočteno a sestaveno dle předchozích hodnot

Železný Brod (s.o.)	1880	1890	1900	1910	1921
Římskokatolické	997,3	997,8	996,6	992,6	282,4
Evangelické	1,6	1,5	1,9	3,4	141,4
Československé	0	0	0	0	175,1
Israelské	1	0,7	0,6	0,5	0,4
Jiné	0	0	0,3	0,8	1
Bez vyznání	0,1	0	0,4	2,6	399,1
Starokatolíci	0	0	0,2	0,1	0,6
Celkem	1000	1000	1000	1000	1000

Tabulka 31: Poměrné zastoupení na 1000 obyvatel podle náboženského vyznání v soudním okrese Železný Brod (1880 – 1921)

	1880	1890	1900	1910	1921
Německá menšina v Železném Brodě	11,6	11,3	7,2	11,9	11,4
Česká menšina v Jablonci nad Nisou	7	8,6	7,3	51,3	120,9

Tabulka 32: Poměrný vývoj národnostních menšin v soudních okresech Železný Brod a Jablonec nad Nisou (1880 – 1921)

Přirozená měna 1921	Železný Brod (s.o.)	Jablonec nad Nisou (s.o.)	Jablonec (město)
Počet sňatků	360	818	337
Počet rozvodů	10	97	42
Počet rozluk	9	69	30
Počet živě narozených	595	1198	413
Počet mrtvě narozených	15	65	29
Počet narozených celkem	610	1263	442
Počet zemřelých	269	779	386
Přírůstek (+), úbytek (-) obyv.	326	419	27

Tabulka 33: Přirozená měna obyvatelstva za rok 1921 pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou

241 Tabulka 31: Vypočteno a sestaveno dle předchozích hodnot

242 Tabulka 32: Vypočteno a sestaveno dle předchozích hodnot

243 Tabulka 33: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy*, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924.

Přirozená měna 1921 (na 1000 obyv.)	Železný Brod (s.o.)	Jablonec (s.o.)	Jablonec (město)
Počet sňatků	15,72	13,66	12,39
Počet rozvodů	0,44	1,62	1,54
Počet rozluk	0,39	1,15	1,1
Počet živě narozených	25,99	20,01	15,18
Počet mrtvě narozených	0,65	1,09	1,07
Počet narozených celkem	26,64	21,1	16,25
Počet zemřelých	11,75	13,01	14,19
Přírůstek (+), úbytek (-) obyvatel	14,24	7	0,99

Tabulka 34: Poměrná čísla přirozené měny obyvatelstva na 1000 obyvatel za rok 1921 pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou

Počet dětí na domácnost	Železný Brod (s.o.)	Jablonec (s.o.)	Jablonec (město)
0	1385	6253	3035
1	1658	5402	2421
2	1302	3343	1444
3	760	1561	609
4	409	618	252
5	213	260	88
6	70	85	25
7-8	48	40	12
8-9	2	5	0
10 a více	1	1	0
Domácností celkem	5848	17568	7886

Tabulka 35: Počet domácností podle počtu dětí připadajících na domácnost za rok 1921 pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou

Počet služebníků na domácnost	Železný Brod (s.o.)	Jablonec (s.o.)	Jablonec (město)
0	5679	16506	7218
1	141	952	608
2	23	85	46
3	4	16	12
4	1	6	1
5 a více	0	3	1
Domácností celkem	5848	17568	7886

Tabulka 36: Počet domácností podle počtu domácích služebníků připadajících na domácnost za rok 1921 pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou

244 Tabulka 34: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924.

245 Tabulka 35: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924.

Počet dětí na domácnost	Železný Brod (s.o.)	Jablonec (s.o.)	Jablonec (město)
0	236,83	355,93	384,86
1	283,52	307,49	307
2	222,64	190,29	183,11
3	129,96	88,85	77,23
4	69,94	35,18	31,96
5	36,42	14,8	11,16
6	11,97	4,84	3,17
7-8	8,21	2,28	1,52
8-9	0,34	0,28	0
10 a více	0,17	0,06	0
Domácností celkem	1000	1000	1000

Tabulka 37: Počet dětí na domácnost v poměrných číslech z jednoho tisíce domácností pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou

Počet služebníků na domácnost	Železný Brod (s.o.)	Jablonec (s.o.)	Jablonec (město)
0	971,1	939,55	915,29
1	24,11	54,19	77,1
2	3,93	4,84	5,83
3	0,68	0,91	1,52
4	0,17	0,34	0,13
5 a více	0	0,17	0,13
Domácností celkem	1000	1000	1000

Tabulka 38: Počet domácích služebníků na domácnost v poměrných číslech z jednoho tisíce domácností pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou v roce 1921

246Tabulka 36: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy*, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924.

247Tabulka 37: Vypočteno a sestaveno dle předchozích hodnot

248Tabulka 38: Vypočteno a sestaveno dle předchozích hodnot

Vybraná rodiště obyvatel	Železný Brod (s.o.)	Jablonec (s.o.)	Jablonec (město)
Praha	520	394	204
Brno	10	40	21
Plzeň	30	31	14
Bratislava	25	46	11
Liberec	200	1889	505
Ústí nad Labem	21	120	46
Olomouc	10	22	11
Košice	11	38	7
Jablonec n.N.	310	19974	10265
Hradec Králové	67	45	23
Pardubice	47	22	8
Užhorod	13	8	2

Tabulka 39: Vybraná rodná města přítomného obyvatelstva při sčítání lidu v roce 1921

Rodiště přítomného obyvatelstva	Železný Brod (s.o.)	Jablonec (s.o.)
v okrese přítomných se narodilo		
v obci pobytu	14186	24684
v jiné obci soudního okresu	4026	10472
v jiné obci politického okresu	773	2489
v jiné obci země pobytu	3675	19895
v jiné zemi Československa	87	491
v cizině	153	1856
neznámo	7	15
úhrn přítomného obyvatelstva	22907	59902

Tabulka 40: Rodiště přítomného obyvatelstva podle správních celků při sčítání lidu za rok 1921

Rodiště přítomného obyvatelstva	Železný Brod (s.o.)	Jablonec (s.o.)
v okrese přítomných se narodilo		
v obci pobytu	61,93	41,21
v jiné obci soudního okresu	17,58	17,48
v jiné obci politického okresu	3,37	4,16
v jiné obci země pobytu	16,04	33,21
v jiné zemi Československa	0,38	0,82
v cizině	0,67	3,1
neznámo	0,03	0,03
úhrn přítomného obyvatelstva	100	100

Tabulka 41: Rodiště přítomného obyvatelstva podle správních celků při sčítání lidu za rok 1921 v procentním zastoupením

249 Tabulka 39: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924.

250 Tabulka 40: Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924.

	Ž. Brod(s.o.)	Jbc (s.o.)	Jbc (město)	Čechy	ČSR
Mužů	18,8	12,3	5,4	20,6	65,8
Žen	33,2	20,3	12,6	27,9	81,3
Úhrnem	26,6	16,6	9,3	24,4	73,9

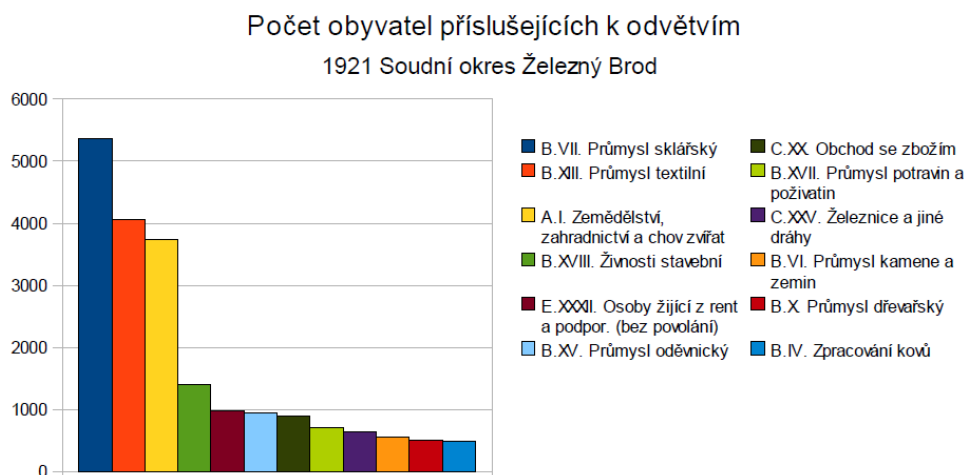
Tabulka 42: Poměrný počet negramotných obyvatel (neumělo číst ani psát) z 1000 obyvatel roku 1921

251 Tabulka 41: Vypočteno a sestaveno dle předchozích hodnot

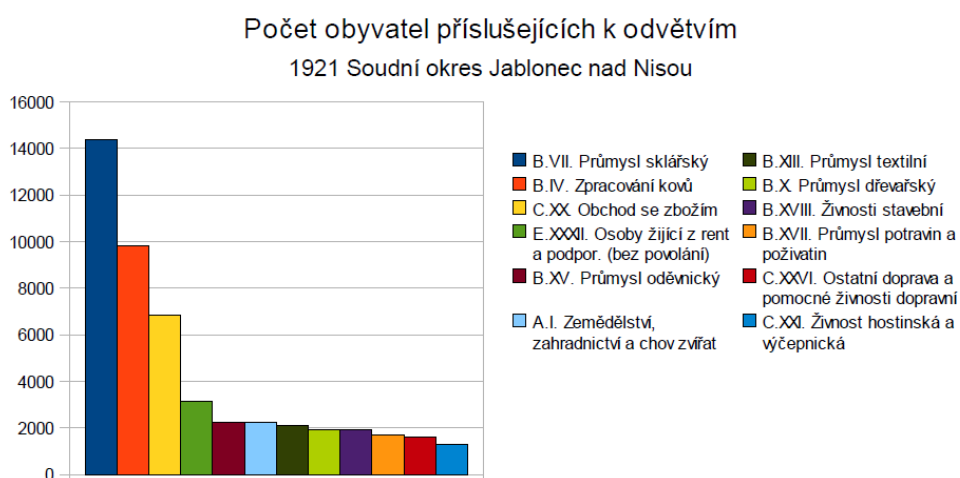
252 Tabulka 42: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl: se 16 kartogramy*, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. - Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924.

9 Grafy

Grafy vyhotovil: Petr Staněk

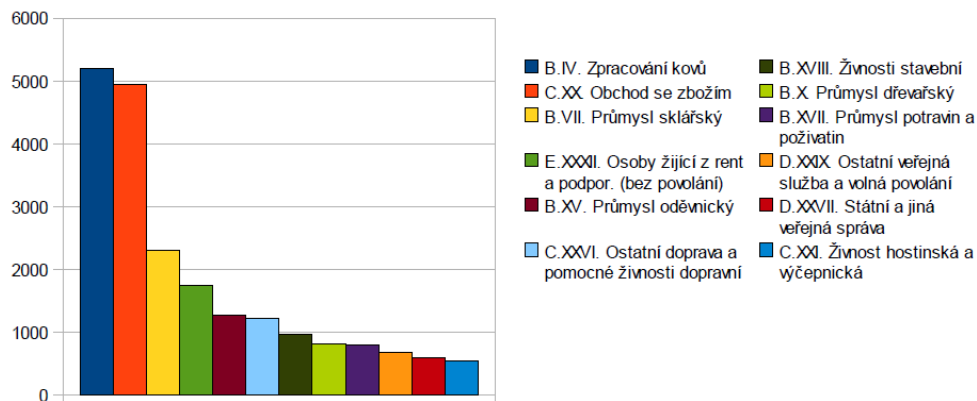

Graf 1: Odvětví s největším počtem příslušejících obyvatel v soudním okrese Železný Brod

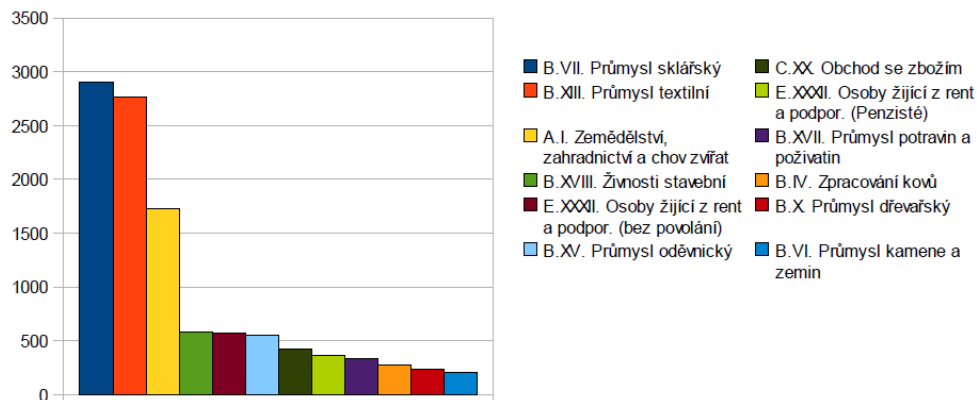
Graf 2: Odvětví s největším počtem příslušejících obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou

Počet obyvatel příslušejících k odvětvím
1921 Město Jablonec nad Nisou

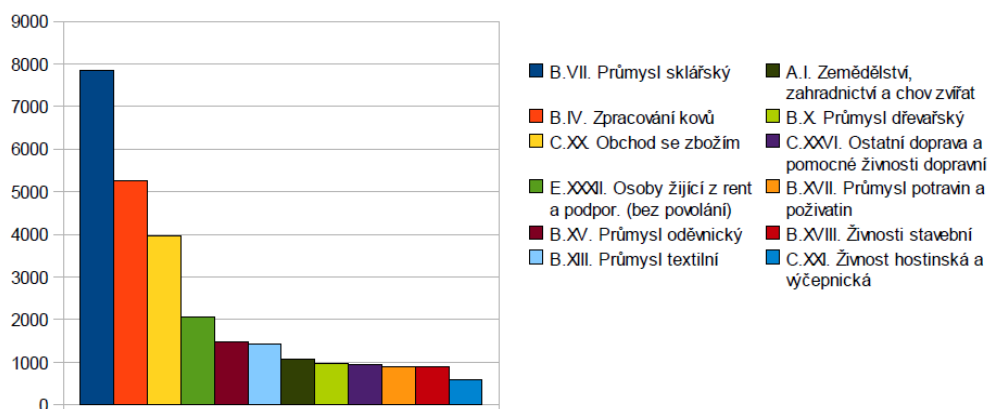
Graf 3: Odvětví s největším počtem příslušejících obyvatel ve městě Jablonec nad Nisou

Počet obyvatel činných v odvětví
1921 Soudní okres Železný Brod

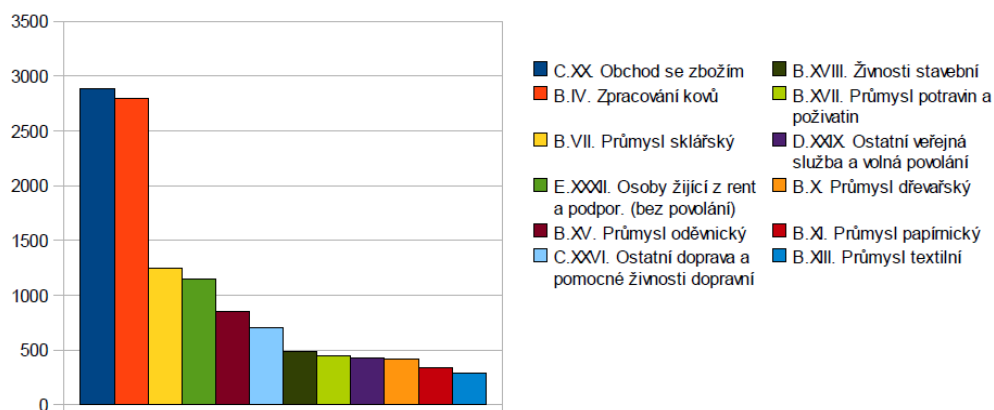
Graf 4: Odvětví s největším počtem činných obyvatel v soudním okrese Železný Brod

Počet obyvatel činných v odvětví
1921 Soudní okres Jablonec nad Nisou

Graf 5: Odvětví s největším počtem činných obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou

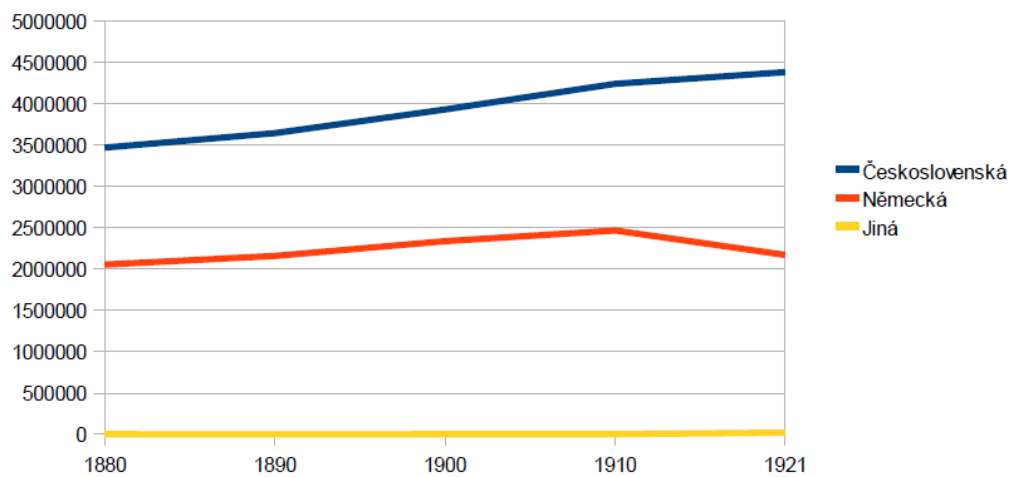
Počet obyvatel činných v odvětví
1921 Město Jablonec nad Nisou

Graf 6: Odvětví s největším počtem činných obyvatel ve městě Jablonec nad Nisou

Domácí obyvatelstvo podle obcovací řeči a národnosti

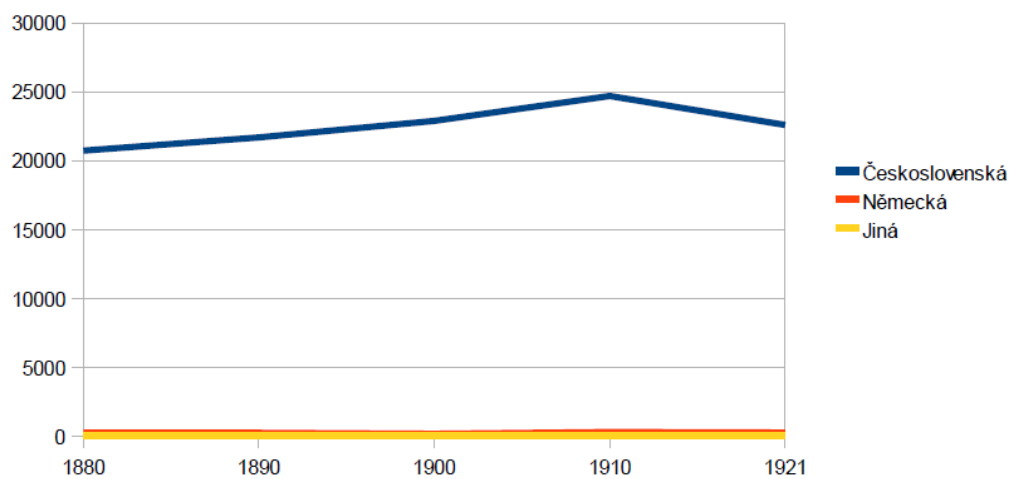
Čechy

Graf 7: Vývoj počtu obyvatel Čech podle obcovací řeči a národnosti 1880 - 1921

Domácí obyvatelstvo podle obcovací řeči a národnosti

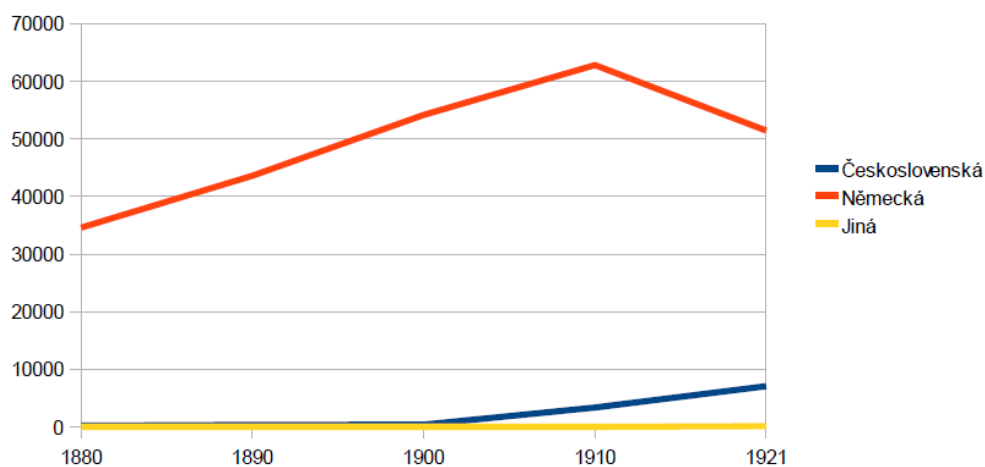
Soudní okres Železný Brod

Graf 8: Vývoj počtu obyvatel v soudním okrese Železný Brod podle obcovací řeči a národnosti 1880 - 1921

Domácí obyvatelstvo podle obcovací řeči a národnosti

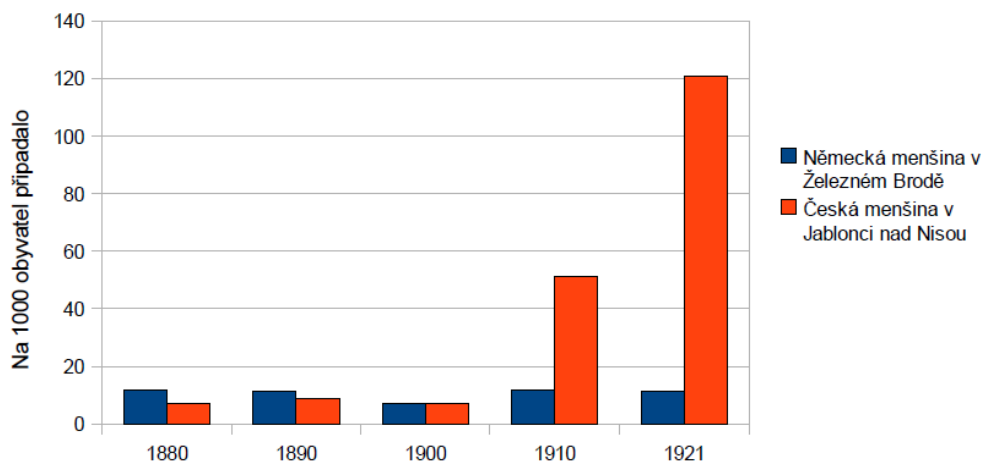
Soudní okres Jablonec nad Nisou

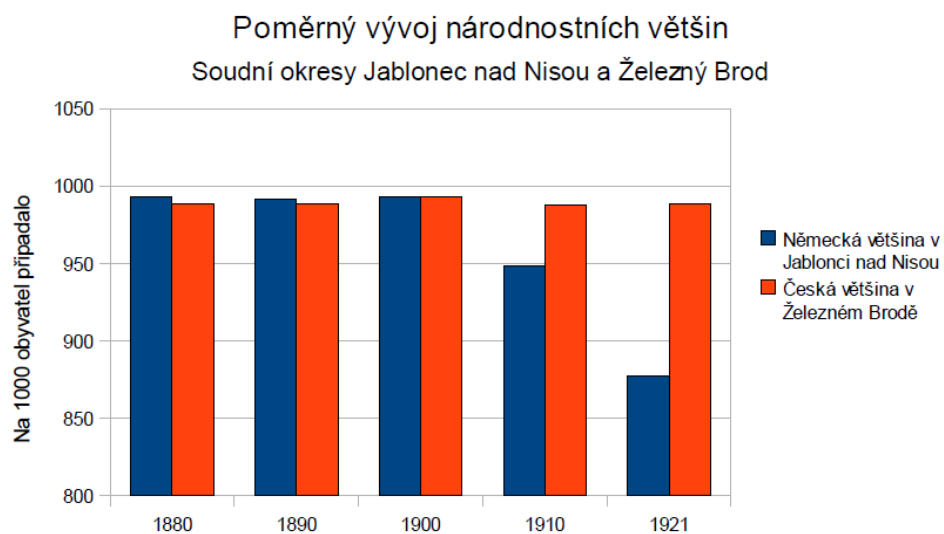
Graf 9: Vývoj počtu obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou podle obcovací řeči a národnosti 1880 - 1921

Poměrný vývoj národnostních menšin

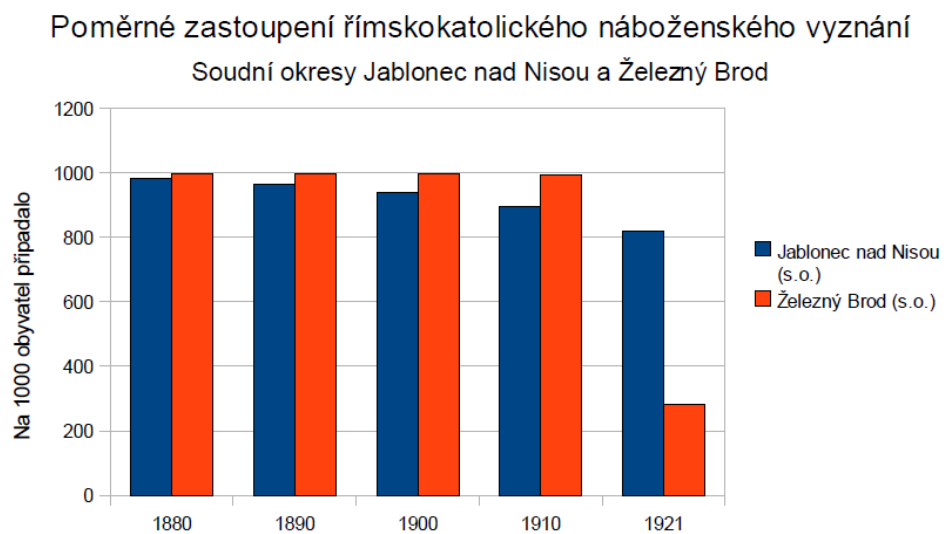
Soudní okresy Jablonec nad Nisou a Železný Brod

Graf 10: Vývoj zastoupení jazykových a národnostních menšin v soudních okresech Jablonec nad Nisou a Železný Brod

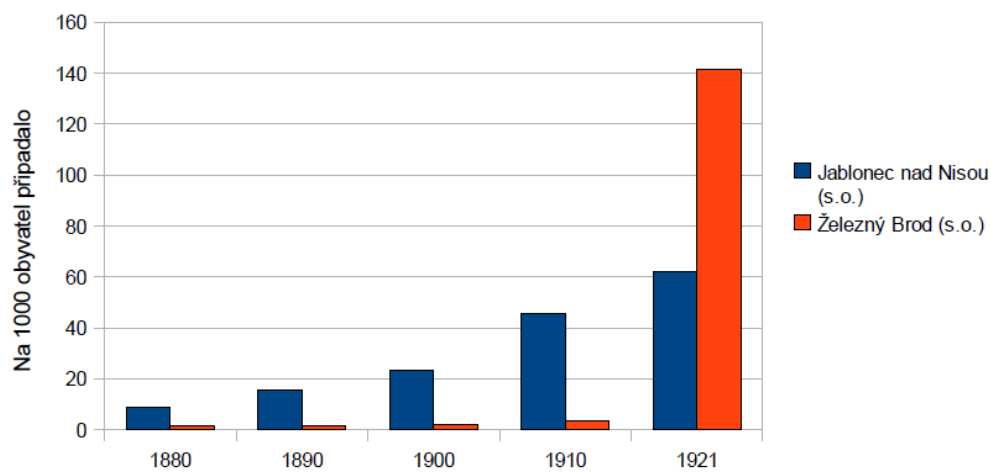

Graf 11: Vývoj zastoupení jazykových a národnostních většin v soudních okresech Jablonec nad Nisou a Železný Brod

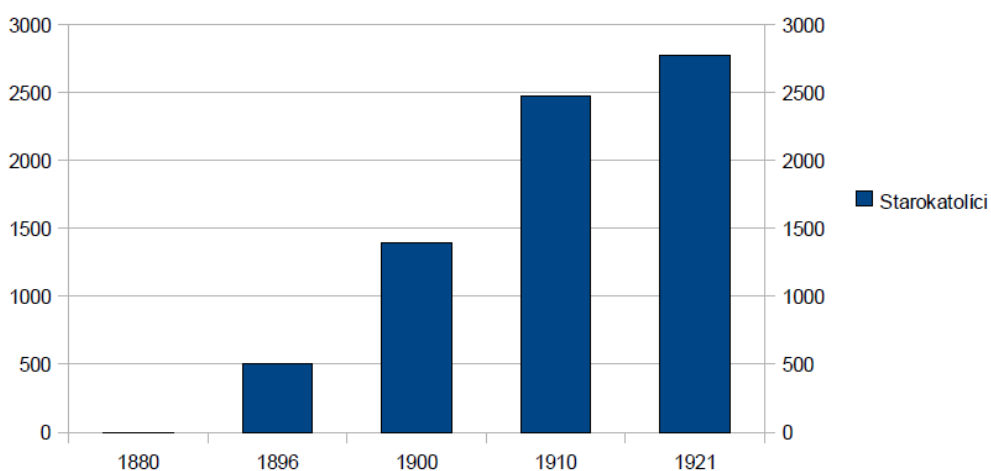
Graf 12: Vývoj poměrného počtu věřících římskokatolické církve v soudních okresech Jablonec nad Nisou a Železný Brod 1880-1921

Poměrné zastoupení evangelického náboženského vyznání
Soudní okresy Jablonec nad Nisou a Železný Brod

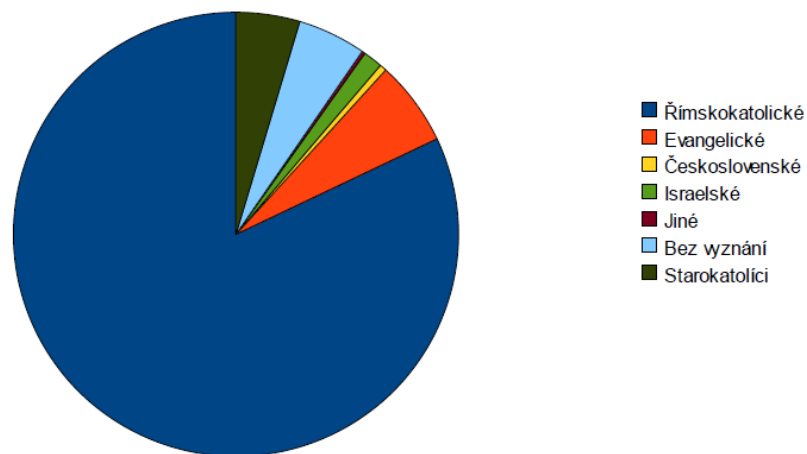
Graf 13: Vývoj poměrného počtu věřících evangelických církví v soudních okresech Jablonec nad Nisou a Železný Brod 1880-1921

Počet věřících starokatolického náboženského vyznání
Soudní okres Jablonec nad Nisou

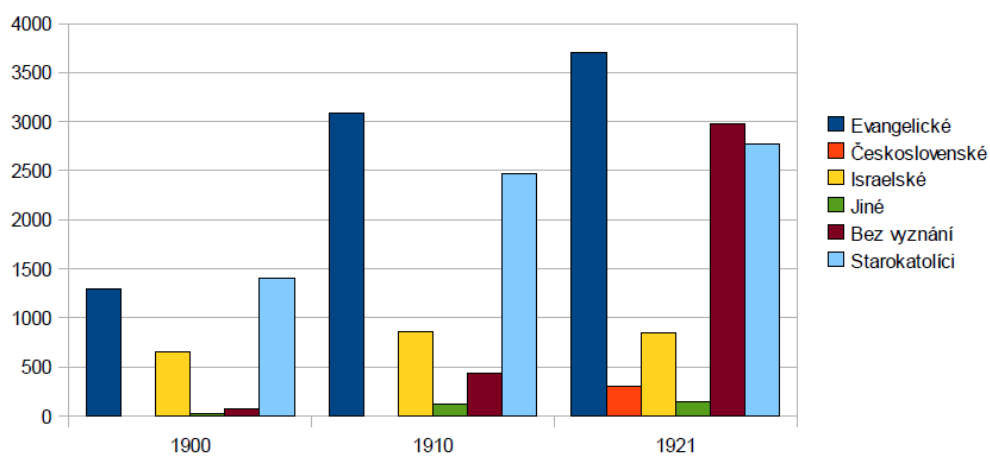
Graf 14: Vývoj počtu věřících starokatolického náboženského vyznání v soudním okrese Jablonec nad Nisou

Počet obyvatel podle náboženského vyznání
Soudní okres Jablonec nad Nisou 1921

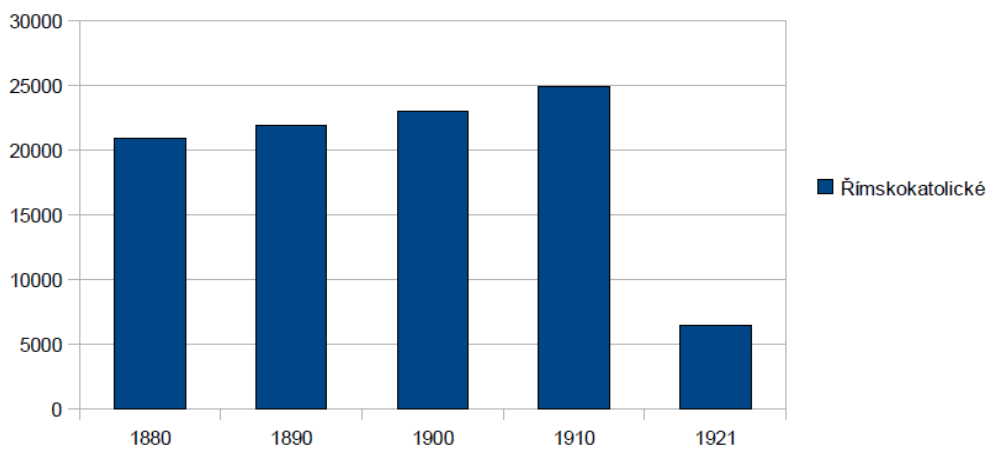
Graf 15: Rozdělení obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou v roce 1921 podle náboženského vyznání

Počet obyvatel podle náboženského vyznání bez římskokatolické církve
Soudní okres Jablonec nad Nisou 1900 - 1921

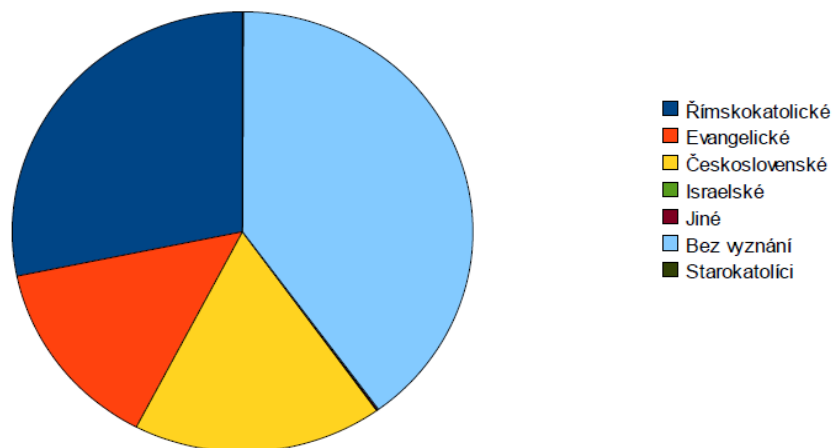
Graf 16: Vývoj rozdělení obyvatel podle náboženského vyznání bez zastoupení římskokatolické církve v letech 1900-1921 v soudním okrese Jablonec nad Nisou

Počet věřících římskokatolického náboženského vyznání
Soudní okres Železný Brod

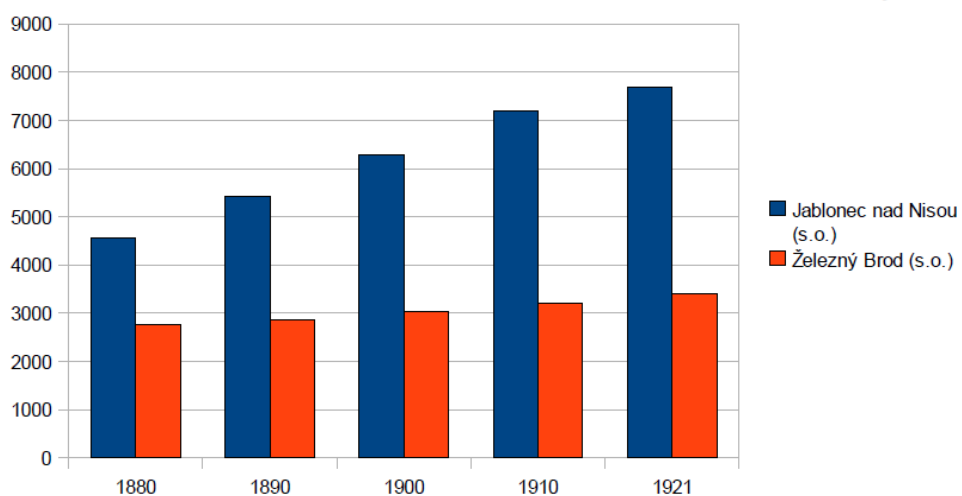
Graf 17: Vývoj počtu věřících římskokatolického náboženského vyznání v soudním okrese Železný Brod

Počet obyvatel podle náboženského vyznání
Soudní okres Železný Brod 1921

Graf 18: Rozdělení obyvatel v soudním okrese Železný Brod v roce 1921 podle náboženského vyznání

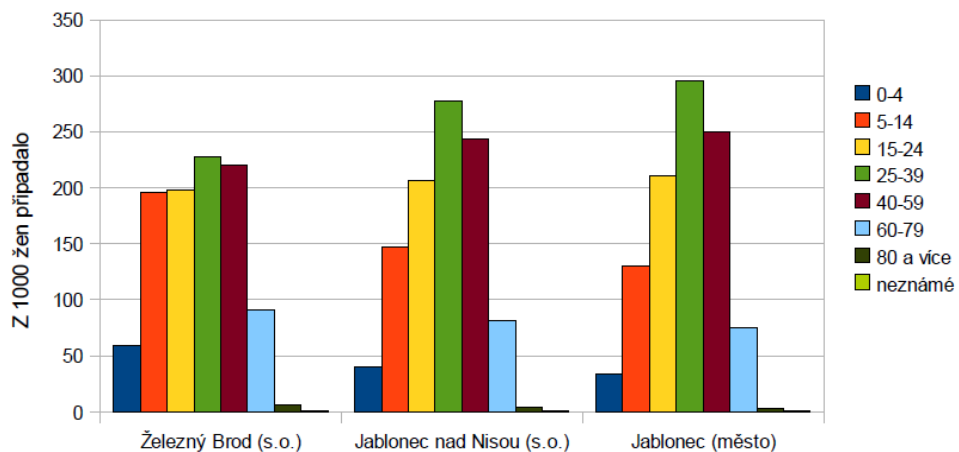
Počet domů v soudních okresech Jablonec nad Nisou a Železný Brod

Graf 19: Vývoj počtu domů v soudních okresech Jablonec nad Nisou a Železný Brod

Poměrné zastoupení žen podle věku

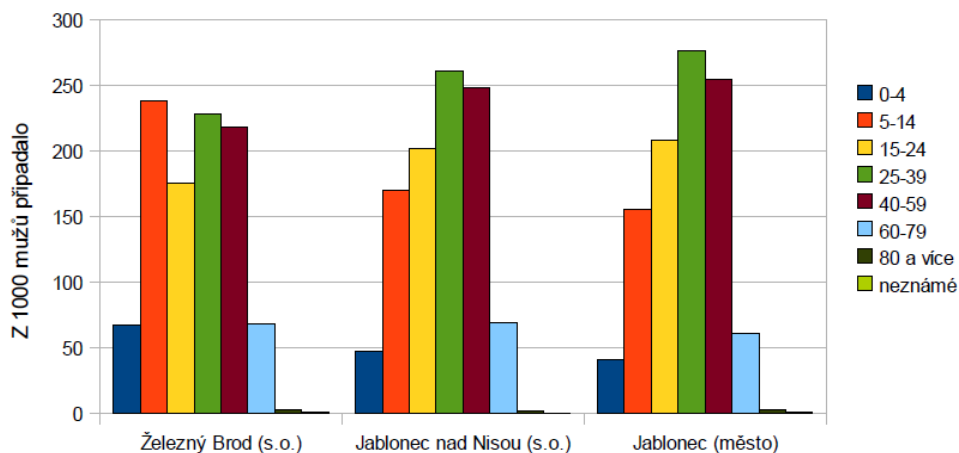
1921 Soudní okresy Jablonec nad Nisou, Železný Brod a město Jablonec nad Nisou

Graf 20: Poměrné zastoupení žen podle věku v soudních okresech Jablonec nad Nisou, Železný Brod a ve městě Jablonec nad Nisou

Poměrné zastoupení mužů podle věku

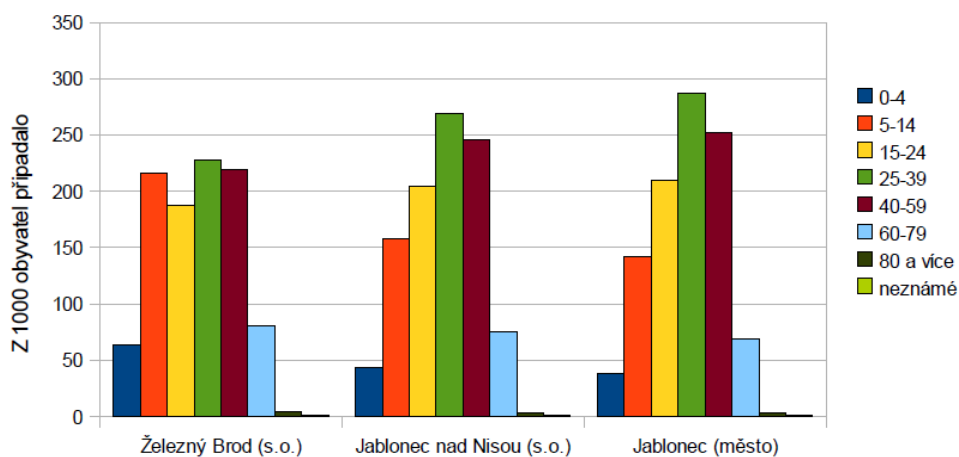
1921 Soudní okresy Jablonec nad Nisou, Železný Brod a město Jablonec nad Nisou

Graf 21: Poměrné zastoupení mužů podle věku v soudních okresech Jablonec nad Nisou, Železný Brod a ve městě Jablonec nad Nisou

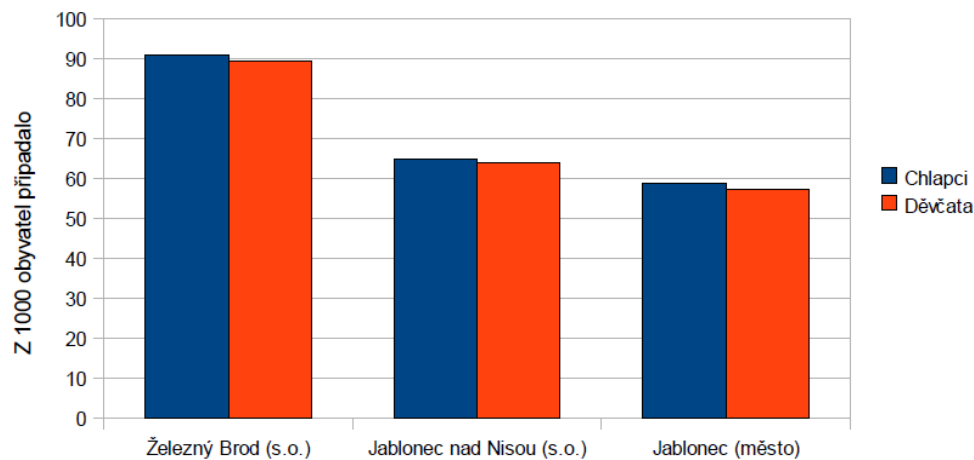
Poměrné zastoupení obyvatel podle věku

1921 Soudní okresy Jablonec nad Nisou, Železný Brod a město Jablonec nad Nisou

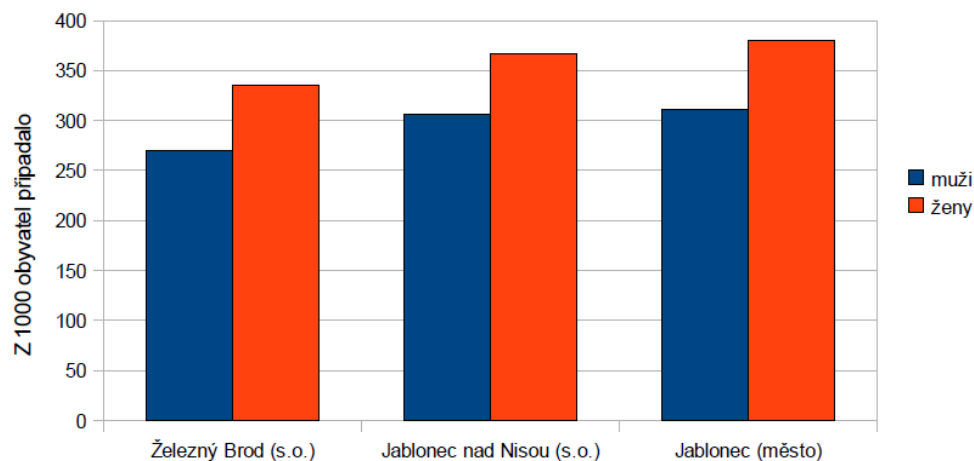
Graf 22: Poměrné zastoupení obyvatel podle věku v soudních okresech Jablonec nad Nisou, Železný Brod a ve městě Jablonec nad Nisou

Poměrné zastoupení dětí povinných školou ve věku 6 až 13 let
1921 Soudní okresy Jablonec nad Nisou, Železný Brod a město Jablonec nad Nisou

Graf 23: Poměrné zastoupení ve společnosti podle věkových skupin

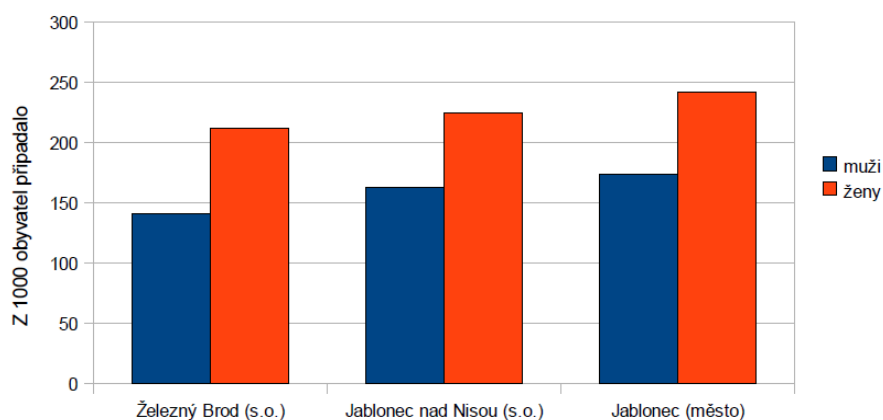
Poměrné zastoupení osob zletilých ve věku 21 let a více
1921 Soudní okresy Jablonec nad Nisou, Železný Brod a město Jablonec nad Nisou

Graf 24: Poměrné zastoupení ve společnosti podle věkových skupin

Poměrné zastoupení osob způsobilých uzavřít sňatek ve věku 14 a více

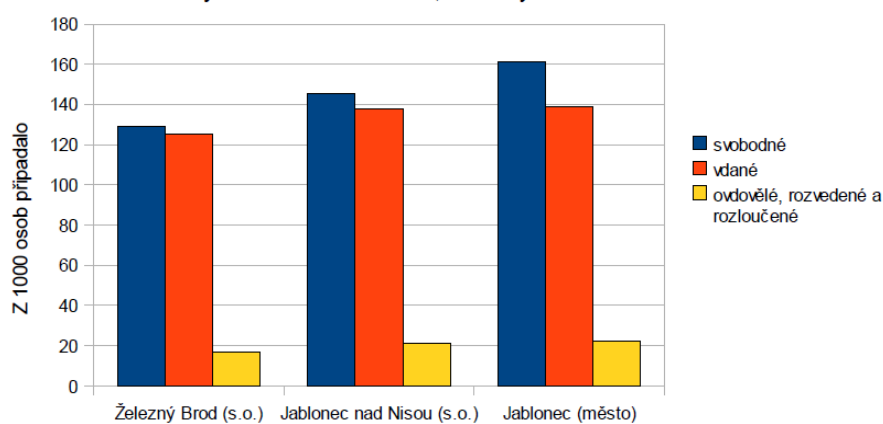
1921 Soudní okresy Jablonec nad Nisou, Železný Brod a město Jablonec nad Nisou

Graf 25: Poměrné zastoupení ve společnosti podle věkových skupin

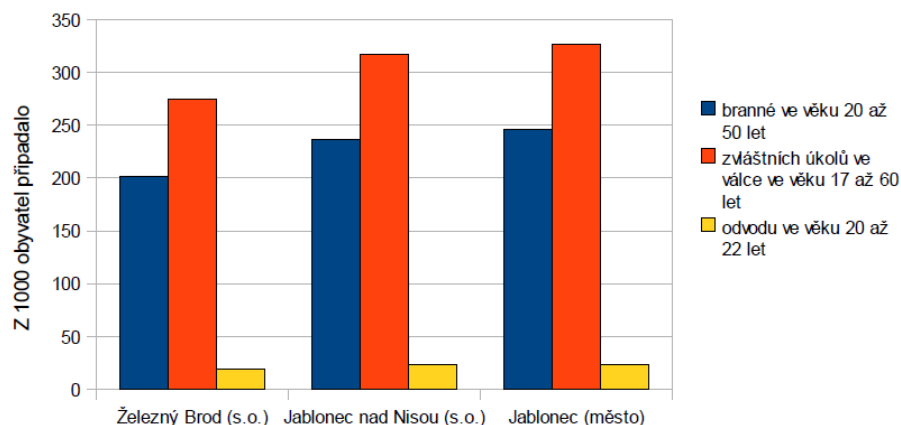
Poměrné zastoupení žen způsobilých roditi ve věku 14 až 44 let

1921 Soudní okresy Jablonec nad Nisou, Železný Brod a město Jablonec nad Nisou

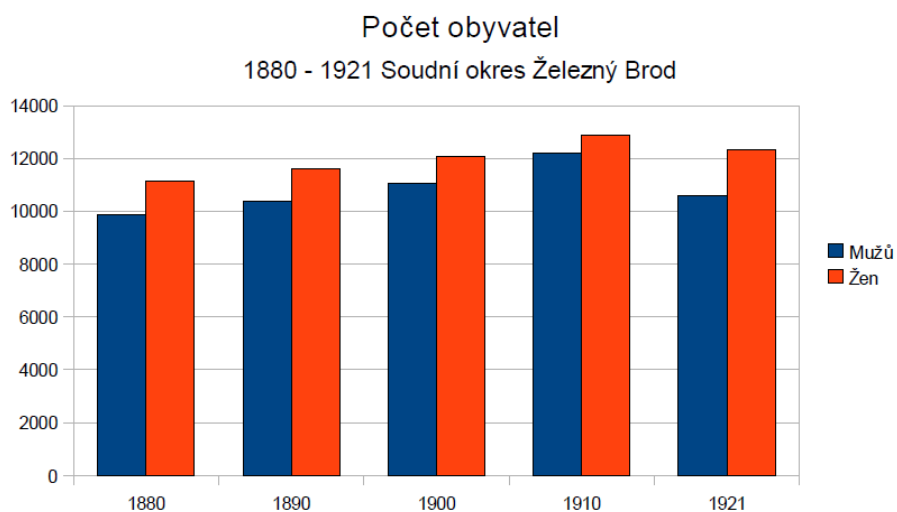

Graf 26: Poměrné zastoupení ve společnosti podle věkových skupin

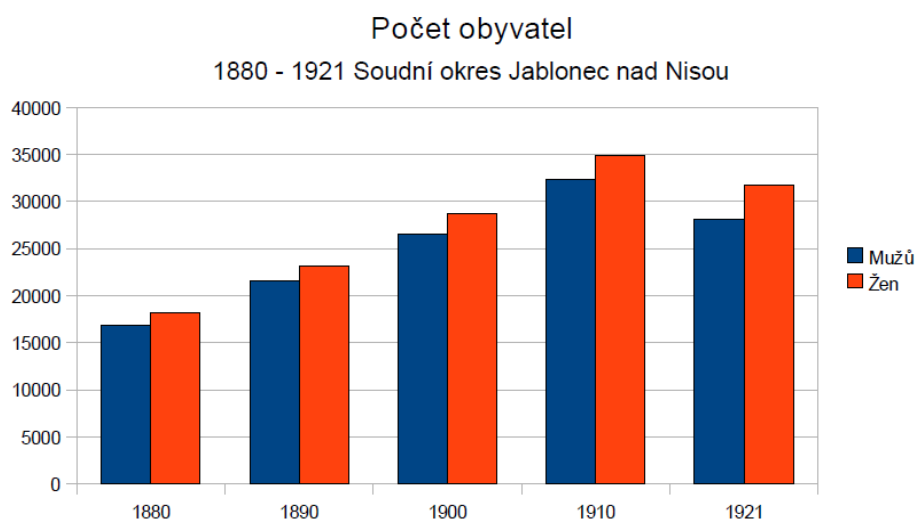
Poměrné zastoupení mužů podléhajících vojenské povinnosti
1921 Soudní okresy Jablonec nad Nisou, Železný Brod a město Jablonec nad Nisou

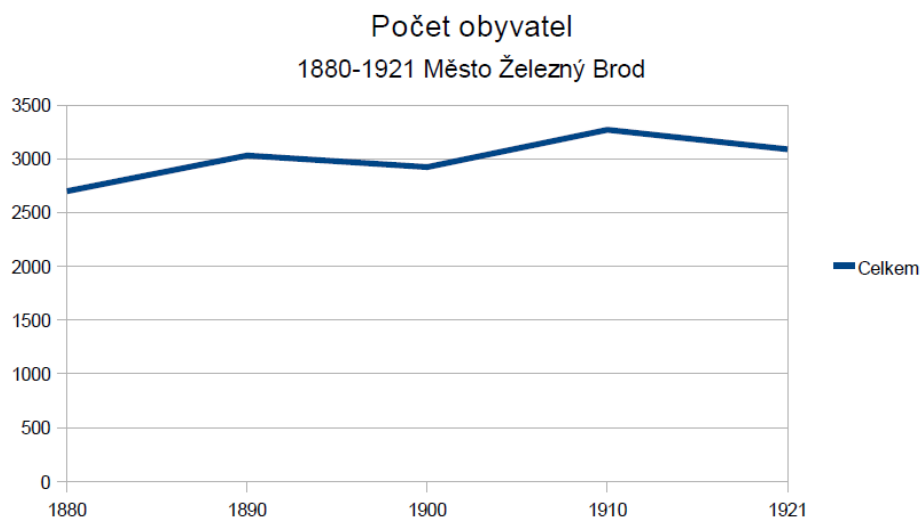
Graf 27: Poměrné zastoupení ve společnosti podle věkových skupin

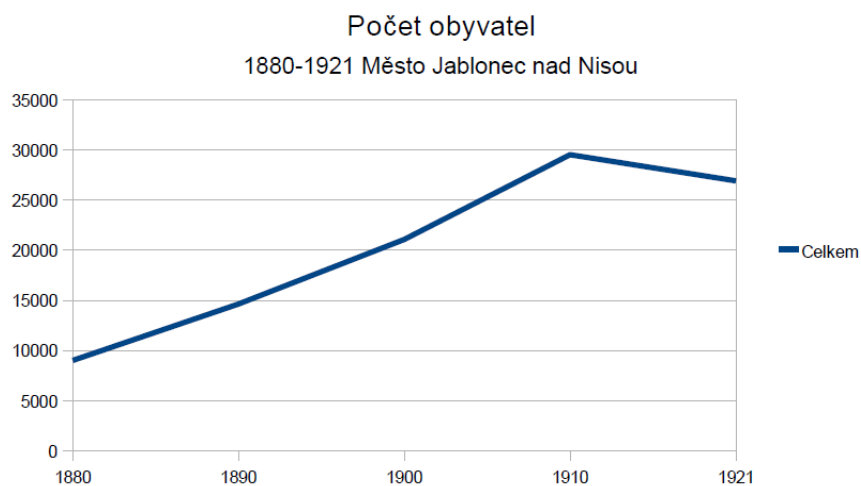
Graf 28: Vývoj počtu obyvatel v soudním okrese Železný Brod v letech 1880 - 1921

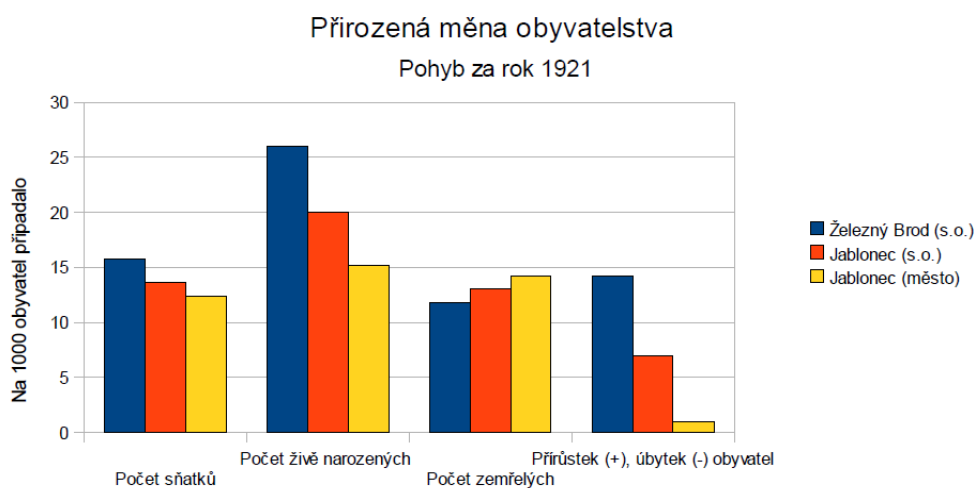
Graf 29: Vývoj počtu obyvatel v soudním okrese Jablonec nad Nisou v letech 1880 - 1921

Graf 30: Vývoj počtu obyvatel ve městě Železný Brod v letech 1880 - 1921

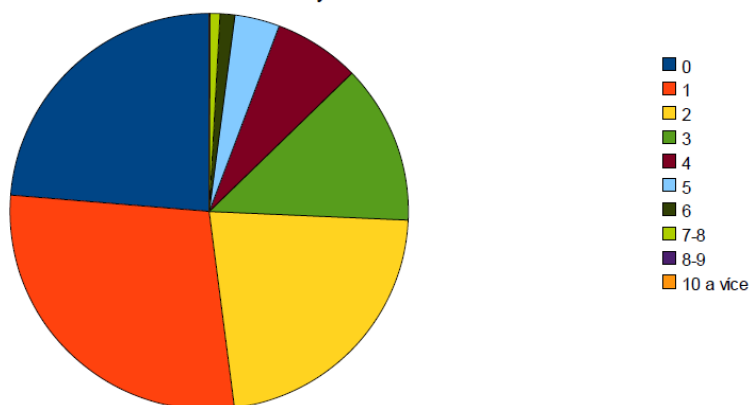

Graf 31: Vývoj počtu obyvatel ve městě Jablonec nad Nisou v letech 1880 - 1921

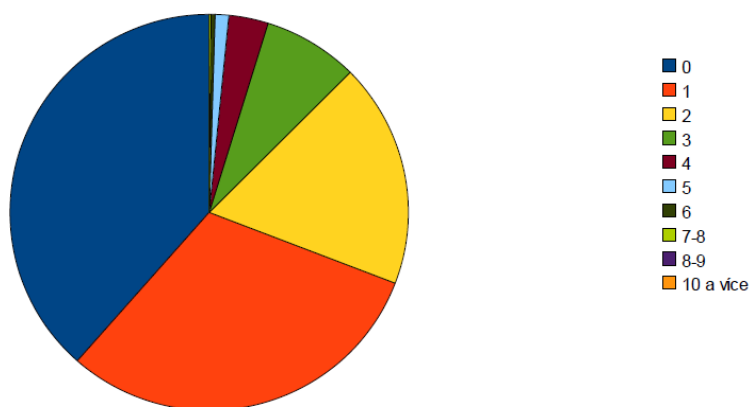
Graf 32: Údaje přirozené měny obyvatelstva pro rok 1921 v poměrných číslech na 1000 obyvatel pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou a pro město Jablonec nad Nisou

Počet dětí v jedné domácnosti
Soudní okres Železný Brod 1921

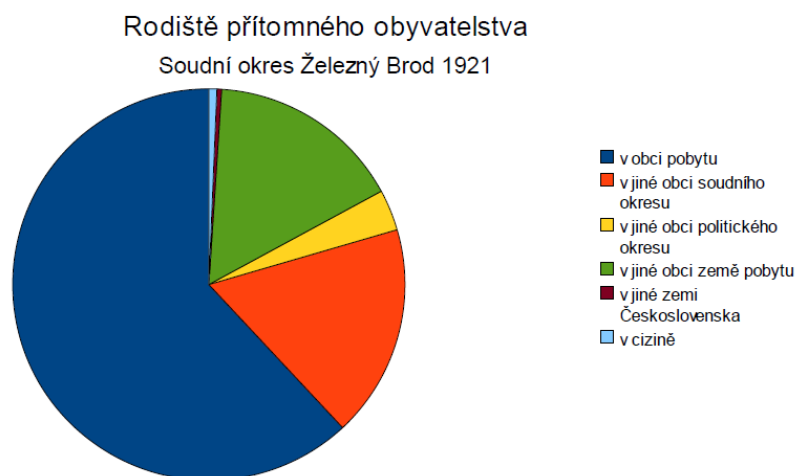

Graf 33: Počet dětí na jednu domácnost v soudním okrese Železný Brod za rok 1921

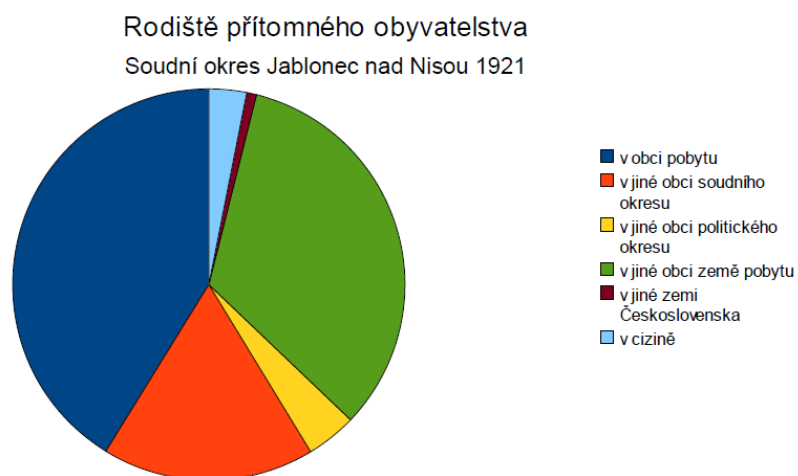
Počet dětí v jedné domácnosti
Město Jablonec nad Nisou 1921

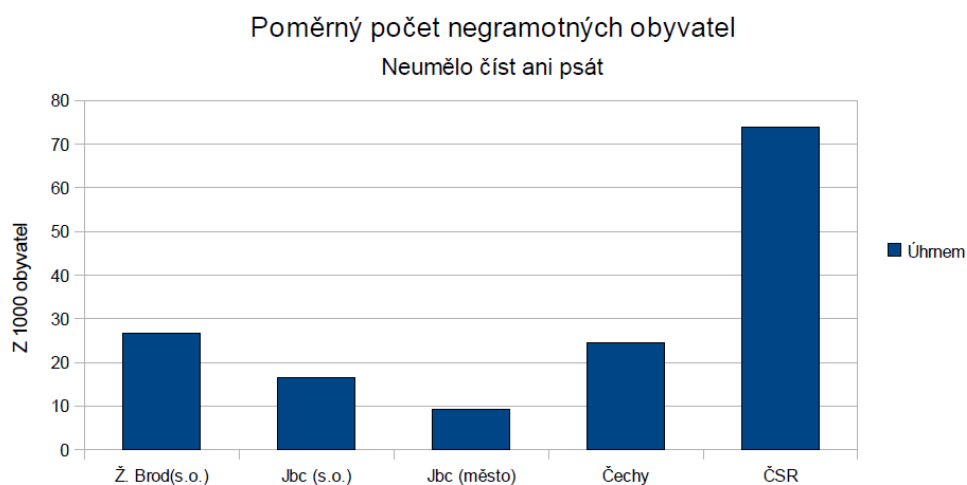
Graf 34: Počet dětí na jednu domácnost ve městě Jablonec nad Nisou za rok 1921

Graf 35: Rodiště přítomného obyvatelstva podle správních celků při sčítání lidu za rok 1921 v soudním okrese Železný Brod

Graf 36: Rodiště přítomného obyvatelstva podle správních celků při sčítání lidu za rok 1921 v soudním okrese Jablonec nad Nisou

Graf 37: Poměrný počet negramotných z 1000 obyvatel, kteří neuměli číst ani psát podle sčítání lidu 1921 pro soudní okresy Železný Brod, Jablonec nad Nisou, pro město Jablonec nad Nisou, pro Čechy a pro Československou republiku

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo na základě dostupných pramenů srovnat proměnu Jablonce nad Nisou a Železného Brodu v průběhu let 1880 až 1921.

Základním pramenem byly edice rakouské a československé statistiky, které vycházely z výsledků sčítání lidu. To se konalo vždy jednou za deset let v letech 1880, 1890, 1900, 1910 a 1921.

Ze shromážděných údajů bylo možné sestavit tabulky, které se staly podkladem pro vyhotovení grafů. Na takto získaných statistických hodnotách jsem mohl založit vlastní interpretaci vývoje obou měst a soudních okresů.

V Jablonci nad Nisou byla po celé sledované období silná německá většina, přesto se české zastoupení ve městě stále více navyšovalo a zvláště v letech 1910 a 1921 byl zaznamenán nebývalý nárůst českého obyvatelstva. Svoji roli v tomto posunu sehrálo i založení české matiční školy v roce 1889. Naopak v Železném Brodě byla výrazná česká většina a populace německých obyvatel tvořila menšinu, jejíž velikost se v průběhu let neměnila.

Mezi oběma městy panovaly po celou dobu nevraživé vztahy, jejichž příčinou byla silná konkurence v jednotlivých odvětvích a zároveň národnostní rozdílnost obyvatelstva. Hospodářský vývoj ale naopak nutil zaměstnance i zaměstnavatele tuto národnostní zášť potlačovat. V české oblasti si němečtí podnikatelé budovali výrobní továrny a do německé oblasti přicházeli obyvatelé z vnitrozemí za prací.

Po celou vymezenou dobu Železný Brod hospodářským významem, velikostí i počtem obyvatel výrazně zaostával za Jabloncem, který se mu stal v mnoha oblastech vzorem. Jablonec si svými výrobky v průběhu let získal světovou proslulost. Přesto i Jablonečtí vnímali skrytý potenciál svého blízkého souseda jako konkurenční nebezpečí, o čemž svědčí dění kolem

založení odborné sklářské školy v Železném Brodě. Konkurenční vztah těchto dvou měst byl chápán i navenek, což dokládá snaha některých českých politiků podpořit železnobrodské podnikatele ve sklářském průmyslu.

Porovnáme-li přirozenou měnu obyvatelstva v Železném Brodě a v Jablonci nad Nisou v letech 1880–1921, vychází z tohoto srovnání jako reprodukčně soběstačnější oblast Železnobrodsko. Jablonec byl v potřebě pracovních sil neustále závislý na migraci obyvatel především z českého vnitrozemí. Ve srovnání s Jabloncem měl Železný Brod v roce 1921 mladší populaci, v které bylo více menších dětí než v Jablonci. V Jablonci bylo také více bezdětných rodin, přesto se počet obyvatel Jablonce ve sledovaném období i přes úbytek mezi roky 1910 a 1921 způsobený důsledky první světové války zvýšil o téměř 200 %, zatímco počet obyvatel Železného Brodu se zvýšil jen nepatrně. Přijmeme-li domácí služebnictvo jako znak bohatství, pak v Jablonci nad Nisou bylo v porovnání se Železným Brodem více bohatých domácností.

V otázce náboženství byla situace obou měst v roce 1880 velice podobná. Dominantní postavení měla katolická církev. Lidí bez vyznání téměř nebylo. Jablonecká společnost se dlouhodobě projevovala jako nábožensky liberálnější, ať již k ostatním křesťanským církvím nebo k židům, kteří zde také měli zastoupení. V osmdesátých letech 19. století nastaly v jablonecké společnosti v náboženské oblasti značné pohyby. Především zde začala působit nově vzniklá Starokatolická církev, která oslovila výraznou část společnosti. Svoji roli v tom hrála nejen víra, ale značně i národnostní identifikace. Podobnou proměnou prošlo české prostředí Železného Brodu po vzniku Československa. Katolická církev zde zaznamenala daleko větší úbytek než v Jablonci. Z lidí, kteří opustili katolickou církev, se někteří přihlásili k evangelické církvi, podstatná část k nově založené Církvi československé, která měla podobně národní charakter

jako německá Starokatolická církev, ale nejvíce jich zůstalo v Železném Brodě v roce 1921 bez vyznání.

Obě města patřila do zemědělsky pasivní oblasti, byla závislá na dovozu potravin. Ve výrobní činnosti převládal průmysl sklářský a bižuterní, v Železném Brodě vedle textilního průmyslu a v Jablonci doplněný zpracováním kovů, kam se počítali ve městě početní pasíři. V Jablonci dominoval obchod se skleněnými výrobky, reprezentovaný zejména významnými exportními domy, zatímco v Železném Brodě sklářský průmysl představovala i stále značně rozšířená domácí práce.

Z výsledků mého bádání vyplývají rozdíly obou měst, které byly předurčeny národnostním rozložením obyvatel a velikostí sídel. Zároveň lze ale u obou měst nalézt shodné rysy v jejich vývoji, které do jisté míry souvisely s jejich geografickou blízkostí.

10 Použité prameny a literatura

10.1 Prameny

1. *Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach dem Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1880. 2. Aufl., 2. Abdruck, Vídeň 1882.*
2. *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Aufenthalt und Zuständigkeit: 1. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 1. Heft), Vídeň 1882.*
3. *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen: 2. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 1. Band; 2. Heft), Vídeň 1882.*
4. SRB, Adolf: *Obyvatelstvo Rakouska dle všeobecného sčítání lidu z roku 1880 se zvláštním ohledem na Čechy a Moravu*, 1. vyd. Praha, Alois Hynek 1883.
5. *Ergebnisse der mit der Volkszählung vom 31. December 1880 verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 5. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik (Österreichische Statistik; 2. Band; 2. Heft), Vídeň 1882.*
6. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1880 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern in analytischer Bearbeitung: 6. Heft "Der Ergebnisse der Volkszählung und der mit Derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880". Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 5. Band; 3. Heft), Vídeň 1884.*
7. *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Beruf und Erwerb: 3. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der*

- häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik, K. k. statistische Central-Commission (Österreichische Statistik; 1. Band; 3. Heft), Vídeň 1882.*
8. *Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Alter und Stand: 4. Heft: der Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. K. k. Direction der administrativen Statistik, K. k. statistische Central-Commission (Österreichische Statistik; 2. Band; 1. Heft), Vídeň 1882.*
 9. *Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: IX. Böhmen: Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = Podrobný seznam míst v Čechách: nově zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890. herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission, Vídeň 1893.*
 10. ZAVADIL, Antonín: *Obyvatelstvo měst a městeček v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 1. vyd. Kutná Hora, K. Šolc 1891.
 11. *Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1890. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 31. Band; 3. Heft), Vídeň 1892.*
 12. *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 8. Heft: Böhmen. 9. Heft: Mähren, 10. Heft: Schlesien, Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 33. Band; 8.–10. Heft), Vídeň 1894.*
 13. *Das österreichische Sanitätswesen 1890: Organ für die Publicationen des K. k. obersten Sanitätsrathes: 2. Jahrgang, Vídeň 1890.*
 14. *Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1890–91: Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Oesterreichische Statistik; 35. Band; 4. Heft), Vídeň 1893.*
 15. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 1. Heft), Vídeň 1902.*
 16. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 in den im*

- Reichsräte vertretenen Königreichen und Ländern: 4. Heft: die Zählung der Arbeitslosen in den Gemeinden der erweiterten Wohnungsaufnahme. Bureau der k. k. statistischen Zentral-Kommission (Österreichische Statistik; 65. Band; 4. Heft), Vídeň 1904.*
17. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 2. Band: 1. Heft: die anwesende Bevölkerung nach ihrer Heimatsberechtigung. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 64. Band; 1. Heft), Vídeň 1902.*
 18. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern: 2. Band., 2. Heft: die Bevölkerung nach Grössenkategorien der Ortschaften, nach der Gebürtigkeit, nach der Confession und Umgangssprache in Verbindung mit dem Geschlechte, nach dem Bildungsgrade Innerhalb der Grössenkategorien der Ortschaften und dem Familienstande. Bureau der k. k. statistischen Central-Commission (Österreichische Statistik; 63. Band; 2. Heft), Vídeň 1903.*
 19. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 in den im Reichsräte vertretenen Königreichen und Ländern: 2. Band., 3. Heft: die Alters- und Familienstandsgliederung, die Bevölkerung nach Altersklassen und der Aufenthaltsdauer Innerhalb der Grössenkategorien der Ortschaften, die Umgangssprache in Verbindung mit der sozialen Gliederung der Wohnparteien, mit der Alters- und Familienstandschliederung, mit dem Bildungsgrade nach Altersklassen, mit der Konfession. Bureau der k. k. statistischen Zentral-Kommission (Österreichische Statistik; 63. Band; 3. Heft), Vídeň 1903.*
 20. *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 in den im Reichsräte vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: analytische Bearbeitung und Reichsübersicht. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission, (Österreichische Statistik; 66. Band; 1. Heft), Vídeň 1904.*
 21. *Podrobný seznam míst zemí Rakouských, 9. Čechy, zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910, Vídeň 1916.*
 22. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsräte vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft: die summarischen Ergebnisse der Volkszählung mit 6 Kartogrammen. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 1. Heft), Vídeň 1912.*

23. *Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1910. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik; 92. Band; 1. Heft), Vídeň 1912.*
24. *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in Österreich: 8. Heft des dritten Bandes der Volkszählungsergebnisse: Böhmen: 9. Heft des dritten Bandes der Volkszählungsergebnisse: Mähren und Schlesien. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 3. Band; 8.–9. Heft), Vídeň 1916.*
25. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern: 3. Heft des ersten Bandes: die Alters- und Familienstandsgliederung und Aufenthaltsdauer. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 1. Band; 3. Heft), Vídeň 1914.*
26. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern: 1. Heft – Die Heimatrechtsverhältnisse. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 2. Band; 1. Heft), Vídeň 1912.*
27. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern: 2. Heft – Die Ausländer in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 2. Band; 2. Heft), Vídeň 1913.*
28. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in Österreich: 3. Heft – Die Österreicher im Auslande. Bureau der k. k. statistischen Zentralkommission (Österreichische Statistik. Neue Folge; 2. Band; 3. Heft), Vídeň 1919.*
29. *Die Wanderbewegung der Bevölkerung des Königreiches Böhmen, dargestellt auf Grund der bei der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 ermittelten Gebürtigkeits- und Aufenthaltsdaten und die Saisonauswanderung aus den Gemeinden Böhmens nach den Erhebungen v. J. 1913, Praha 1916.*
30. *Statistický lexikon obcí v republice Československé 1921, 1. Čechy, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků Sčítání lidu z 15. února 1921, Praha, 1923.*
31. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 1. díl:*

- se 16 kartogramy, část textovou napsal Antonín Boháč (Československá statistika; sv. 9. Řada VI. – Sčítání lidu; sešit 1), Praha 1924.
32. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921: 2. díl: 1. část: Čechy, (Československá statistika; sv. 20. Řada VI. – Sčítání lidu; sešit 2), Praha 1925.*
 33. *Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1921–1922 (Československá statistika; sv. 59. Řada XIV. – Pohyb obyvatelstva; sešit 2), Praha 1929.*
 34. *Sčítání bytů ve větších městech republiky Československé ze dne 15. února 1921 (Československá statistika; sv. 40. Řada XIII. – Statistika domů a bytů; sešit 1), Praha 1929.*
 35. HOŘICA, Ignát: *O poměrech Čechů a Němců v zemích českých i v Rakousku se zřetelem k událostem v roce 1897*, 1. vyd. Praha, Edv. Beaufort 1898.
 36. BOHÁČ, Antonín: *Boj o české menšiny v zemích českých v posledních dvou letech*, 1. vyd. Praha, Pokrok 1909.
 37. BOHÁČ, Antonín: *O české otázce menšinové*, 1. vyd. Olomouc, Národní jednota v Olomouci 1910.

10.2 Literatura

1. FIALOVÁ, Ludmila – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, 1. vyd. Praha, Mladá fronta 1996, ISBN 80-204-0283-7.
2. KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, 1. vyd. Praha, Nakl. ČSAV 1965.
3. *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918: díl 1. 1754–1865*, SEKERA, Václav (ed.), Praha, Český statistický úřad 1978.
4. *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918: díl 2. 1866–1918*, SEKERA, Václav (ed.), Praha, Český statistický úřad 1978.
5. SRB, Vladimír: *1000 let obyvatelstva českých zemí*, 1. vyd. Praha, Karolinum 2004, ISBN 80-246-0712-3.
6. KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 2. díl, H–Kole*, 1. vyd. Praha, Libri 1997, ISBN 80-85983-14-1.
7. KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 8. díl, H–Kole*, 1. vyd. Praha, Libri 2011, ISBN 978-80-7277-410-4.
8. KAŠPAR, Jan: *Jablonec nad Nisou: stručný průvodce sedmi stoletími*

- města*, 1. vyd. Jablonec nad Nisou, IC Jablonec nad Nisou – SOkA Jablonec nad Nisou 2006.
9. NOVÁ, Jana – NOVÝ, Petr: *Otcové města Jablonce*, 1. vyd. Jablonec nad Nisou, Muzeum skla a bižuterie 2007, ISBN 978-80-86397-06-1.
 10. UHLÍŘ, Jan – MAŠEK, Jaroslav – KACÁLEK, Bohuslav – STRNAD, Jan: *Železný Brod: Pohlednice, fotografie, tiskoviny a jiné sběratelské zajímavosti*, 1. vyd. Železný Brod, Městský úřad 2001.
 11. KAŠPAR, Jan: Ve vichru správních reforem: Emancipační úsilí Železného Brodu v letech 1850–1950, in: *Z Českého ráje a Podkrkonoší 12*, NAVRÁTIL, Ivo (edd.), Semily, SOkA Semily 1999, ISBN 80-86254-01, s. 37–64.
 12. LANGHAMER, Antonín – HLAVEŠ, Milan: *Sklářská škola v Železném Brodě 1920–2010*, 1. vyd. Praha – Železný Brod, Uměleckoprůmyslové museum v Praze – Střední uměleckoprůmyslová škola sklářská v Železném Brodě 2010, ISBN 978-80-7101-086-9.
 13. NOVÝ, Petr – LUBAS, Jaroslav – ČERNÝ, Zbyněk: *Historie a současnost podnikání na Jablonecku, Tanvaldsku a Železnobrodsku*, 1. vyd. Žehušice, Městské knihy 2007, ISBN 978-80-86699-49-3.
 14. NOVÝ, Petr: *Soumrak perličkového kraje*, 1. vyd. Jablonec nad Nisou, Muzeum skla a bižuterie 2011. ISBN 978-80-87100-14-1.
 15. NOVÝ, Petr: *Jablonecká bižuterie*, 1. vyd. Praha, Grada 2008, ISBN 978-80-247-2250-4.
 16. NOVÝ, Petr: *Kristiánov: klíč k srdci Jizerských hor*, 1. vyd. Jablonec nad Nisou, Muzeum skla a bižuterie 2002.
 17. VURSTA, Pavel: *100 let železnice Jablonec nad Nisou – Smržovka – Tanvald – Smržovka – Josefův Důl*, 1. vyd. Smržovka, RD Atelier 1994.
 18. VURSTA, Pavel: *130 let pardubicko-liberecké dráhy 1859–1989*, 1. vyd. Praha, Nadas 1989.
 19. KAISEROVÁ, Kristina: *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*, 1. vyd. Úvaly u Prahy, Ve Stráni 2003, ISBN 80-903319-0-4.
 20. ZLÁMAL, Bohumil: *Příručka českých církevních dějin VII., Doba československého katolicismu (1918–1949)*, 1. vyd. Olomouc, Matice cyrilometodějská 2010, ISBN 978-80-7266-350-7.
 21. KOLÁČEK, Karel: *Vznik a vývoj starokatolického hnutí na území severních Čech do roku 1946*, 1. vyd. Brno, L. Marek 2006, ISBN 80-86263-80-0.

22. KAISEROVÁ, Kristina: Hnutí Los-von-Rom a čeští Němci, in: *Bůh a bohové: církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman (edd.), Praha, KLP 2003, ISBN 80-85917-98-X, s. 208–216.
23. KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918*, 1. vyd. Praha, Academia 1990, ISBN 80-200-0337-1.
24. MELANOVÁ, Miloslava: Evangelické slavnosti v Liberci v osmdesátých letech 19. století – svátky náboženské tolerance a němectví, in: *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století*, KAISEROVÁ, Kristina – VESELÝ, Martin (edd.), Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií 2006, ISBN 80-7044-777-X, s. 146–153.
25. PAVLÍČEK, Tomáš W.: Sloužili čeští bratři svému národu? Svobodná církev reformovaná – tedy „netečná“ jednota českobratrská, in: *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století*, KAISEROVÁ, Kristina – VESELÝ, Martin (edd.), Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií 2006, ISBN 80-7044-777-X, s. 138–145.
26. SCHULZE WESSEL, Martin: Vyznání a národ v českých zemích, in: *Češi a Němci: dějiny – kultura – politika*, KOSCHMAL, Walter – NEKULA, Marek – ROGALL, Joachim (edd.), Praha – Litomyšl, Paseka 2002, ISBN 80-7185-482-4, s. 126–131.

10.3 Elektronické zdroje

1. *Statistika od historie po současnost* [online], 2006 [vid. 13. 6. 2013], Český statistický úřad, dostupné z:
w www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika...historie.../historie_csu.pdf
2. *Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2726, Návrh člena Národního shromáždění Dra Matouška a soudruhů na zřízení české obchodní akademie v Jablonci n. N., 31. března 1920* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:
http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2726_00.htm
3. *Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2407, Návrh členů Národního shromáždění Emila Špatného, Josefa Svozila, V. Sladkého, Dra Fr. Rambouska, Kopečka a soudruhů na sloučení, po případě zrušení zbytečných německých středních a odborných škol a na rozšíření českého středního a odborného školství, 13. února 1920*

[online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:
http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2407_00.htm

4. *Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2727, Dotaz členů Národního shromáždění Dra Matouška, Rebše a soudruhů na ministra pro zásobování lidu o nedostatečném přidělu potravin pro města a okolí Semil, Železného Brodu, Tanvaldu, Velkého Hamru, Planu a celého Podkrkonoší, 30. března 1920* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:
http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2727_00.htm
5. *Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2352, Návrh člena Národního shromáždění Dra Matouška spol., aby město Turnov zařaděno bylo do vyšší třídy místních přídavků, 5. února 1920* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:
http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2352_00.htm
6. *Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2435, Návrh člena Národního Shromáždění Dra Matouška a soudruhů na zařadění města Semil a Železného Brodu do vyšší třídy aktivních přídavků, 18. února 1920* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:
http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2435_00.htm
7. *Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisk 2377, Odpověď ministrů: veřejných prací, obchodu, sociální péče a železnic na dotaz člena Národního shromáždění V. Rebše a soudr. (tisk č. 1958) o katastrofálních poměrech výrobních v jabloneckém průmyslu sklářském, zaviněných nedostatkem uhlí, 4. února 1920* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:
http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2377_00.htm
8. *Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince 1919* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:
<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098002.htm>
9. *Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince 1919* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z:
<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098003.htm>

10. *Digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 98. schůze, Pátek 12. prosince 1919* [online], [vid. 13. 5. 2013], dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/098schuz/s098004.htm>